ԿՐԱՊԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԿԱՄ

ՈՒՍՄՈՒՆՔ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹԵԱՆ

Վ.

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՔԼԷՃԵՃԵԱՆ
ԱՆ. ՊՈԼԻՍ
اوحانس قليجيان
استانبول
H. KELEDJIAN CONS/PLE

ՎՐԴԱՆԱՆՑ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ԿԱՄ

ՈՒՍՈՒՄՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹԵԱՆ

ԳՈՐԾ ՄԵԾԱՆՈՒՆ ՃՕՅԱ ՓԻԼԻՍՈՓԱՅԻՆ ԻՏԱԼԱՅԻՈՅ

ԹԱՐԳՄԱՆԵԱՑ ՊԱՏՈՒԵԼԻ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՏԷՐ
ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ ՀԱՄՈՒՐՃԵԱՆՑ ՊՐՈՒՍԱՑԻ

ՏՊԵՑԱՒ ՀՐԱՄԱՆԱՒ ԿԵՀԱՓԱՌ ՊԱՏՐԻԱՐՔԻ
ՏԵԱՒՆ ԱՍՏՈՒԱԾԱՏՐՈՅ ԱՐՔ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ

ՀԱՏՈՐ · Գ·

Ի ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՕԼԻՍ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ԱՐԱՊԵԱՆ

1842 = ՌՄԴԱ

Ա/810

ՅԱՆԿ

ԵՐԲՈՐԴ ՀԱՏՈՐՈՅ

ԳԼՈՒԽ • Ա • ԿԵՆՑԱՂԱՎԱՐՈՒԹԵՒ ՄԷՋ ՊԱՏՀԱՌԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ։ ԹՂԹ• 1

1 • Մտադրութիւն։ ած
2 • Բաւեարուութիւն։ 10
3 • Համեստութիւն։ 14
4 • Նոյն նիւթոյն վրայ։ 21
5 • Նախապաշարմունքները յարգել։ 27
6 • Հակառակութիւնը գոյել։ 30
7 • Առանց շահադրդռութեան գովութիւնը։ 34
8 • Նոյն նիւթոյն վրայ։ 44
9 • Հոգւոյ փափկութիւն։ 48

ԳԼՈՒԽ • Բ • ԿԵՆՑԱՂԱՎԱՐՈՒԹԵՑ ՄԷՋ ՊԱԿԱՍՈՒԹԻՒՆՆԵՐ։ 64

1 • Տեղւոյն բաւականութենէն աւելի մարդ ժողվել։ ած
2 • Ընդհանուր կենցաղավարութիւնը մասնաւոր փոխվիլը։ 67
3 • Համը մէկայն մէկ բերան խօսիլ։ 71
4 • Աղաղակաւ ուրախութիւն։ 74
5 • Զափազանց շատախօսութիւն։ 78

6 • Նոյն նիւթոյն վրայ։ 90
7 • Լուռ կենալ։ 93
8 • Միայն իր շահը և օգուտը նայիլ։ 98
9 • Շուտ առնլվիլ և կոշտութիւն։ 104
10 • Ուրիշին բանին գործին եաւէն ինդալ հասկընալու համար։ 114
ԳԼՈՒԽ • Ը • Կենցաղավարութիւն մրլիկներ, այսինքն՝ կռիւ։ 122
1 • Անձնական վէճը ինչէ։ 123
2 • Կռուոյ պատճառները։ 125
3 • Կռիւներուն անվայել բաները։ 132
4 • Կռիւներուն ալ եղած անվայել բաներուն առաջը առնելու կամ քիչցընելու կանոնները։ 137
ԳԼՈՒԽ • Թ • Քաղաքավարական երգիծանք։ 144
1 • Այս երգիծանքին օգուտը։ անդ
2 • Երգիծանք գործածելու կանոն։ 153
ԳԼՈՒԽ • Ժ • Ջուարճախօսութիւն։ 158
1 • Խնդալուն եւրոպիքը։ 160
2 • Ջուարճախօսութեան աղբիւրները։ 165
3 • Ջուարճախօսուէ սահմանն ու պայմանը։ 174
ա • Ջուարճախօսութիւն ընողը։ 175
բ • Ջուարճախօսուէ առարկայ եղողը։ 178
գ • Ջուարճախօսութիւն եղած կենցաղավարութեան վրայ գրանցվորները։ 179
դ • Ջուարճախօսութէ որպիսութիւնը։ 180
ԱՐԱՆ • Պատմութիւններէ առած բաղդատութիւնները։ 192

ԳԼՈՒԽ • Ա • Խօսելու նիւթերնուս բացատրութիւնը։ տնտ
ԳԼՈՒԽ • Բ • Անցեալ դարերու մէջ քաղաքական հեշտութիւնները քիչ էին։ 209
1 • Հանգստութե՛ւ և զարդուց վերաբերեալ բաներուն քիչութիւնը։ տնտ
2 • Իմացական հեշտութիւններուն քիչութի՛ւը։ 218
ԳԼՈՒԽ • Գ • Անցեալ դարերուն մէջ չափազանց կերևար։ 223
ԳԼՈՒԽ • Դ • Մարմնական ուժի վերաբերեալ զբօսանքներու շատութի՛ւ։ 245
1 • Պատերազմի վարժութիւնները։ 246
2 • Որսորդութեան վարժութիւնները։ 252
3 • Մարմնաւոր վարժութե՛ց վրայ քննութի՛ւ։ 266
ԳԼՈՒԽ • Ե • Անցեալ դարերուն մէջ բազդովի խաղերուն չափազանցութիւնը։ 269

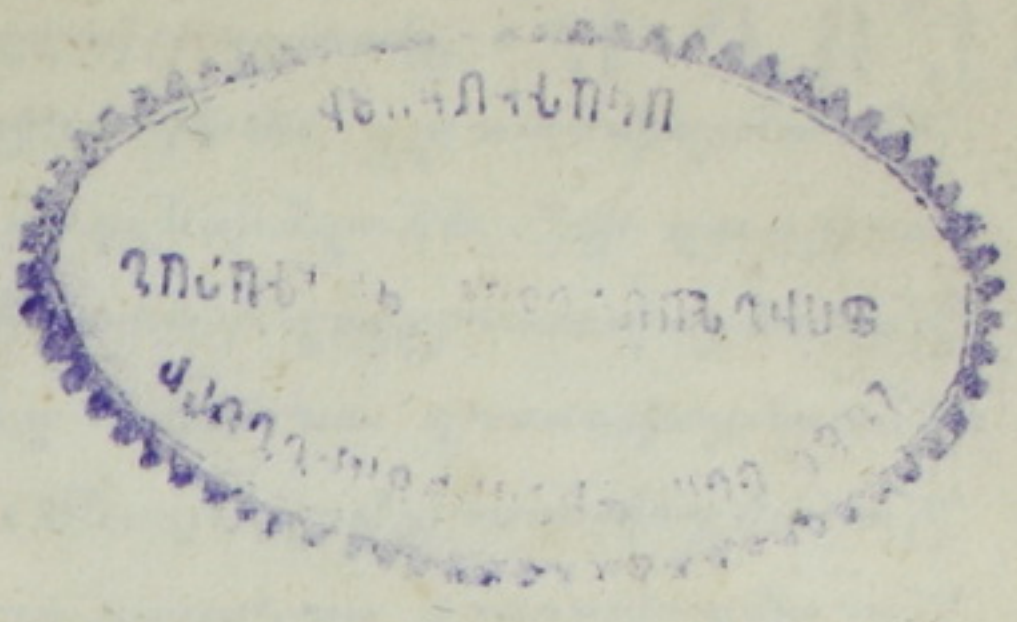

ԿԵՆՑԱՂԱՎԱՐՈՒԹԵԱՆ ԿԱՐԳԱԴՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ԱՌԱՋԻՆ ՄԱՍՆ

1. ՄՏԱԴՐՈՒԹԻՒՆ

Կենցաղավարութեան ընկերութիւններուն մէջ մտադրութիւնը երկու գլխաւոր տեսակ ունի, որ իրարմէ շատ տարբեր են։ Առաջինն է այն սիրալիր դիւրազգացութիւնը, որ գրգռուելուն պիտանի ըլլալու բանը կը խորհի, կը կատարէ, կամ կատարումը կը դիւրացնէ։ Երկրորդն է արուեստքին կեցուածք մը, որուն ակը բան մը խօսելու ըլլայնէ առանց կը կեցուի, որպէս թէ բոլորուելին խելքերնիս մըտքերնիս առնր խօսքին եմք տրուեր, այն մտիկ կընեմք։

ա. Սեպենք որ՝ մէկ ալնիւ և փափկասիրտ մարդ մը՝ բաւած դիւրազգացութիւն ունենալով՝ իր տունը կենցաղավարութեան և տեսանելիքը մարդ

կը ժողվէ. տեսնենք որ ի՞նչ կընէ։ Հարցնենք բա-
նին շուտ մը պատասխան տալովը՝ քեզի անանկ կու-
գայ որ՝ բոլորովին խելքը միտքը վրատ է. սակայն
այդ կարծիքդ ծուռ է. գիտե՞ս թէ կլոր կլոր
բաժնուած է տանտէրը և շատցած է. ինչ բան որ
հոն գըտնըվողներուն առջեն մէկեն զուարճութեանը
պէտք է ունէ՝ առջնուն ալ կը գըտնըվի։ Հինէ մէկ նոյ-
ւածք մը չըլլար որ անիկայ չի տեսնէ. առջն կամ-
ըրած բանըդ կը հասկընայ. առջնուն ըսած խօսքը կը
լսէ. խօսակցութեանդ մէջ գըտնըվողներուն հինէ մէկը
չմոռնար։ Մէկը կը տեսնէ որ վերհերոտութեամբ
մէկ դի քաշվեր նստեր է հինէ չի խօսիր. ժպտելով
անոր բան մը կը հարցընէ, մտերմութիւն կը ցըցընէ։
Կընայի որ մէկուն խօսքը գըտնըվողներուն ձանձ-
րութիւն տալ սկսաւ. վարպետութիւնով մը խօսքը
կը փոխէ. մէկ ուրիշ նիւթի մը վրայ կը դարձընէ,
մէկուն հետ հակաճառութիւն կընէս. հակառակոր-
դին պատճառները զօրաւոր գալովը կը հասկընայ
որ՝ հետը պիտի չի կըրնաս գլուխ ելլել, պըզտիկ
մէկ պիտի լինաս. մէկ զուարճախօսութիւնով մը խօսքի
նառնըվելով՝ քեզի օգնութեան կը հասնի։ Բեր-
նէդ խօսքը փախչի՝ և այս այն ծուռ միտքի տա-
նելու ես՝ քուկին դիտաւորութիւնդ բացատրելով և
խօսքերդ աղէկ կերպով մը մեկնելով քեզ կարդարա-
ցընես։ Քեզի չնաս բերելու մէկ պատրուակ մը ունե-
կար, շուտ մը իր խելացութիւնովը խօսք մը կը
գըտնէ՝ և քեզ այն չնասէն կազատէ։ Աստ վրայ
մէկ օրինակ մը ըսեմ։ Ձ Փերանեանոս Պանիսայի

Թագաւորը՝ թէպէտ ազէկ և մարդասէր և գթած
բայց ուներ, բայց սրգելված սեսակի քթախտանե-
րէն գործ ածողները պատժելու խնամ էր։ Օրմը
Սպանիայի ազնուականներէն մէկը անպատշաճ
իր առաջը սրգելված քթախտով լեցուն տուփը
հանեց։ Թագաւորը նեղանալով ծուռ ծուռ երեսը
նայեցաւ, որ դէշ նշան էր։ Տուռ անուն քառա-
սրգի դեսպանը հոն գըտնըվելով՝ և գիտենալով որ
այն սրգելքը իրենց համար չէ, և մարդը վտանգի
մէջ ննկաւ։ Սպանիացին ձեռքէն տուփը քաշեց
առաւ և ըսաւ։ գոյց տուփըս որ անցածները լինի
խաղը ընելու համար ես չիմացած պահեր էս։
Այս ասանկ ընելով՝ հէմ մարդը վտանգէն ազա-
ուեց, հէմ Թագաւորին սիրտը լինջեցուց։ Դառ-
նամք հիմա ազնիւ տանտիրոջը ուրիշ ընելիքներուն։
Ըսենք որ դուն հոնդիքէն գիրմը տըրվեցաւ քեզի,
որ քաղաքավարութեան դէմ բան չըլլայ տէյի չես
բռնած կարդալ։ անիկայ գիրը հարկաւոր բան ըլ-
լալը գիտեմ ըսելով՝ գըտնըվողներէն քեզի համար
թողութիւն կուզե։ Երթալ կուզես՝ բայց չես հա-
մարձակիր։ անուշ կերպով մը քեզ յանդիմանելով
կըսէ։ բարեկամաց խաթեր համար գործէդ ետ կը
ձնաս կոր։ ել գնա, չէնէ կընեղանամ։ և ասանկով
քեզ ձամբայ կը դնէ։ Խաղը վատըվկնէ՝ ընկերին
վարպետութեանը վրայ կը ձգէ։ անիկայ լինչ ըն-
կեր չըլլար նէ՝ խաղը առնելիք չունէի կըսէ։ Ի-
կունը ազէկ զուարճալի խօսքեր ըլլալուն այնքան
ուրախացայ որ՝ այսօր գլխուս ցաւը չի բըռնեց

ըսելով՝ գլանըլուղնեուին շնորհակալ կըլայ։ Տեսնես որ առեն առեն գանըլուղնեուուն ռկին վրայ ինչ կերպով կը նայի, և քանի որ անոր երեսը նայինդ՝ գիտես թէ ուրախութէ սիրտը կը լեցնի։ Ասոր պատճառը այն է որ՝ այն մարդուն միջնորդելովը՝ ինքը ռկին մը բարերարութիւն ըրեր է։ Կենցաղավարութեան ռչ վրան մեծութիւն մը չես տեսներ, բայց ճարտարութէ՝ կենցաղավարութեանը հոգի կուտայ, գլանըլուղ մարդիկը առնուազ ռկիկ ռկիկ հանդէսի կը հանէ, ինքը ծածուկ կը մնայ վարպետութիւն եղեն մնացածի պէս։ Առնուազ աղէկութիւնը և տեղեկութիւնը երեսն կը հանէ, բայց անանց թել կենալ չի ցըցներ, առն ռկուն հանճարը և ընդունակութիւնը և բաւականութիւնը նայելով՝ ինոքը անոր չափելով ռչըներուն կը բաժնէ։ Մէկը աղէկ բան մը ըրած է և համեստ ըլլալովը չի խօսիր, բայց տանտէրը անիկայ գիտէ, մուցած չէ։ Քիչ մը տպաւ որ գալու մարդիկները գան, սեղեակը լեցվի, այն առեներ անոր ձեռքէն կը բռնէ և առնուն կը ցըցնէ, և այս կերպով այն մարդուն ըրած գործը կը փառաւորէ։ Ուրիշատոր պէս շատ բաներ ալ կընէ։

Կերևի որ՝ քանի մը հեղինակներ միայն անոպարեշտ կընիկ մարդոց համար տեղեկութիւն առած ըլլալով՝ կընիկ մարդիկ առնուազ առհասարակ կը պախարակեն, և իրաւունք ունին։ Ճանապարհորդներն գլխաւոր պարտականութէնն է տեսածը շիտակ զրուցել։ Աղնուական և առաքինութէ սիրելի եղած

կընկ մարդ տեսնուղին ալ պարտականութիւնն է տեսածը ճիշդ պատմել։ Ասոր լինչ որ պիտի մարդուն կենցաղավարութեան մէջ ընելիք բաներուն վրայ խօսեցայնէ՝ ինկ կընդհմր վրայ այն ատենը տեսած եմ, և առանց անուան անոր արժանի եղած գրելատը տալ ուզեցի։ Շատ տեսեր կըներ որ այս կինելս մեռաւ։ և առաքինի քաղաքավարութիւն անուան ըլլալուն համար՝ մեր քաղաքին մէջ գլուխները շատ կան։

Է։ Խօսողին առն լսած խօսքը մլտիկ ընել, և անոր շարժել ուզած կիրքը քու վրատ յարգնել՝ հայտնի պարտականութիւն մըն է։ և առաջին գլուխին մէջ բսածներնէս եաքը ատոր վրայ ուրիշ խօսք չունիմ ըսելիք։ Բանաստեղծ մը կըսէ, «Մէկ խօսքի մը անկաճ դնուլ մարդը չի հասկցածի պէս խօսքին բերմանքին նայելով՝ խոստովելմը կամ սրտմտութիւնմը չի ցրցընէ նէ՝ անոր համար չըսած մի ըսեր որ կամ խոչէ, կամ ըսածնելուդ հիչհոգը չէ։ Ասոր եղբ որ մէկուն հարցմանը պատասխան տալու ըլլաս՝ կամ դուն անոր հարցընես նէ՝ պէտք է որ հարցնողին ալ՝ պատասխանողին ալ ըսածներուն շատ մտատրութիւն անկաճ դնես, և թէ որ լսածդուդ քու ուզածդուդ պէս կամ ուզածդուդ դէմ ըլլայնէ՝ հաւնելու կամ չհաւնելու նշանմը երեսդ վը ցրցընելը հարկ է։

Ինչպէս որ դերասանը թէատրոյի մէջ նոր հանդէսմը բանայնէ՝ մինչև վերջը կը կայնիս, նոյնպէս կենցաղավարութեան մէջը մէկ խօսքմը բանայնէ՝

Անանուն նեղբերնիս ուրիշ բաներու տակով խօսքը լսելնիս մօտեցած և զուարճութիւն մը տա-
ւած կամ բան մը հասկցնելու առեն հարկ կըլլայ մեզի ըսելու ըսածը չի հասկցանք. և խօսողին կա-
ղաչենք որ նորէն ակռի պատմէ որ հասկընանք. և
ասկայ ուրիշ մարդ ընդմիջելուն ալ շատ ձանձրու-
թիւն կուտայ: Մխքերս ուրիշ բանի կը պատրաստ-
ուին կըսէ. դարձիր՝ նորէն ըսէ. ըսածդ չի կըրցայ
հասկընալ:

Մէկը խօսելի ատեն ուրիշին անկաճ չի դնելը՝ խօսողին նախատինք ըլլալէն զատ մխքն ալ կը շը-
փոթէ. լսողը մտադրութեամբ մըտիկ ընէ՝ խօ-
սողն ալ խօսքը գլուխը կը ժողվէ անանկ կը խօսի:
Խօսքը մտիկ ընելը ատենը ուրիշ բանի մը պարապիլս,
կամ մտիկ ընելէն հոգնիլը ցըցընելով՝ չքաղաքա-
վարութիւն մըն է՝ խօսողին ալ կը կտրէ խօսքը.
երեսը նայէ որ խօսքը շարունակէ:

Ուսուցչին խօսքին միտք չտալը՝ և խեղկատակ կեցուածք կենալը՝ մեզի համար ինչպէս երեք կէտով։

1. Նոյն հարցմունքը կրկնելով՝ մուսայկոսութիւնը նշան կը ցցընէ։ Մէկ իշխանութիւն կնկան մը տան ուրիշ կին մը կերթայ տեսութեան. իշխանուհին հետը խօսք մը բանալու համար կը հարցնէ այն կնկանը, քանի՛ տղայ ունիս. կինը կըսէ, երեք։ Քաւորդ մը անցնելէն ետքը՝ առաջուս հարցուցածը մոռնալով՝ նորէն կը հարցնէ իշխանուհին, քանի տղայ ունիս։ Մուսը պատասխան կուտայ. առաջին հարցմունքէդ մինչև հիմա տահա տղայ չի բերի. հինգ ալ երեք են։

2. Սխալը կընենք որ գրանըվոշները վրանիս կը լանդան։ Եւրոպա սովորութիւն է որ տղայը մկրտելէն ետքը՝ մկրտութեան վկայականը կը տրըվի. և տլուն հայրնալ այն վկայականը կըստորագրէ։ Վաճառականի մը տղայ մկրտըվելէն ետքը՝ մկրտութեան վկայականը վաճառականին կը տանին որ ըստորագրէ։ Ստորագրութիւնը կը գրէ. ||պետրոս և ընկերները||. որ վաճառականութեան վերաբերեալ գիրերը միշտ սանկ ստորագրել սոված էր. ետքը տեսնուելնուն լանդալէն ըլած սխալը իմանալով կը շիտակէ։

3. Մեր կամացը դէմ՝ ստեղնուա խորհուրդը մեզի բանալ կուտայ։ Մէկ կին մը իր երկանը քովը մէկ ուրիշ կնոջ մը համար կը պատմէ որ՝ իւր երկիը առնը չէլած լքէն ինչ վարպետութիւնով մէկ օտար

մարդ մը ներս առեր է և պատմութիւնը շարունակելով կըսէ։ Ասոնք երկուքը իրարու հետ խօսելնիքէն՝ կնկանը երկիկը եկաւ դուռը զարկաւ։ Կըրնար հասկընալ որ այն միջոցին ինչպէս սիրտը թռնտ ելաւ, շուարեցաւ, մնացի։ Պատմութեան անուշ տեղը կինը անզգուշութեամբ խօսքը առաջին դէմ դարձընելով՝ որու պատմութիւն ընելը թէպէտ ինք չէր ուզեր, բայց բացած գտնըվեցաւ. այն միջոցին՝ շուարելուն տակ մեծը երկանը վրայ տեսնելու էր։

Մէկուն խօսք մոլիկ ընելն ինքն՝ խելքը տարտըմբնելուն պատճառ կըլնայ ըլլալ

1. Զանգրութիւնը, երբ որ խօսուած խօսքին առարկան ինչ բան մը, կամ առաջկուց գիտցածնիս ըլլայ, և խօսողն ալ դէշ կերպով խօսի. ուստի շատ անգամ մոլիկ ընողին անմտութեանը պատճառ՝ խօսողն է։

2. Սովորական անհոգութիւնը. որով միտքը ուզած տեղը տանձարձակ կը պըտըտի, ինչն բոլորը եղած բաներուն կապվիլ չկրնար։

3. Կամ ինքը զինք ցրցընելու համար կամ ուրիշ մըտքով մը յատուկ պատասխան մը տալ ուզելը։ Մէկը խօսելնիքէն՝ միտքը կը դնէ որ այն խօսողին պատասխան մը տայ. մըտքին մէջ կըսկըսի այն տալու պատասխանը շարադրել, կարգի դնել, պատճառներ և հաստատութիւններ գըտնել. ասոնց վրայ մտածելնիքէն՝ ուրիշին ըսած խօսքը անկատն ալ չի մնար։ Ըսելիքը մըտքէն չելլե տեղի՝ ուրիշ բան

միտք առնել չուզեր։

4. Ցընդած մարդը տկար գլուխ մը կունենայ. որ միտքը ինչ որ դայնէ՝ անկայ բոլոր գլխուն շուտ մը կը տիրէ։ Կըսենայ ինքնահաւան մարդ մըն ալ ըլլալ, որ ինքը զինք խորունկ մտածմունքներու պարապած ցըցընէ. խոր մտածողի կերպարանք մը ցըցընելով՝ և որպէս թէ խելայեղութեան աթոռը նստիլ ուզելով՝ գլուխը տնկած կերևի. ինքվինեբը վեր տընկած է, և հալիս վար կինջեցընէ. որպէս թէ ուսումնականեբուն ըսածին վրայ իրեն մտածել չի վայլեր։

Խորունկ մտածմունք և կոշտութիւն ցըցընելով՝ ինքը զինք փիլիսոփայի տեղ կըլլել տալ ուզելը՝ կարկըտած վերարկու հագնելով՝ հարստութի ցըցընել ուզելու պէս բան մըն է։ Վ՛որ գիտութեան հետ բարուց ազնուութիւն ալ ունի՝ հոգին վրայ կըրկին ուժ կը ցըցընէ. գիտութիւն ունեցող՝ բայց վարքը կոպիտ եղողը՝ միայն մէկ խաթր մըտքն ուժ ունեցած կըլլայ. քանզի կոպիտութիւնը բնական է, ազնիւ և քաղաքավար բնութիւնը կրթութեամբ վատնելու բան է։ Անանկ է նէ՝ շիտակը խօսելով խելքը ցնդած և ուրիշ բանի պարապած ցըցնող մարդը՝ ես զիս մեծ և իմաստուն ցըցընեմ ըսելն ինչն կը պըզտիկնայ. քանզի ըսածը կը հաստատէ որ՝ միտքը գիտութիւններու պարապելու բաւական է. բայց իրեն պետք ըլլալու չափ քաղաքավարութիւն ստրլելու քիչ եկեր։ Մէկ մարդ մը առանց կոպիտ ըլլալու կըրնայ գիտուն ըլլալ։

գիտութիւններէն կը պահանջեն որ՝ մինակ կեանքէն
եռքը ընկերութեան մէջ մնանելիք և աւելի սիրե-
լի ըլլալիք՝ որ հետևող ունենալիք. տեսնողը բերանը
բաց մնալուն զարմանալուն տեղը մեզի հասնի. և
թշնամի ըլլալու տեղ բարեկամ ըլլայ:

2. ԻԱՐԵՍՐՏՈՒԹԻՒՆ

Վէրկ մարդուն ձակատին վրայ խստութիւն նշան
տեսնելիքը անտովոր բան մը նէ. շատ անգամ աստ
տեղը պատմութիւնը վրան մեծութեան վայելուչ
և զուարճալի մէկ ծնծաղիմը՝ ժպտիլիմը կերևի:
Բարեսիրտ մարդը անշնորհք գործիմը համար չի
նեղանար. մէկ ուրիշիմը սխալ բան ըրաւ ուշի կուլ
չի հանել: Յարգութիւն և մեծարանաց կոչերն եղած
պակասութիւնները՝ որ գէշ մըտքով եղած չեն, չի
տեսնելու կուգայ:

Թէ որ ուրիշները պարապ խօսքերով զուարճա-
նալին գիտնայինք՝ աստր ալ կը զինջանի. և զուար-
ճութեան և զբօսանաց բաներուս մէջ իր կարգը կը
մոռնայ, ուրիշին կառայը կը հետևի: Կռիւ ընել
չգիտեր. իր բաժէն շուտով ետ կը դառնայ. խօսքի
յաղթութիւնը դիմացինին կը ձգէ:

Ոչինչ բանի վրայ խօսող լինալու և անխելք մար-
դոց ալ անկաձ կուտայ, և անոնց կը նեղի, ուրիշին

բաածը և խօսքերուն սխալները բերանը պոլսցը-
նելով՝ լրեն ծաղրելու նիւթ չընել։

Մէկուն համար ռէկ մըտութիւն մը կամ բարոյա-
կան պակասութիւն մը պատմենալ՝ երկբայութիւն
կը հանէ. և թէ որ պակասութիւնը ըսուգվինէ՝ զըշ-
ջուամով այն յանցանքին թողութիւն գըտնելը կը
հաստատէ. չուզեր որ այն մարդը բամբասվի։ Ճաո
կը պատահի որ՝ հոն չի գըտնըվուելուն պաշտպան
կը կայնի. և թէ որ կըտեսնայնէ՝ պօլինպրօքին ըսածը
կընէ. որ Ինկիլիզ փիլոսոփայ մըն էր։ Ասոր քով
Մարլպուրուկ անուն ռէկի մը համբաւը և անունը
աւելու գէշ բաներ խօսելն ինքն, ինքը ըսաւ. այն
մարդը այնքան աչէկութիւններ ըրեր է՝ որ ըրած
գէշութիւնները բոլորովին մըտքես ելած է։

Ուրիշ մը իրաւ պակասութիւն ունենայ, բայց ա-
նիկայ ծածկելուվը ուրիշին մեծաւ օգուտ չի պայնէ՝
կը ծածկէ։ Պարսիկ Սասոն բանաստեղծը Կիւլիս-
պան գիւղին ռէկուն նեղանալով հրամանը ըրաւ որ
բռնանեն։ Գերին ազատութիւն գըտնելու հնչէռկ
կողմէ յոյսը չտեսնելով՝ սկսաւ թագաւորին դէմ
բերնին եկած անէծքը տալ, և ինչ գէշութիւն կայ
նէ՝ անոր վրայ գըռնչել։ Թագաւորը գերին
բռնծնելը չի հաճկընալով՝ պալատականներուն ռէ-
կուն հարցուց, ի՞նչ կըսէ. պալատականը բարեսիրտ
մարդ ըլլալով՝ որ այն ատելութեան մարդոց ոչ քիչ
կը գըտնըվին, և գերին ազատել ուզելով բաւ.
Թագաւոր, այդ խեղճին ըսածը սա է ու՝ ռէկը իր

բակուրեին զըսպել և յանցաւորին յանցանքը նե-
նէ՝ իր դրախտը իր ձեռքովը կը շինէ • և առանց
ըսելով ձեր վեհափառութիւնը կասկած չ՚ունի որ իրեն
ողորմիք։ Թագաւորին գութը շարժելով գերիին
ներեց, նորէն իր քովը առաւ, իր գործերուն բա-
նեցընել հրաման ըրաւ։ Ուրիշ պալատականը
կար՝ բնութեամբ չար • առիկայ մէկ ալ պալատակա-
նը յանդիմանելովը կըսէ • քեզի պէս մեծ առա-
ձանի տէր մարդու մը չի վայլեր որ՝ թագաւորին ա-
ռաջը առա խօսկա և թագաւորը խաբես։ Ե՞տքը
թագաւորին դարձաւ ըսաւ • վեհափառութեդ ես
պատմեմ առյգը • գիտնաս որ՝ այն գերիին հրամա-
նատարէ համար առկալի անէծքներ և նզովքներ և
շատ գէշ բաներ խօսեցաւ • այս ազնուականն ալ ա-
նոր խօսքը հրամանոյդ առա թարգմանեց։ Այս
մարդուն պարտք տեղը ըրած ջնասակար չարութիւը
թագաւորին դժարը գալով ըսաւ • ||Այդ կըննայ
"ըլլալ • բայց այս մարդուն առակոտութիւնը՝ որ
"դուն յանցանք կը տեսնես կոր՝ քուկին ճշմարտա-
"խօսութենդէ շատ պատուական է • քանզի առիկայ
"առա խօսելով մեռնելէն մարդ մը ազատեց • դուն
"իրաւը զրուցելով՝ անոր կեանքը վտանգի մէջ
"ձգեցիր • չգիտե՞ս մի այն խօսքը որ կըսէ • խել
"ընոյ առաւ՝ զեն տըվոյ իրաւէն աղէկ է։

Մէկի մը օգնութիւն և բարեկամութիւն ընե-
լու համար առակ ժողվելու գըրվածք ըլլայնէ՝ բա-
րեխրատը առնէն առաջ իր անունը գրել կուտայ •
ուրիշներուն ալ կերթայ՝ մէկ կարօտ մարդուն

պետքը հոգալու համար կաշխէ։

Այն փափուկ սիրտն ալ ունի որ՝ աղէկութիւն մը ընէնէ՝ իր պարտքը վճարած պէս կը զգայ ինք. և ուրիշի բարեբարութեան եկած գուարճութիւնը այն գուարճութիւններէն վեր կը բերէ։ Յատկապէս ասիկայ ըսել պէտք չէ որ կատարելու կարք չունենայ՝ բերնով խոստանալը չսիրեր. ձեռքէն եկած բանն ալ առանց խոստանալու կընէ կը լռէ ինքզինքէն. քանզի բերնով խոստանալ և իրօք չկատարելը՝ քաշքալատութիւն չէ. բուն սուտհօսութիւն և մարդ խաբելէ։ Փառասէր Թիւրէն անուն մեծ զօրապետը իր զօրացը մէջ մէկ գնդապետը տեսաւ, որ աղէկ՝ բայց սղքատ մարդ էր. գէշ ձի մը նայ ուներ։ Հայի կանչեց. և մէկ տեղ հայ ուտելէն ետքը մինակ մնացին՝ բարեսրտութիւնով մը ըսաւ գնդապետին. բանդ պիտի աշխեմ հրամանատդ. կարելի՛ է որ քիչմը ծանր գայ քեզի. բայց կը յուսամ որ քու զօրապետիդ ուզածին չէ՛ չես ըսեր։ Ես ձեր եմ. քիչմը նայ հրամանքդ եմ որ կը տեսնես. կրակոտ ձիերը զիս անհանգիստ կընեն, նեղութի կուտան. հրամանքդ ձիմը ուսնիս՝ որ անոր հեծնամ նէ՝ հանգիստ պիտի ընեմ աէյլ ներքեւս կը կըսէ։ Առիկայ ինձի տալդ քեզի ծանր բանդ գալը չգիտնայինէ՝ այն ձին ինձի համար պիտի ուզէի։ Գնդապետը խորին խոնարհութիւնդ մը ըրաւ, դուրս ելաւ. գնաց ձին բերաւ, Թիւրէնին առաջը քաշեց։ Մուսօրը Թիւրէն առաւ անանկ գեղեցիկ և պատուական ձի մը խըրկեց՝

որ ձիաւոր զօրաց ձեռքը անկէց աղէկը չի կար։

Ուրիշ մարդոց հետ խոտութիւն բանեցընելով մոռցած կըլլանք՝ թէ ուրքան աղէկութիւններ կան որ մենք չունինք. ուրքան պակասութիւններ կան ու՝ անոցմէ ազատ ինալինիս միայն բաղդին բանն է. և քնութէք տկար մարդոց վրայ իշխող և ակամայ գէշ ցընող ուրքան նիւթեր և պատահիներ կը գտնըվին։

Բայց բարեկիրթ ըլլալով՝ անխոհեմ ըլլալն ալ բան չէ. միտքդ բեր որ բարեկրտութեան քնատիպ միտումը՝ չէ թէ միայն մարդոց ինչպէս ըլլալը կը պատե, այլև՝ ինչպէս ըլլայինդ աղէկ կըլլալ տէյ լանդիլը մընալ կը հանէ։ Անխոհեմութիւնը՝ առն մարդու հաւատալ բերելով՝ մեզ կատարեալ փուշէն կազատէ, բայց մեծ և ծանր սխալմունքներու աղբիւր կըլլայ։

3. ՀԱՄԵՍՏՈՒԹԻՒՆ

Համեստութիւն ըսելով՝ այն առաքինութիւնը կը հասկընանք, որով մարդ ինքն հետ գլուխըլլալը պահելու և ծանր գալու կերպով իր խելքին և ճարտարութեանը չի պարծիր։

Ասկից յայտնի՛ ուրիշ առաքինութիւն մը նէ. քանզի մարդոյս ունեցած աղէկութիւնները մեծցընել և ուրիշին աչքին ցցընելուզելու բնական կերպարանքը

կը զսպէ։ Բանաստեղծը կըսէ • ||Ձեմ կարծեր որ
“աշխարհի ամէն մարդ գըտնըվի որ՝ ոըքան
“բան չի գիտցող ըլլայ ալնէ՝ իր խելքը պատռնի
“հետ փոխել ուզէ։ Ասոնք ամէն մարդ ինքը վինք
“Սողոմոնի տեղ կը դնէ • և այնքան մեծ կը համարի
“որ ամէն մարդէ պատիւ առնել կը յուսայ||։ Մէկ
մարդ մը ոըքան ոգեւոր ըլլայ, կամ ոըքան անկատար
բան գիտնայնէ՝ այնքան պարծեննկոտ կըլլայ •
||Անափառ մարդը երկու ծայրի մէջ է • և այս ծայ-
“րերուս մէկը յիմարութիւն է՝ և մէկալը ամբար-
“տաւանութիւն||, կըսէ Լաբրիւյէր։

Մենք մեզ աշէկ մարդու մը տեղ դնենքնէ՝ ու-
րիշ մարդոց ծանր կուգայ • որ մեր գործքերը ազա-
տօրէն դատել ուզելով չեն ախորժեր որ՝ մենք մեզ
անոնց կարծեացը մէջ մեծցընենք, և անանկ պատուոյ
և յարգութեան արժանի սեպենք որ՝ անոնք տահա
դատած չըլլալով՝ այն վճիռը իրենք ըրած չեն։

Համեստ մարդը՝ կոթեցնելն բարակ ըլլալով ծը-
ռող ծալիկներուն կը նմանի • որ ուրիշին աչքին
չեն երեւիր • կենալնին միայն հոտով կը ճանչցըվի։

Ինչպէս որ ամբէշկութիւնը՝ գեղեցկութենէ վերյ
յաւելուած մը կընէ, աւելի գեղեցիկ կը ցըցընէ,
նոյնպէս համեստութիւնն ալ՝ խելքը և առաքինու-
թիւնը և ճարտարութիւնը աւելի պատուական կը
ցըցընէ։ Խոնարհութիւնը համեստութիւնէն տար-
բեր բան է • անանկ մէկ որպիսութիւն մընէ որ ծած-
կըվիլ չուզէր, տեսնըվիլ կուզէ • բայց մեծամեծանը-
վիլալ չուզէր • ուզածը անանկ տեսնըվիլ մընէ որ՝

երեն քովը ուրիշները մեծ էրևին։ Խոնարհութիւն
ցըցընող մարդիկ ըսա մեծի մասին գաղտնի հպար-
տութիւն մը ունին՝ որ զսպելու կը ջանան. զսպե-
նին ալ կուզեն որ ամէն մարդ իմանայ՝ և ըրած խո-
նարհութեամբ այն հպարտութեանը չափ կուտան
հասնի, (ափէրիմ ըսէ)։ Համեստութեան գեղե-
ցիկ նկարագրութիւն մը կընէ բանաստեծը. ‖ Հի-
«բոլտոս, դուն քովըդ գըտնըվող գիտուններէն
«և գիտնալ ցըցընողներէն ամէնէն ալ շատ գի-
«տես. բայց քուկին գովելի յատկութիւններըդ
«չգիտնալով՝ քեզի մէկ պարկեշտ ամբէնալը կու-
«գայ, երեսըդ կը կարմըրցընէ։

Կօձէի կըսէ. ‖ Իրենք զիրենք գովելնու պատճե-
«նալը անանկ մարդոց թողունք որ՝ իրենց անձին
«և ըրածներուն վրայ կասկած ունենալով հին և
«փըլփըլկած տուներու պէս՝ շիտակ կայնելու հա-
«մար նեցուկի (բայէնտէյի) կարօտ են։ Ամէն ա-
«ռաքինութեան շէնք ու շնորհք տըվող պատուա-
«կան համեստութիւնը մեզնէ զատվելու չէ, որ ամէն
«աղէկութի աւելն սիրելի և պատուական կընէ։
«Ի՞նչ ամբարտաւանութի կըլլար, կը հարցընեմ,
«թէ որ մեր վրայ գտատատան ընելու կարողութիւնը
«առհասարակ ամէն մարդոյմէ վերցընել ուզէինք։
«Ինչո՞ւ համար մեզ մտիկ ընողներուն ամէնուն ալ
«վարպետ ըլլալ, և ամէնուն ալ մեզի պէս խօսին
«տէյի հրամայել ընելուզելիք։ Եւ թէ որ մեր՝ մեզի
«համար հանած համբաւներնուս հակառակը հաս-
«կընանանէ ի՞նչ կըլլայ։ Մեր ըսածին հակառակ

“ամէն դիւէն եւած ձայներուն մէջ՝ մեր ձայնը չե՛
“լսուիր կըխափանի. եւ ուրիշները մեզ անմիտ եւ
“ճաթածուղեղ մարդու տեղ կը դնեն։ Ինձի
“հարցնէք՝ ինծի է կըսեմ այն մարդը, որ իր
“քրտնքոտ ճաթերովը ծուխ եւ հովի դէմ կըրնամ
“դիմանալ տէյի կը պարծի։

Այս կանոններուս համեմատ՝ ընկերութեան մէջ ապրելու ձեւերը քանի մը զրուցվածքներ մտած են, որով մեր դատմանը չի վտահելնէս զան՝ ոչ երկբայութիւնը եւ կասկած մը նալ կը ցրցընեմք։ Փռանկլին իրեն համար կը պատմէ որ՝ հակաճառութիւնէ եւ խնդիրներու պատասխան տրված ատենը բնաւ չէր ըսեր, ”այս այսպէս է հարկաւ. բայց ես կը կարծեմ. ինձի ասանկ կուգայ. թէ որ չեմ խաբվածնէ՝ այս այսպէս է”. եւ այլն։ Փռանկլինէն առաջ Տէլա քազա հեղինակը կը գրէ. “պէտք է ամէնէն առաջ՝ “որ դուն քեզ ազնիւ եւ համեստ խօսքերու սովո-
“ցընես. եւ անանկ անուշ խօսիս որ բոլորդ ամե-
“նուին լեզուութիւն եւ կրծուուութիւն չուներնայ. եւ
“”բայց չի հակըցայ” ըսելու տեղը՝ ”չի կըր-
“ցայ հակըցընել” ըսէ. ”սխալ ունիս, խօսքըդ
“սուտ է” ըսելու տեղը՝ ”քիչմը մտածենք աւոր
“վայ, գուցէ ուրիշ կերպ կը գըտնենք” ըսէ.
“”դուն չգիտես” խօսքը ամենևին բերնիդ չերթէ.

Ասոնցմե զատ կեղծաւորութենէ ալ խօսակցութենէ
նպատակն է որ՝ կամ մեզի ուրիշ բան տալիմք ,
քանզի ակ մարդ մը յայտնապէս յանցանք ունե-
նայալնէ՝ յանցանքը վրայէն քերելով մարդավա-
րի և սիրելի կըլլաս ։ Բարեկամէ սխալինէ՝ դուն
ալ քեզ սխալած ցըցուր, որ միևնակ ինալով պըզ-
տիկ չինայ . սխալին ակ մատը քու վրադ ուռ և
անկէց եռքը շիտակ . ճամբան չգիտցողը կամ ե-
րեկվան խօսքը մոռցողը միայն անիկայ ըլլայալ
նէ՝ դուն ըսէ թէ՝ ''ճամբանիս կորսընցուցինք .
կամ երեկվընէ ասանկ ընելու միտք չունէինք'' ։
Ընդհանուր՝ որ իր ընկերներուն ըսաւ , ''դուք՝
թէ որ խօսքերնիդ տուտ չէնէ'' , այս խօսքով քա-
ղաքավարութենէ դուրս ինկաւ . քանզի ուրիշին
շմտատխօսութեանը վրայ երկբայիլ չի վայելը ։
Ասոնք կենցաղավարութենէ ի՛ջ խօսակցութենէ
նպատակն է որ՝ կամ մեզի ուրիշ բան տալիմք ,

կամ ուրիշի տրվեցընեմք , զուարճացընեմք կամ
խելքը բանի մը պատկեցընեմք , ամէնուն ուշադ
բանն է որ՝ խելացի և բան հասկըցող և բարեմիտ
մարդիկ օգուտ ընելու մտքով իշխանաբար և վճիռ
տրվածի պէս խօսելով՝ պէտք եղած յարգութիւնը
տալու կանոնները չի մոռնան, որ լռտղնելուն ամէ-
նուն ալ աղէկ չի գար . և հակառակ խօսքերու և
հակաճառութիւններու պատճառ կըլլայ , և խօսքը
մատուցա ինչ բանի համար տրվեցաւ՝ այն նը-
պատակէն կը զրկվինք :

Թէ որ բանմը տրվեցընել կուզեսնէ՝ գիտցիր
որ՝ իշխանաբար և վճիռ տալու պէս խօսելով քու
ըսելիքըդ առաջարկելը՝ հոն գըտնըվելուն պատ-
ճառը կըլլայ՝ որ քեզի հակառակ խօսելու բանմը
բընութիւն . և անկէց ետքը ըսածդդ մոռըթը
մարկ ընողը կը քինայ կամ հիչ չի ծնար : Թէ որ
բան տրվիլ և ուրիշին տեղեկացած բաներուն դուն
ալ տեղեակ ըլլալ կուզեսնէ՝ քու մըտքիդ վրայ
յամառեալ ծնալ ցըցընելով՝ հաւետա և փափուկ՝
և կռիւ և հակաճառութիւն չը սիրող մարդիկ խօս-
քերնին կարճ կը կապեն . և դուն քու սխալ կար-
ծիքովդ կը ծնաս : Ինչ կըլլայ որ՝ ամբարտաւան
կերպ բըռնելով քեզ մարկ ընողներուն խօսքդ
հաճոյ ըլլայ , և սիրտերնին քեզի քաշես , և քու
միտքդդ՝ որ անոր աչքին մեծ բանմը ցըցընել կու-
զէրնէ՝ սըզամիկ բանմը երևի . ատանկ ըլլալէն ետ-
քը հիչ ուկ բանմը չես կըրնար խելքը պատկե-
ցընել : Բօլհնեաք աբբայն իրեն գիտցած բանը

անանկ խոնարհ և համեստ կերպով մը կառաջարկեր որ՝ անգամ մը ուներդ Աղէքսանդր պապը ըսաւ. միշտ անանկ կը ցցցնես որ դուն իմ ըսածս հաւանութիւն տլվիր. բայց եաքը մտածելով կը գլուխնեմ որ ես քու խօսքիդ եմ եկեր: Այս Բօլինեաք աբբայ՝ Փռանսըզ եկեղեցականներուն վէճերուն վրայ Հռոմ ըրածները Փռանսայի Լուդովիկոս ԺԴ Թագաւորին պատմելով, Թագաւորը աղէկ մը մտիկ ընելէն եաքը ըսաւ. մէկ մարդու մը հետ տեսնըվեցայ. այնպէս եթէտասարդ մը, որ միշտ ինձի դէմ կը խօսի. անանկ լեզուն ինքը զինք ինձի սիրելի ըրաւ:

Խելքը միայն այն տեղը մեծ իշխանութիւն ունի մարդոց վրայ, երբ որ հետևելու հարկաւոր օրէնքի մը պէս երևելու տեղը՝ քննութեան տակ մտնելու մէկ կարծիքի մը պէս առաջնին կուգայ. ուստի Փիլատէլֆիա քաղաքը՝ որ Ամերիկայի հասարակապետութեան մայրաքաղաքներէն մէկն է, սովորութիւն է. մէկը բան մը վճռաբար խօսի, աղէկ գիտցողի բերան գործածէնէ՝ ուզանքի պէս տուրք մը տալու պարտական կըլլայ: Ըսած խօսքերնին շատ աղէկ գիտցող մարդիկ սիրէ կարծիքով կը խօսէին. սանկով այս հանգամանութիւնը բերանները սովորութիւն եղաւ. որ թէպէտ միայն խօսելու կերպ մընէ՝ բայց սա աղէկութիւնս ունի որ հիչ մէկուն չի դըպչիր. և խօսքի բերանիս տալեէն եաքը կարծիքներնիս ալ կըսկըսինք իբրև կար-

ձիք առաջարկել. իշխանաբար խօսիլը կը մոռնանք*։

Քաշաքաւոր մարդիկ գիտնալով որ հակառակորդին խօսքին հաւանութիւն տալը մարդու ծանր կուգայ. միշտ դէմ կեցողին հակառակութիւնը լրեննց ծանր եկած չըլլալը յայտնելու համար՝ առանց հակառակութիւնները մէկ առուշ զուարճախօսութեամբ մը կը վերջացնեն. առով հակառակորդն ալ պըզտիկ ձըգել և լրեննց ընելու յաղթութեանը վայ գոռոզանալ չեն ուզեր։

4. ՆՕՅՆ ՆԻՒԹՕՅՆ ՎՐԱՅ

Ոսվհետև ամբարտաւանութեան շուքը պիտի մարդու ծանր կուգայ, ուստի երբեմն պատ տեղը մէկ մարդուն համար հպարտ և ամբարտաւան և

ծա։ * Բայց այսպէս լրեն չափ ունի. որ անկէց անդին անցածին պէս համը կը փախչի։ Մէկուն հարցընես՝ անուռդ ի՞նչէ. և անիկայ իր անունը աղէկ գիտնալուն պատասխան տայ թէ՝ ինձի անանկ կուգայ որ Յակոբ պիտի ըլլայ. կամ ուսոմ կուգաս հարցմանը պատասխան՝ կարծեմ տընէն կուգամ ըսէ. այս զուտ կվածքներուս չափը անցած ըլլալուն համար ձիծաղելի կըլլան։

Կիրեմեան դիտուածը նախա քննադատելու քան

հետաքրքրական և անսպասելի կողմեր , և անմեղ մարդ
ու ձեռքը իրաւունք ունենալով՝ գինքը արդարացը-
նելու համար պատճառներ բերել նէ , յաճախ և
պինտ գլուխ կըսեմք . մեզի անանկ կուգայ որ՝ մարդ
ընտրելուն դըժկեքլու համար այն խօսքերը կը խօսի ,
երբ որ մէկը ուրիշներուն աչքը մոխիր փչելու հա-
մար ամբարտաւանի կերպարով մը խաբէական ձևեր
բանեցընէ նէ՝ շատ անգամ մեծ մարդու մը հարկ
կըլլայ որ անոր խօսքը կըտրէ , ձայնը կըտրել ասոր
խօսողը կը նեղանայ . անլրաւ կը դատէ այն մեծը .
հիմա ամբընալով ձայն կտրելու առեն չէ՝ պատուելու
պաշտպանելու ժամանակ է կըսէ : Եւ յետոյ հա-
մեստութենն ալ կըտրիճութեան պէս բան մըն է .
հիչ մէկը չի նախատեր , բայց մէկն ալ գինքը նախա-
տէնէ՝ չընդունիր , դէմ կը դնէ . նախատողը ծչինչ
և վար մարդ մը ըլլայ ալ՝ չի խօսիր . քանզի ա-
նանկ մարդու դէմ նեղութեան շարժելը՝ անիկայ
մարդու տեղ դնել կը սեպէ : Երբ որ՝ Կիկերոն
աքսորէն դառնալէն ետքը կը պարծէր որ ամէնքը
և Կատեսոլիոնը և ծերակոյտը Կատիլինայի կատա-
ղութենէն ազատեցի , ոչ կըսնար ըսել թէ ամբար-
տաւանութեամբ կը խօսի : Իրաւունք չէր սի որ նոր
թշնամիներուն իրեն անունը տալուց , և իրեն համար
դըրուած յիշատակարանները և արձանները կործա-
նած և տունը փըլցուցած ըլլալը յըշցընէ , և իրեն
փառաւոր գործքերն ալ պատմելով՝ անոնք ամբցյը-
նէ և խայտառակէ :

Կիկերոնի դիտուածը նախա քննադատելու քան

մը ըլլալուն համար անկայ մկ պի ձգենք . առն
օրվան տեսած փորձերնիս նայինք : Կը գըտնենք
որ՝ լրատուն ունենալով ուրիշներուն պատիւը
պըզտիկցընելու և մեղ անոնցմէ ալէկ և անոնցմէ
աւելի պատուոյ արժանի ցուցընելու հոգնելը ա-
նանկ բան մըն է որ՝ սանկ ընելու մեր թշնամինե-
րը մեզ կըստիպեն : Առաջնորդ մը՝ որ մեծամեծ-
ներուն շուրջբոլորել ալէկ գիտէր , և բոլոր ունե-
ցած ալէկութիւնը իր նախանձներուն մեծ և երե-
ւելի ըլլալն էր , տեսնելով որ ֆլէշիկ իրեն կար-
գակիցը թէպէտ ազնուական ցեղէ չէր , բայց անի-
կայ Ա՛ն ձարտարախօս և եղբայրասէր և առաքինի
սեղծեր էր , իրեն դըժուար կուգար . անպատ-
ուութիւն կը սեպէր իրեն՝ որ անանկ մարդ մը իրեն
սահմանը հասած ըլլայ : Կը զարմանար . ի՞նչպէս
ֆլէշիկ իրեն ծնողացը նանութէն ելլելով՝ եպիս-
կոպոսական աստիճանի հասաւ . և երեսնիս ալ ընելու
չամըչցաւ : ֆլէշիկ պատասխան տըվաւ . « Հրամա-
« նուցէ այդպէս խորհելովը՝ ինձի անանկ կուգայ ,
« թէ որ ինձի պէս հասարակ մարդուս մը զաւակ ըլ-
« լայիր՝ ես ալ կրնայի ըլլալ » :
Լաֆէյլիատ Մտածելու անանկ մարդ մը ներ
որ՝ իրմէ վար մարդ գըտներ նէ , ամբարտաւանու-
թեամբ խրոխտալով ոտքի տակ առնել կուզէր . թա-
գաւորին պալատը երթայր նէ՝ այն տեղի մեծամեծ-
ներուն ոտքին տակը պատնեշ չափ ցածութեան
յանձնառու կըլլայ , նոյն ֆլէշիկին նման . իմ աչ-
քիս մեծ բան մը չես երևիր . Նիմ քաղաքին քա-

զաքայինելուն ալին եմ։ Դուն ալ գիտես որ՝ քոնդ կին հիմակվան ինչ ըլլալէդ առանէրնէ՝ հայրդ ալ կը զարմանայ։ Քէշիշ պատասխան տրվաս կարելի է այնքան չի զարմանար որովհետև հօրըս տըղան չըրին եպիսկոպոս, գի՛ս ըրին։ Ըսել կուգէր որ՝ այն հօրը տղան եմ տէյի այս պատուոյս չի հասայ, իմ արժանաւորութեամբս հասայ։ Այս խօսքերուս իրենց պատճառ տրվոյնները նայելով աղէկ են և օրինաւոր։ եպիսկոպոսը ինքը գինք բանի տեղ կը դնէր՝ կարծիքը սուտ չէր։ անիկայ նախատողները անիրաւ էին։ անոնց անիրաւութեանը պէտ էր որ իրաւունքը ցցըլնել հարկ էր։

Իրենց վարքը գրուելուն համար ի՞նչ ըսելիք ունիս։ Տակիտոս՝ որ սաանկ բաներուս անուշաւէս, նախանիքներուն մէջէն մէկ քանի խելացի մարդիկ պահպանակելու չի համարձակիր, որ չէ թէ ամբաստանութեամբ պարծենալու համար, այլ իրենց անկեղծութեամբը հասարակութեան վրայ վստահութիւն մը ունենալնուն համար՝ իրենց գործքն ու վարքը գրեցին։

Աւֆիտէի բանաստեղծը՝ որ իրեն վարքը գրած է, անկեղծութեամբ կը խոստովանի որ՝ մէկ մարդուն իրեն համար շատ խօսիլը շատ անձնասիրութեան առաջ կուգայ։ Իր վարքը գրելը տակաւ աւելի է։ Այս սաանկ ըսելէն ետքը իր ըրածներուն այս խօսքերուն կարդալուցընէ։

«Մինչև հիմա շատ բան գրեցի։ կարելի է որ «պէտքէն աւելի գրած ըլլամ, և բնական է որ՝

„Իմ ատեանի մարդուն չէ պատշաճ եղբէն եկուղեր-
„բէն քանի մը հոգի կարելի է որ գըտնըվի, գը-
„տածնեըուս ախորժելով իմ ինչպէս մարդ ըլլա-
„լըս հասկընալ ուզեն։ Կըրնամ ինձի պարծանք
„մը չի համարելով իմ վրաս ասանկ կարծիք ու-
„նենալ. որովհետև ոչինչ բաներով շատ թուղթ
„լեցընող հեղինակներուն՝ առն օր վարքերնին
„կը տեսանեն որ ինկը կը գրէ, ինկը կը տպէ կամ
„կը ծախէ կամ կը կարդայ։ Ասոնք թէև քնաա-
„ռութիւն պատճառ մընալ չուներնուամ, ձշմարիտ է ա-
„սիկայ որ ես մեռնելէս եղբը շինած գիրքերըս
„ինկ մընալ տպելով՝ քանի մը ատակ եվել առնե-
„լս համար իմ անուանովս վարձք մընալ կը շինէ
„կը տպէ, ինչպէս կըլլայնէ ըլլայ։ Գրողն ալ ա-
„նանկ մարդ մը կըլլայ ուր՝ կամ զիս հիչ ճանչցած
„չըլլար, կամ ալ ինկ մը գիտցածը չեմ ըլլար. և
„գրեթե նախնեըը անանկ տեղերէ կառնէ ուր՝ կամ
„երկըայելի են, կամ բոլորովին սուտ, կամ անա-
„չառութիւն չունին։ Ասանկ գրված վարձք
„մը հիչ ինկ պակասութիւն մը չունենալնէ՝ իմ
„գրեթէ չափ ճշմարտասիրօր չի կրնար ըլլալ։
„Եւ այս պնդութեան իրաւ է որ գիրքս տպողը գիր-
„քին հեղինակին վարձքը գրել տալու համար ըս-
„տակ խոստչնէ՝ ի հարկէ այն վարձքը գրողը վարձք
„չէ՝ նեղբողը պիտի շինէ, թէև անիրաւ ըլլայ.
„երկրքին ալ միտքը այն է որ՝ հեղինակը իրօք
„ինչպէս կըլլայնէ ըլլայ, տպած գիրքերնին շու-
„տով ծախվի և շահ ընեն։

Ուսան Աւֆխէդի աղէկ գիտնալով և իրաւամբ պատերով որ՝ քանի որ աշխարհի մէջ աղէկը ճանչնալ կայ, ինքը իր շինած գիւղերուն մեծ անուն պիտի վաստկի, իր վարձքը ինք գրեց որ յիսամը և այծաթաւարը մէկմէկ շորչքորթեքով՝ տալագուղին խաթեըը համար տուա վարձքն չի գրէ։

Ա յս կերպով ինքը զինք պաշտպանելը հէմ հաճեատ է՝ հէմ ճարտար։ Կըմնայ հեղինակը այս աղ եվերցընել որ կոչնատիրութենէ ոգինալ տուա վարձքեր և կեղծեալ պատմութիւններ գրելու շատ մարդկը թեըատրէ, և պախարակելուա չափ չուներ, գովելուա։ Ան որ ընէնէ՝ ճշմարիտի հակառակ տուա կըխօսի։

Ջէզաւօթեի կըսէ։ "Օսման իր ազգին մէջ իրա-
"ւամբք ունեցած յարգութիւնը իմացընելու ամե-
"նևին դժուարութիւն չի քաշեր։ Մեծ մարդը
"անկեղծ կըլլայ. ինչպէս որ ուրիշներուն համար՝
"անանկ ալ իրեն համար կըխօսի. ամէնուն հետ ալ
"արդարութիւն կը բանեցընէ։ Հիմնական հա-
"մեմատութիւնը այս բանիս վրայ շատ խոշտահար
"(թիթիզ) է. մարդիկ հրատարակաւ իրենք զիրենք
"գովելու չի համարձակելով՝ գաղտուկ իրենց ան-
"ձը շորչքորթելու աւելի ազատութիւն կը վարվին.
"և ուրիշներուն անունը քաշքըշելով և ավրելով՝
"իրենց կեղծ համեստութիւնը յաւէտ հանած կըլլան։
"Ասանկով միայն երեսանց առաքինութիւն, և իրօք
"մարդութիւններ վաստկած եմք։

Ինքը զինք պաշտպանելու միտքը մէկ ալ հանելէք

նէ՝ ինձի անանկ կուգայ որ Հէզարօթթիւն դա-
տումը սխալէ։ Քանզի մեկ մարդը որ իրեն գո-
վելի գործքերը պատմելով կը պարծի, ուրիշները
իրեն դիւին խօսել տալուն տեղը ամենուն ալ ձայնը
կըտրել կուտայ։ Իր վրան զարմացող գըտնելու
տեղը՝ թշնամի կը գըտնէ. ուստի հաւատարեան
վերհանձն լռութիւնը՝ միշտ աւելի ակի սեպելու
է. գովելի մեծ բանը համեստ կըլլայ։ Թէ որ այս
աշխոյն ծանօթ եղած բանը օրինակով հաստատել
պէտք ըլլայ նէ՝ հիներուն ոչխէն Կատոնը կը ցըցը-
նեմ, որ Սալուստիոսին գրածին նայինք նէ, ա-
ռանց ձայն հանելու մեծ մեծ բաներ կընէր. և
որպէս թէ կըսէր. մեծ խօսիլը ուրիշներուն, մեծ
գործելը ինձի։ Նորերէն կը ցըցընեմ Տէսբուէօ
բանաստեղծը. որուն կենդանագիր պատկերին գա-
լափարը շինող փորագիրը լսած ու՝ պատկերին
տակը գըրելու համար երկու տող ոտանաւոր շինէ։
Տէսբուէօ լսած. անխոհեմ չեմ ու՝ ես ալ գո-
վեմ. խեղճ ալ չեմ ու՝ ինձի համար գէշ գըտեմ։

5. ՆԱԽԱՊԱՏՄՈՒՆՔՆԵՐԸ ՅԱՐԳԵԼ

„Որահաս տղայք և երիտասարդք տահա փորձ
չունեցողք՝ չեն գիտեր թէ ախտ կարծիքները հա-
ստատութենէ ի՞նչ պահվելու պատճառ կ՚ունէ կրնայ

կան , և իրարու հետ ինչ ամուր կապ և կըցորդութիւն ունին , որ ակին դըպածիդ պէս ակալներուն ամէնուն ալ դըպած կըլլաս , և ամէնն ալ իրարու օգնութեան կը հասնին , և ատոնք չի գիտնալով կը կարծեն որ՝ ամէն ձշմարտութիւն ամէն մարդու առաջ կըրնայ զրուցվիլ , և շատ մը արգելքներ տեսած աւուրնին կը զարմանան : Ի՞նչպէս եղեր է որ՝ այն խելացի Պօնոի հելինակը՝ նախապաշարումներուն եղած յարգութիւը ակ ըստ կամաց և առանց պատճառի և հասարակութեան յարմարելու համար հըներուած կապակցութիւն մը կարծեր է : Թէ որ տուած կրօնքին մը ժողովարան այն կրօնքին հետևողներուն բազմութիւը լեցված ինքն ակջերնին մտնէ և կրօնքնիդ տուած է ըսէն՝ ինչ կըտեսնայ ան այն կրօնքը տուած ըլլալուն շատ մարդ կըրնայ ակ հատուցներ . հոն գըտնըվողներըը անիկայ կըտար կըտար չըն ակ ըներ : Բայց անխոհեմ կերպով ձշմարտութիւնը քարոզելուն պատանեըը հաշիւ չի խօթած՝ հարկ է խոստովանիլ որ , հակառակ նախապաշարմունքներուն դէմ խօսելով՝ ձշմարտութեանը ճամբայ բանալու տեղը աւելի կը գոյգ և կը դժարցընէ : Մէկ մարդու մը խաթերը դըպչելէն եռքը՝ ձշմարտութիւնը անոր մըտքին ակջը խօթելը շատ դժուար բան է :

Տալանպէս կըսէ . ըսենք որ մութ անձաւի (մաղարայի) մը ակջ շատ մը մարդիկ խել մը աոեն կեցեր՝ աչքերնին մութի սովրեր է . թէ որ յանկարծակի արեը հոն զարնէ՝ և շատաւելները այն տեղիններնուն աչքը մրանեն , որ տակա անանկ սաստիկ լուսոյ

տրված չին, անոնց աչքին շատ գրգռութիւն կու-
տայ, կը կուրցնէ ալ. անկէց ետքը արևուն լոյսը ա-
նոնց միշտ տեղի կըլլայ՝ որ ալէկութիւնը չի տե-
սած ինքն ինծի կը քաշեն և ցաւը կը կրեն: Ասոր
հակառակ, թէ որ այն անձուն ինքը առաջ ինկ ու-
կոլ լոյսը զսպէ՝ և կամաց կամաց եվրնայ, ու-
սոյն չարքը (իրյմէթը) այն աստեն կիմացվի. և
նոյն իսկ անձուն ինչ գրոնըվոլնեըն ալ ուսոյն
շանալուն կը փափաքին: Ճշմարտութեան լոյսն ալ
այս կերպով պէտք է բարեխառնել, և սպասել մինչև
որ մութը կամաց կամաց զինքը պաշարողաւտ գա-
ղափարները ինկ դի ձգելով՝ քըչիկ քըչիկ ուժով-
նայ. մինչև այն աստեղը՝ չի ճանչցած նոր հիւրոյն
հետ ծանօթութիւն և ընտանութիւն մը ունենալ սկսի:

Ամէն մարդու միտք՝ ի և նոյն ճշմարտութիւն ի և
նոյն կերպով կը հասնի տէյի կարծելը՝ ամէն սուա-
մոքս ամէն տեսակ կերակուր ինկ կերպով կը մարսէ
տէյի կարծելու պէս է:

Ուսոյ քաղաքավարութիւնը ինկ պարտականու-
թիւն մը կը դնէ վրաղ որ՝ սովորաբար կենցաղավա-
րելու գայած տեղը գրոնըվող մարդոց անձնա-
կան բնութիւններին և ընկերութեան ինչ լրեղք զի-
րեղք բռնելու հանգամանքներին նայելով, որ քու գա-
ղափարներդ և միտքդ չերթայ գրոնըվոլնեըուն
ինկին զարնըվի, և անիկայ դժարցնելով՝ քուկին
ալ դժարդ գալու բան մը լըսես:

6. ՀԱԿԱՌԱԿՈՒԹԻՒՆԸ ԳՈՑԵԼ

Յաճախ շղթայուածութիւնը առաջ նախատինքի և պախարակելու արժանի բան մը լլլալուն համար՝ շատը հանդարձակ և անպատրուակ (բէրեէ-սիղ) ձշմարտութիւնը խօսելու գովաբան եղած են, և բացարձակ առաքինութիւն սխալմամբ կը սեպեն։

Շատ հեղինակներ կան որ՝ ոչ մարդուն ոչ ուրիշ մը ունեցած բնական հակառակութիւնը ծածկելը՝ նախապաշարմունքները յարգելու պէս առանց պատճառի և միայն հասարակաց յարմարելու համար հնարված սովորութիւն մը կը կարծեն։ Կըսեն որ՝ սիրտն ու լեզուն իրարու համեմատ լլլալով՝ լեզուն սրտին կնիքը յայտնելը անկեղծութեան նշան է։

Բայց ամէն մարդ ալ գիտէ, կամ հիւ որ չէ նէ՝ շփոթ կերպովը խելքը կը վկայէ որ, ինչպէս որ մեզ յարգել և սիրել ցըցընող՝ և բարեկամ ձևացող՝ և մտքին ներչէն մեզ ծաղրող (զէվքլէնմիշ եղող) շողոքորթը, նոյնպէս առանց պատճառի քեզի՝ սիրտս քեզ հիւ չէ սիրած. քեզ քանի տեսնեմ նէ գըռռոցս տեսած կըլլամ ըսող պարսաւաչէր մարդն ալ պախարակելի է։

Անանկ է նէ՝ ստուտ մարդահաճութեան և չափազանց համարձակութենէ միջին աստիճան մը լլլալու է։ Այս միջին աստիճանս հարկաւոր լլլալը հաստատելու երեք պատճառ ունիմք։

1. Ամեն մէկ մարդու ինքը գինք բանի մը տեղ դնելը, որ տվյալ բաներէն բաներ առնել և իրեն հատնողները առանալ կուզէ, ամեն տեղ կըլնայ գըտնել տէյլ կատճելով ինքը գինք դուրս կը խաբէ, և քանի մարդ որ գինք նախատեն և բանի տեղ չի դնեննէ՝ այն մարդուն այնքան դժալը կուգայ։

2. Բանի տեղ չի սեպելէն պատճառած ցաւը մը և առնըվիլը՝ շատ հակառակութինեբու և առելութե և քէն պահելու ալքնըր մընէ. ուստի ընկերութե ալջ ալ շատ ծանր վճռանել կը պատճառէ։

3. Շատ անգամ ուրիշներուն վրայ ըլած կարծիքնիս սխալ կըլլայ, և այն կարծիքը ետ առնել հարկ կըլլայ. բայց ատոլ առելն աղէկ գատում ընել չենք տոլվիր։

Ուստի երբ որ ինկը իր տրտին զգայմունքին չըշմարիտը յայտնել ուզելով՝ ինկուն՝ քեզ սիրտս չի սիրեց ըսէնէ՝ միշտ ատոր պէտք է որ պէմինին սիրտը կը ցաւցընէ. բայց ամեն ատեն իրաւունք ունեցած չըլլար։

Թէ որ հարկ մը չի կայնէ՝ ինկ մարդու մը՝ անիրաւ ըլլալնալ հնարաւոր եղած կարծիք մը տալը կամ անգթութիւն է կամ խենդութիւն. ատոլ մեզի թշնամի մընալ ատացած կըլլանք, որ մեզի զեն կըլնայ ընել։

Ուսանք կըսեն. ինկ մը նայելնէ՝ ինկ մարդ մը իրեն տրտին ինչը ծագած զգայմունքը ինչպէս որ է նէ յայտնելով զուարճութիւն մը կրնանայ. ինկ մընալ որ՝ այն զգայմունքը զըսպելը դժուար բան մընէ.

և այս ընելով հիչ ռկէն ալ տրտնջանքը չունինք։

Այս խօսքին առաջին մասը միշտ ճշմարիտ է, բայց քանի որ ընկերութեան մէջ ենք՝ երկարօրէն մտանալ միշտ տուտ է։ Դուն պետրոսէն տրտնջանք մը չունիս, կարելի է որ ոչ հիմա և ոչ եսքը անկէց ինսա մը կրելու վախ չունենալով անոր կըսնաս ըսել թէ՝ ես քեզ չեմ սիրեր։ Բայց ուրիշ առն մարդոց հետ ալ բանըդ անանկ չէ։ Պատի հեղինակներուն գոված ազատ համարձակութեամբը կենցաղավարութեան ընկերութեանը մէջ մըտնէր։ առն ռկուն առաջը գնա զատ զատ։ ռկէն ըսէ։ դուն կը կարծես որ՝ առնուն ալ քեզնէ ախորժիլ կը կեղծեն, բայց վրադ կը խնդան։ Մէկալին ըսէ։ անանկ խեղճ մը նես դուն որ՝ քանի տեսանեմ նէ՝ վրադ կը ցաւիմ։ ուրիշին մը ըսէ։ պատճառուն ալ ռկէկ մը չեմ գիտեր, բայց սիրտս քեզ բնաւ չէ սիրած։ և այլն։ Թէ որ սանկ ըլլան նէ՝ ալէկ գիտնաս որ՝ առնիքը ռկէն վրադ կ'ելլեն, ատտակով և բունցկ քեզ այն ընկերութենէն դուրս կը վռնտեն։ Առն ընկերութեան մէջ այս սանկ է։

Ազատ և համարձակ խօսիլը՝ անօգուտ տեղը ուրիշին սիրտը ցաւցընելը չէ։ այլ մարդկութենէ իրաւունքը ամբարտաւանութեամբ ոտքի տակ առնողներուն դէմ պաշտպանել՝ և իր պակասութիւնները ճանչնալ և անոնք շիտակելն է։

Ուստի անփորձ երիտասարդ մը "սիրտիդ վրայ քաշված վարագոյրը բաց և առնուն ալ տեսանեն որ առն ռկին տկարութիւը և պակասութիւնները քեզի

ինչ ատելութիւն և արհամարհութիւն և ձանձրութիւն և նեղութիւն կը պատճառեն քեզի ըսելդ՝ անոր գէշ խրատ տալէ։ Աւելի աղէկ կըլլայ անոր ըսելը. ուրիշներուն տկարութիւններուն վրան ցաւելու պատրաստ եղի՛ր. և քուկին դատմունքներդ ալ անսալ մի՛ կարծեր։ Ազատ խօսող մարդուն աւանդ ուրիշին խաթերը դըպչելու իր սրտին կիրքը կըլլայ պահել։ Մեծկակ ոչ օգուտը չեղած տեղը ուրիշին. խաթերը դըպչիլ պէտք չէ. ինչպէս որ վերաբոյժը (ձերբահը) ոչ մարդուն ոչ ոտքը կը կըտրէ նէ՝ անոր բոլոր անձին կեանքը պահպանելու համար է։ Օրինակով մը միտքս տահա աղէկ հասկըցընեմ։

Կէթառ անուն խմաւորութին ընկերներուն ոչկը օրմը անոր շնորհակալ ըլլալու կերթայ ու՝ խմաւորութեանդ Աքատեմիային անդամ ընտրվելուն՝ կէթառ ալ հաւանութի՛ տըվեր էր։ Կէթառ կըսէ. "Ինձի շնորհակալ ըլլալու բան մը չունիս. քանզի "իմ շատ սիրած մարդս չըլլալուդ համար՝ այն "պատուոյն արժանի մարդ չըլլայիր նէ՝ եսալ "ընտրութեանդդ հաւանութիւն չէի տար։

Այս պատասխանին թէպէտ քօնտօռսէ կը հաւնի, բայց պարապ տեղը դէմինին սիրտը ծակելուն համար ինձի պախարակելի եկած է։ Շնորհակալութեան համար եկող մարդուս՝ սիրած մարդըս չես ըսելով սիրտը կոտրելը՝ ի՞նչ վայելչութիւն (եախշըլըխ) ունի։ Թէ որ այդ խօսքին տեղը կէթառ ըսած ըլլար, "Քու ընտրութեանդդ հաւա-

«Նուէր տալուն միայն արդարութիւնը նայէցայ,
«ուրիշ բան միտքս չկար։ Անանկ ըլլալով ինձմէ
«շնորհակալ ըլլալս բան մը չունիմ. դուն քեզինէ
«շնորհակալ եղի՛ր. քանզի թէ ու քեզ արժանի
«չհամարէին՝ ընտրութեանդիդ հաւանութիւն չէի
«տար։ Անանկ ըսելով կ'ելաւ՝ համարձակ և
ազատ խօսած կըլլալ. պըտչելով և ակռտ ծակելովը
ալ կոպիտ չէր ըլլար։

7. ԱՒԱՆՑ ՀՕԳՈՒՔՈՐԹՈՒԹԵԱՆ ԳՕՎՈՒԹԻՒՆԸ

Վէնուէալ աբբայն՝ աշխարհիս մէջ գտանըվող մարդոց ընթացքը՝ մեծ և անկանոն տանը մը մէջ գտնըվող կոյրերուն քալվածքին կը նմանցընէ. խելքը կարճ եղողները բաղդովին կը քալեն, դէմերնին ինչ պայնէ գայ. խելացիները ձեռքով ոտքով առաջնին ինչ կենալը հասկընալով կը քալեն։

Այս ընթացքի անկանոնութիւնը՝ ընթացքը շուտկելու կանոն չի գտնըվելէն չէ, կանոնները լաւ ալոտանութիւնը չի կըրնալ քանեցընելնուս է։ Ըսած խօսքերուս սահմանէն դուրս չելլելով ըսեմ որ՝ այնքան իրարմէ տարբեր բնութիւններուս մէջ, այնքան կիրքերուն, ախտաժականերուն և պահանջմունքներուն մէջ, ամէն մարդու կարծիք և ախտաժակը միշտ փոխելու և անհաստատ կենալու վտանգ կայ։

թէ ոյ կէնցաղականութեան նպատակը՝ որ է զբօսնուլ (էյլէնմիշ ըլլալ) և զուարճանալ՝ ձեռքէ չի հանելով՝ ամէն մարդուն իր անձին վրայ ունեցած և շատ անգամ զբօսանացը պատճառ եղած կարծիքն ալ մըտքէ չի հանեմքնէ՝ ախտերու վտանգին մէջ չենք ըլլար։ Խանութներուն մէջ ոյրտը՝ շահաւետութիւնն է • կենցաղականութիւններուն մէջ ոյրտը՝ անձնասիրութիւնն է • և անձնասիրութիւնը զբօսանքէն նախապատիւ կը սեպվի։

Անձնասիրութիւնը իրեն հետ միացած ուրիշ յատկութիւններուն համեմատ դիւրաւ կամ դժուար կառավարվիլ ունի։ Ուշադիր ատենք մըտքէ հանելու չէ որ ամէն մէկը կառավարվելու, կամ հնչ որ չենք չի գրգռելու կերպը դիւրաւ գըտնըվի։

1 • Անձնասիրութիւն և ոգեւորութիւն։ Ատենք երկուքը մէկ տեղ մէկ մարդու մը վրայ ըլլանին՝ այն մարդը շատ անհամ և անհաւատալի սուտերու ալ անկաձ կը դնէ, ինքը զինք չըլլալու բաներով խաբելով կը զբօսեցընէ։ Անձնասէր և ոգեւ մարդու մը գվսարկը կամ վերարկուն կամ հանդերձը գովեանին՝ շատ կը զուարճանայ • որ խելացի մարդ մը ըլլայնէ՝ ատանկ գովեանելուն վրայ սիրտը կը նեղանայ։

2 • Անձնասիրութիւն և մտածութիւն։ Այս երկուքը մէկ տեղ ունեցող մարդուն չափազանց գովեանները սիրտը ըլլանալնէ՝ ծանր կուգան։ Հռովմայեցիները Տիբերիոս կայսեր հետ ինչպէս վարվելնին չգիտէին • քանզի անանկ մարդ մըն էր որ

ազատութի՛ չէր ուզեր, ծառայական կերպերն ալ չէր սիրեր։ Տրայհանոս կայսրը ողջամիտ և հաստատուն ոգի ունենալով՝ Ադրիանոսին իրեն ցըցուցած անարգ և ծառայական կերպերը չէր սիրեր։ Հինգերորդ Կարոլոս Թագաւորը շողոքորթի մը ըսաւ. կարծեմ թէ երազիդ ալ մտքէդ չեմ ելլեր։

3. Անձնասիրութի՛ և մարդատեցութի՛։ Առնք երկուքը մէկ տեղ եղած առենը՝ անձնասիրութի՛ը անանկ անկանոն կըլլայ և դիւրաւ կառնըվի որ՝ գովեստը ճշմարիտ ալ ըլլայ, ազնիւ և քաղաքավարական կերպով զարդարվածալ ըլլայ, անոր ծանր կուգայ. իրեն հակառակիլը՝ զինքը գովելէդ աւելի աղէկ կը սեպէ։ Եւ իրաւի մարդատեաց մարդուն՝ բոլոր բարկութիւնը առն եղած բաներուն վրան թափելու և ատով մէկ անուն մը վաստկած ըլլալու առիթ տալէդ՝ անոր ուչքը մտնելու մէկ հատիկ ձամբայ մըն է. քանզի ընդհանրապէս առն մարդու համար գէշ պրուցող մարդը կուզէ որ՝ առն մարդ ալ իր վրայ խօսի։

4. Անձնասիրութիւն և սելի տկարութիւն։ Թէպէտ կնոջ մը գեղեցկութիւնը գովելը ճշմարիտ գովեստ չէ, սակայն չէ՛ թէ միայն խելքը կարճ կընդիկ մարդոց, այլև երիկ մարդոց ալ շատ անգամ անուշ կուգայ։ Օղէյ՝ որ Լօնտոնի մէջ անուանի մուրացկան մը նէր՝ մէկ մանաւանդ վարպետութի՛ մը բանեցընելով շատ ստակ դիզեց։ Լօնտոնի մէջ մուրացկանութիւնը արդիլուելէն առաջ՝ կերթար ան տեղ որ աղէկ հագուած աղէկ կապուած մարդիկ շատ

կը գլոնըվլեին՝ հոն կը կեներ. և վայելուչ հագուած կինը ամէն առաւօտ ալ անոր կը մօտենար ողորմութիւն կուզէր։ Թէ որ տալ չուզէր նէ՝ ինկուն կըսէր. կաղաչէմ՝ սա գեղեցիկ սև աչվընեըուդ սիրուն ըլլայ. ինկալին կըսէր, սա գեղեցիկ ոսկեթել մազերուդ սիրուն ըլլայ. ինկ ուրիշին կըսէր, սա գեղեցիկ նոճկի (սերվիի) պէս հասակիդ խաթերը համար ըլլայ, կամ վարդագոյն պըռոլունքներուդ համար ըլլայ. և առանկ ամէն ինկ վայելչութիւններին կը գովէր. ամէնէն ալ ըստակ կառնէր, քսակը ձեռնուն կը դառնար։

5. Անձնասիրութիւն՝ և ինկ յատուկ բարքը։ Անձնասիրութիւնը ի՛նչ բանի հետ միացած ըլլայ նէ՝ մարդոյս վրան ընդհանրապէս մտածելով, ամէնն հաստատուն և անփոփոխելի այս յատկութիւնն ունի որ՝ իրեն համար աշխ խօսող ոգւոյն շատ մարդ ըլլայ նէ՝ այնքան կը զուարճանայ։ Ինկուն ըսէ որ այս ինչ տեղ քեզի համար խօսք եղաւ. երեսը նայնանէ՝ ինք ցըցընել չուզելով՝ ինկ ուրիշին նշանը կը տեսնես։ Եղած ունի՞մ ինչ որ երկու տընվոր իրարու պատուոյն քիչը դպած ըլլան, և կռնեներնուն ծայրը մինչև փողոցին մէջ ծայրը հասած չըլլայ։ Բայց այն տընեցւոց հարցընեանէ՝ բոլոր քաղաքը անոնց վրայ խօսած կըլլայ. Թէ որ չի գիտնալը ցըցընես՝ նոր կըլսեաք կոր ըսեանէ՝ ամպերուն ռջի՞ն մի ինկար կըսեն. ամէն մարդ մեզի համար խօսի տէյի ուզելով՝ կը կարծեն որ իրաւ իրաւ կը խօսինա՛ւ։ Ուրիշին միտքն ունը

տէլի մեր կարծելուն չափը՝ իրօք մարքեռնուն ունը ըլլալէս հարիւրապատիկ եվեր է։ Կարճ խօսիմ. ամէն մարդ կուննէա գաւառին այն խեղճ Թագաւորին կը նմանի, որ ծառիմը տակ նստած, աթոռ տեղալ ուկ մեծկակ քարմը, և իրեն զօրք և պահապան՝ փայտէ նիզակով (մըղրախով) զինված չորս ան Ափրիկեցի, քովը գայող քանի մի ֆռանսըզներուս կը հարցընէ. ֆռանսա ինձի համար շատ կը խօսի՞ն մի։ Անձնասիրութենէ առանկ տարածական զօրութեանը համար ամէն մարդ՝ ստախօս չըլլայու նէ՝ իր առանձին կարծիքը հասարակաց կարծիքի պէս կը ծախէ. առանկ ալ՝ ամէն հասարակաց կարծիք անուանուլ չորս հինգ կարծիք կը լսես. ամէնն ալ իրարու հակառակ։

Անձնասիրութեան հետ գլանըլած գլխաւոր ընկերները ճանչնալով և անոնց պատճառած զգայմունքները հասկընալով անկէց ետքը ելևտաւորելը՝ առանց մարդկութեան արժանի պատուոյն դէմ գործելու՝ կըսնայ շնորհալի կերպովմը իր ընկերուներուն աչքը մըտնել. կեղծիքն ու անկեղծութիւնը իրարմէ զատող սահմանը գըտնել, և անարգ տուեթեւնէն՝ պարապ տեղը մարդու սիրտ ծակոտ շինուած խօսքէն ալ՝ միապէս հեռու կենալ։

Պինտո առաջ՝ ուրիշին գովելի գործը տեսնելով տրուշի պէս լեզուն կախված կենալուն տեղը՝ շատմը այն երևոյթները այն գործոյն օգտակար և գովելի որակութիւններուն ամէն ունկին վայել ուսումնասիրելը պարտք և մեծարանք տալով կըսնայ գո-

ալել։ և թէ որ մանուածոյ առաքինութիւնք և ճեմանձ-
նութեան գործ են նէ՝ եվեղկեկ յարգութիւն և ակնա-
ծութիւն մը նալ կըլնայ ցըցընել։ Ամէն դիպուածե-
նելուս ՝ի մէջ աստր առելի միտ դնելու է որ՝ իր գործ-
քերէն և խօսքերէն երևցած սրտին ըզգայմունքը՝
ուրիշներուն իր վրայ տեսնել ուզածին մօտենայ։
այնպէս միտք առնելու է որ՝ ուրիշը յարգելու կոչ-
ուին չափազանցութիւնը խնայողութիւնէն աղէկ է։
Աստր համար բանաստեղծը կըսէ։ «Մ ի շատ անցքին
«(կէչխոսին) ՝ի ջէն ի քէն զգոյշ կեցիր։ երկու կոչմէ
«քաներէն դուն քեզ պահպանէ, որ քիչ մարդիկ
«և քիչ տեղ ազատված են անոնցմէ։ Այս ծո-
«վուս ՝ի մէջ նաւարկէ աչ և ձախ չդնայելով Թող տաս
«և վտանգի ՝ի մէջ ինդատալնէ՝ խրատուս մտիկ ընե-
«լով կըլնաս ազատիլ։ Մ էջ տեղէն գնա։ և քու
«ախտիժակիդ քեզ շնորհակ ձամբէն դուրս հանէ ալ
«նէ՝ նաւուն գլուխը դէպ ՚ի ցած ջուրերը մի դար-
«ձուներ, խորհրդակ ջուրերը դարձուր։

Աղնիւ և բարի մարդը՝ պէտս չի գալու տեղմը մարդկային տկարութիւնները զինջանալը՝ նրեն պըզտութիւնն չնսեպել։ Գիտնալով որ՝ այս աշխարհս ՝ի մէջ ոչ ոք ամէն մարդ բուն նրեն տեսը գնել և ձիշդ նրեն առանձնին չափ պատիւ ընելուզ նէ՝ հարկաւորապէս ամէն մարդու հետ կռիւ բռնելու կըլայ, ուրիշին ուզելու նրաւունք ունեցած էն ելլել տալը՝ նրեննց դժուար չի գար։ Մ էյն փոքրահոգի մարդիկ՝ որ նրեննց պահանջմունքներուն վրան անհանդիստ են, և շատ անգամ կատածուա

են, և ինչ պատիւ որ ուրիշներուն շնորհելու հարկաւորին՝ իրենց պատիւէն գողցած և պակսեցուցած կը սեպեն, միշտ չափն ու կշիռը ձեռքերնին է. ուրիշին ինչ պիտի շնորհեն կամ պիտի չտանին՝ ճշդիւ կը կշռեն. և շատ անգամ իրենք վիրենք պըզտիկ չի ցըցընել պատճառելով՝ իրենց հաւասարներուն և իրենցմէ պըզտիկներուն հետը խրոխտութեամբ և ամբարտաւանութեամբ մը կը վարվին:

Լակեդեմոնացիք՝ որ ցածութեան չափազանցութիւն չէին գիտեր, մեծերուն խենթութեանը նեղուելու՝ մեզի գեղեցիկ մէկ օրինակ մը տուած են: Աղեքսանդր՝ որ ինքը զինքը Դիոսի տղայ և աճ կարծելուվը՝ անոնց աչքին պըզտիկ գան մը կերեւէր, ուզեց որ Յունաստանի առին պետութիւնները ալ զինքը աճորդի և աճ ճանչնան: Այս հրամանին վրայ Լակեդեմոնացիք այս հետեւեալ վճիռը տուին. "Աղեքսանդր աճ ըլլալ կուզէ կոր. Թող ըլլայ":

Փիլոքսենէս առանց չափ ներողութիւն չի ցըցուց Սիրակուսայի բռնաւոր Դիոնէսիոսեւցւուն: Այս բռնաւորս որովհետեւ հէմ թագաւոր էր՝ հէմ ոտանաւոր կը շինէր, բանաստեղծ եմ ալ պարծիլ կուզէր: Օր մը թէատրոյի վերաբերեալ մէկ ոտանաւորը մը տուաւ որ սրբագրէ. Փիլոքսենէս գլուխ գլուխ ալեցաւ և որպէս թէ նորէն շարադրեցաւ. ասիկայ թագաւորին դժարը գալով՝ Փիլոքսենէսը թելն ելակեցաւ, որ թագաւորի շինած ոտանաւորներուն արժանի յարգութիւն տալ սորվի: Մեռած օրը թիւնը հանելուպէս մեղան կանչեցաւ. մէկ տեղ հաց ուտելէն

եւքը՝ ոչ երկու տուն ոտանաւոր կարդաց եւ հարցուց, թէ այս ոտանաւորներուս ի՞նչպէս են։ Փիլոքսենէս Թագաւորին բանը չըսած՝ պահապան զօրացը կը դառնայ եւ կըսէ . հայտե զիս նորէն Թին տարէք։

Փիլոքսենէսին տեղը ուրիշ խելացի մարդ մը ըսէր՝ զուարճախօսութիւնը կը լսէինք եւ յիշաւ Թէ ու Թագաւորը գէշ օրէնք մը կամ ժոլովուրդեան վնաս բերելու բան մը շարադրած ըսէր՝ բանաստեղծին ատանկ քաջութեամբ դէմ դնելը շատ գովելի բան կըլլար . բայց բռնաւորը բանաստեղծ սեպուիլ կուզէ կոր սէյլ Թին երթալը խեղճութիւն է։

Ասկէց ծանր անխոհեմութիւն ըրաւ Ապոլոդոս Ճարտարապետը . որ Ադրիանոս կայսերը գովեստ շատ սիրելը գիտէր ալ։ Անոր գծագրած մեհեանին մէկը ծալրեալ ըսաւ . ՝ձնելուն և ՝ծուհիներուն արձաններըը՝ որ նստած ձևացած էին , ոտքն վրայ կոչնիլ ուզենէ՝ գլուխին առաստաղին (Թաւանին) կը զարնեն կը պատռեն։ Այս ծաղրածութիւնը իրեն մահուանը պատճառ եղաւ։ Եւ ասկէց կը հասկընանք որ՝ հասարակ մարդիկ ազատական արհեստից տեղեկութիւն ունենալով՝ չափ դուրս ինքնահաւանութիւնմը կը վատուկին , ուրիշ ամէն գործ մանք մէկդի կը ձըգեն . բարեկամու-

թևանն ալ կը մառնան*։

Վերջապէս երեստասարդաց կը պատուիրեմ, ա-
նարգ և խարդախ մարդոց պէս չընեն, որ ինկը գովաճ
առեւտրին՝ գաղտնի մտքերնին ինկ ուրիշը պատա-
հեցուս կը նայի։ Անկն վիճակի մէջ երևելի մարդիկ-
նեը կը գտնըվին՝ որ ուրիշներուն աչքը անոնց
վրայ կըլայ, մեծ մարդ կը սեպեն զանոնք։ Ասոնց
դէմ գնաթա նախանձը ի՞նչ կընէ։ Անոնց դիմա-
մարտանեը կը հանէ, հազիւ թէ քիչմը խելք ուներ-
ցող մարդիկ կըսկըսին գովել և անուններնին ալ կրկին
կրկնի խօսիլ, որ հասարակութիւնը ասոնց վրան խօսիլ
սկսկըսելով՝ առաջիններնը մոռքէն հանէ։

Ինկ օրվան մէջ քանի մի անգամ անանկ դիպ-
ուածներ կը պատահին որ՝ ոմանց կամացը հեռևե-
լու և այլոց հակառակութեան ոգին կոտրելու և
սկարացընելու համար անվնաս գովութիւնէն զատ
հնարք չի մնար։ Ներահաճելուն և ընկերութեան մէջ
նոր մտանուելուն վարժութեան համար այս տեղս
քանիմը գործնական խնդիրներ դնեմք, որոնց ա-
նանց ընկերական կեանց պարագայներուն հա-
մեմատ զատ զատ լուծումներ կռնենան։ Բայց ա-
նանց գովեստով կը լըմընանան։

ծա։ * Ասկայ միայն ազատական արուեստից հա-
մար չէ, անոն տեղեկութիւններ ալ ասանկ են։ և
Պօլոս առաքելոյն ալ՝ "գիտութիւն հպարտա-
ցուցանէ, այլ սէր շինէ" ըսածը այս է։ (ա։
կորնթ։ ը։ 1)։

1 • Բարկութիւը ինչ եցընել։ Ալեքսիանոս կայսրը՝ Ջենոբիա անուն Բալմիրացւոց Թագուհին կը կշտամբէր, որ հռովմայեցւոց կայսերաց հնազանդիլը ճանչնալ չուզեց։ Թագուհին ասոր սիրտը ինչ եցուց ըսելով • քեզ կայսր կը ճանչնամ՝ որ յաղթել գիտես։ Գաղիենոս և անոր պէսերը այդ անունին արժանի չէին երբէք լինել։ Մէկ փռանսըզ զինուորմը իրեն անունը Թիւրէն կանչել կուտար, որ մեծ և հռչակաւոր զօրապետի մը անուն էր։ Բուն անունը սէր եղող զօրապետը՝ ասոր դժուարիլմը ցըցուց • զինուորը ըսաւ • ալվոր անուննելուն խեղճն եմ• քու անունէդ ալվոր անուն գիտէին՝ այն անունը կառնէի վրաս։ Ասով մարդուն բարկութիւնը ինչ եցուց։

2 • Չկ՛ ըսելուն պատուհինը անուշցընել։ Կօնտէ զօրապետը Վէզէլ քաղաքը պաշարած ատենը քաղաքը գըտնըվող կընիկ մարդիկ յատուկ պէրսատգրով տղայեկին որ իրենց ձամբայ տայ՝ քաղաքէն ելլեն • մըտքերնին այն էր որ՝ իրենք դուրս ելլենն է քաղաքը առնելը զօրապետին դըժուար կըլլայ։ Կօնտէ անոնք չի Թողուց • պատասխան տըվաւ որ, թէ որ ձեզ դուրս Թողում նէ իմ յաղթութեանս պատուհնելուն պինա գեղեցիկկն պիտի զըրկըվիմ։

3 • Ըսած չնարհը աւելի պատուական ցըցընել։ Լուդովիկոս ժԴ փռանսայի Թագաւորը Լալօա քաղաքին եպիսկոպոսութիւնը փըշնդէլ տալով՝ որ պատարին քարտուղին էր՝ ըսաւ • քարտնեըըդ մըտիկ

ընելու զուարճութիւնէն շուտով չի զրկուիլ մըտքով քուկին շատոնցուընէ արժանի եղած աստիճանին քեզ քիչ մը երկար ժամանակ սպասել տալին։

4. Հետաք լսօքին կծու կողմը գոյել։ Նոյն Լուդովիկոս ժէ, քանի մը ուսանաւոր շինեց և Տէսբուէօ բանաստեղծին ցըցուց որ կը հաւնի՞ ի։ Բանաստեղծը ըսաւ. "Թագաւոր, ի՞նչ բանի կարք ընես որ ձեռքէդ չգայ. գէշ ուսանաւոր շինել ուզես ես, այնպէս ձեռքէդ եկեր է։

8. ՆՈՅՆ ՆԻՒԹՈՅՆ ՎՐԱՅ

Բանի որ ճշմարիտ կամ ճշմարտանման բանի մը վրայ հինն ունենալով՝ խելքի և ճարտարութեան և առաքինութեան կամ նթան կըլլայ, կամ վարձք՝ գովեստ գործածելը օրինաւոր է։ Ասոր հակառակ՝ երբ որ կամ հինը բոլորովին սուտ է, կամ գոված գործքին արժանաւորութիւնը շատ անդին անցած է՝ գովեստը պարսաւելի է, Հաւլքորթութի կըսեն։

Անանկ գովուշներ կան որ՝ մարդու հարևանցի և փափուկ գովեստը տալ չեն գիտեր. գիտես թէ գովեստի և նեղբողի մէջ կը խեղդեն. ամէն պարապ բանի համար, ամէն տեղ, ամէն մարդու առաջ կը գովեն. և թէ որ անոնց պէս անհամ և չափազանց

գովեստը չի կրտրեանէ՝ դուն քեզ ալ մեծ բանի մը տեղ դրած ամբարտաւանի անուն կը շահիս։ Թէ որ մի՛ ըսեր ըսեանէ՝ գովեստը աւելի կը շատցնեն. և խուռնակ տալու տեղ խուռնկին մուխովը քեզ կը հելձուցանեն (պունալդմիշ կընեն)։

Օրինաւոր և արժանաւոր գովեստն ու շողոքորթութիւնը իրարմէ զատելու եղեր նշան կայ։

1. Շողոքորթութիւնը մոլութիւնները առաքինութեան պէս կը ցցցնէ։

2. Ձեռնեցած աղէկութիւններըդ ուրիս տէյլ կը գովէ։

3. Ուռեցածներըդ չափէն աւելի կը մեծցնէ։ Բանաստեղծը՝ շողոքորթ մարդը առանկ կը նկարագրէ. "Սուտի վարպետ. շողոքորթելու ճարտար. բան չգիտցող լեզուի մը ձարտարասօս ըսելու չամլչնար. անանկ դէմքի մը գեղեցիկ կըսէ որ՝ տեսնողը երեսը ան դին կը դարձընէ. երկան և բարակ շրւիւնք մը՝ Հերակլէսին շրւիւնքին կը նմանցընէ որ՝ Անթէոսը գետինէն վեր վերցուց. ճլղքած և մարած աքաղաղի (խօռօզի) ձայնի պէս ձայնի մը՝ հրաշալի անուն կուտայ"։ Ուսոյ շողոքորթողը կեղծաւոր է, որ բերնով իր սրտին մէջ ունեցածին հակառակը կը խօսի։ Անարդէ, որ ծաղրածուի պէս ուրիշ տեսնէ գլուխը վար կը ձրռէ։ Հարուստ մարդուն ակնարկութէ կը դոյլայ, և մոլի և գէշ մարդոյը բոլոր ինչ որ ըլլայ՝ անանկ է կըսէ։ Խաբեբայ է, որ իր անձին օգտին համար աւտ կը խօսի։ Գողէ, որ առաքինութէ արժանի

եղած գովեստը կը գոլնայ՝ մոլութեան կուտայ։
Անամօթ (առեպլիզ) է, որ պատուը ամենևին չի
հոգալով հասարակութեան աչքին նախատելի ը-
լալնալ հոգ չընէր։ Եւր որ փիլիպպոս Մակեդո-
նացին աչքին մէկը՝ պատերազմի մէջ նետը գա-
լով սպառեցաւ, փիլոփոս անուն պալատականը
սկսաւ աչքին վրայ սպեղանի (եաթը) մը փակցու-
նելով դուրս ելլել։ Նոյն թագաւորին ոտքը զարնը-
վելով կաղ քալած առեն՝ նոյն պալատականն ալ
սկսաւ ոտքին մէկը քերծելով քալել։

Շողոքորթը մէկ մարդու մը տրված առատ ա-
հին գովեստները ծիքան շատ մարդու առաջ ասէ՝
և ծիքան շատ սեղ հրատարակէ՝ այնքան աւելի
անամօթ եղած կըլլայ։ "Սոսկի անանկ մարդը՝
"(կըսէ բանաստեղծը), որ անօթի մնացած առեն
"թուղթի վրայ գովեստները կը գրէ ու կը ծախէ, և
"գովաձներուն հոգին հասարակաց յարգութեան
"հովովը կուռեցընէ։ պղտնիքներուն վրան լեցուն
"թասերով առաջը կը թափէ։ և առաջը անարգ
"խոհակեր կը ծնէ, որ խորաններուն առջևէն գող-
"ցաւ։ Ըստակով գովութիւն կուտայ անոր առա-
"տապէս։ և մէկ ախորժելի սնաելմանը կերպով
"մոլութիւնը՝ առաքինութեան կը փոխէ, արգե-
"տութիւնը և խեղճութիւնը և անարգութիւնը կաստ-
"ուածացընէ։ և Թեոփրաստոս Աքիլլեսին հակա-
"ռակորդ սեանելով շատ կը հաճնի։ Միւսայ
"նման չարտահամբաւ մարդը գովելով Տրոյեանուն
"նման կընէ։

Իրենց չունեցած առաքինութիւնները ունեցածի պէս գովեստին լսելով՝ այն առաքինութիւնները ալ վաստակելու ջանք ընող մարդիկ ալ շատ քիչ կը գտնըվին. և թէ որ ինկ մարդուն մը քովը գտնըվողները շատունակ անոր ըսեն թէ՝ փառաց էն ծայրի աստիճանը հասած են, այն մարդիկ անկէց ետքը հոն կը մնան. իրենց հասածէն մեծ փառք կենալը չգտնալով՝ մեծկակ փառք ստանալու չեն փափաքիր: Այս ալ կընանք հաստատել թէ շատ ուժով և իշխանաւոր մարդիկ քունաւոր եղանէ՝ պատճառը ուրիշ բան չէր, միայն այն էր որ՝ "աւելն բան ձեզի պիտի" ըսող մարդիկ անոնց քովէն պակաս չէին: կը գոյէ" ըսող մարդիկ անոնց քովէն պակաս չէին:

Մէկ կողմէն չափաւոր և օրինաւոր գովեստը պատանի բան է. մէկ կողմէն ալ գովող մարդուն շրջապատ սեպվիլը դժուար չէ. ուստի Մօնթեննը վիլնաւոփային ըսածը յիշեցնեմ, որ իր բարեկամներուն իրօք ունեցած առաքինութիւնին և ազնուութիւնին գոված տեղը թէպէտ քիչ մը չափազանցութեամբ գովելը կը սիրէր, բայց մէկ տանուտէրը մէկ ուրիշ տանուտէրի միայն յիշելով կը բաւականանար, որ իրեն խօսքն է: Անանկ էնէ՝ այս փիլնաւոփային ըսածի չափին նայելով՝ գովեստը գովելի բանէն անցնիլ՝ անցնելուն չափը մէկին մէկ ուրիշ ըլլալու է:

Ուստի գովելէն առաջ՝ գովելու մարդուն բնաւորութիւնը հասկընալու է, և թէ բարեպաշտու-

թեամբ կամ առատութիւն ընելով մեզի խոբվիլ պատահինն՝ ըսածնիս ետ առնելուս համարելուն չէ՛ք։ «Գովելու մարդէդ ալէկմը քննէ և պատմէ՛ «որ ուրիշին ըրածէն ամբչնալը քեզի չհնայ. եր- «բեմն մեղք ալ ճանճի պէս մամուկին բոյնը կխյ- «նամք, և անարժանը կը գովեմք. պէտք է որ՝ իր «յանցանքովը ամօթ կրող մարդուն գովեստ գրե- «լէն ձեռքդ ետ քաշես», կըսէ բանաստեղծը։

9. ՀՈԳՒՈՅ ՓԱՓԿՈՒԹԻՒՆ

Ք.յն ծաղիկը ոչ քիչմը կըծու հոլմը փչածին պէս կը թոռմի. և օրհարսակվան աւելին տաքուն՝ գլուխը կոթին վրայ կը ծռուէ, փափուկ կըսվի։

Կընիկ մարդոց պատուոյն փափկութիւնը ալիկ հասկըցնելու համար՝ յատակ և մաքուր քիւրեղի (պիլօռի) կընամանցընեմք. կամ տկար եղեգի (խաշիշի) մը, որ առն հովէ կը ծռուէ, և առն շունչ վրան մըշուշ կը բերէ։

Մէկը բարոյական՝ պիտի մանր զգայնութիւնքներուն շատմը կառնըվի, և ուրիշներուն օգուտը կը հոգայ նէ, անոր փափուկ հոգի ունի կըսեմք։

Անանկ էնէ՝ հոգւոյ փափկութի՛ չհանեհալուկ մարդ բարեկրթ կըլնայ ըլլալ. բարեկրթ մարդը՝ ինչ որ ուզես նէ շատմը կընէ. փափկահոգի մար-

պը՝ ուզածդ աւելին կընէ. ուզելու աշխատութէն
ալ քեզ կը խնայէ. երած բարեբաստութիւնն ալ կըր-
նայ գաղտուկ պահել։

Հոգւոյ փափկութիւն չունեցած ինչն՝ արդա-
րութիւն կըսնայ ըլլալ։ Արդարութէ սիրող մարդ
մը առեղը գայնէ՝ քուկին իրաւունքդ մեծ չանքով
կը պաշտպանէ։ Փափկահոգի մարդը՝ երած գործե-
րուդ վայելչութիւններն ալ կը պաշտպանէ. քեզի
վայլած պատիւն ալ, և ուրախութէդ չուշացընելու
համար՝ դատը յաջողելուն աւետիսը շուտով ական-
ջդ հասցընել կընայէ։

Հոգւոյ փափկութիւնը քանի մի մանուածոյ ար-
ուեստութիւններուն միացեալ ոգի քան մըն է. և անոնց
նշանները երևան կելլէ։ Այս արուեստութիւննե-
րըս ասոնք են։

1. Ամենանուրբ դիւրազգացութէ։ Մատաթօն
գըտնըլոզ Աթենայի զօրապետները Արիստոդէմին
օրինակէն յորդորվելով՝ հրամանատարութիւնը ամ-
բողջ Մեղդիատէսին տըվին. որ փոխանակաւ օրը
մէկ հոգի հրամանատար պիտի ըլլար։ Մեղդիա-
տէս թշնամիները յաղթելու յոյս ունէր. և այս
յաղթութիւնս ուրիշ եա միացող զօրապետներուն
մէկ քանին պըժալ չգայ տէյի՝ մինչև հրամանա-
տրութեան կարգը իրեն հնկած օրը պատերազմը
ուշացուց*։

ծա։ * Հատ մարդ կայ որ՝ մէկ բանին գոլելն կամ
պատահելն ըլլալը՝ այն բանը յաջողելն և չ-

2 · Իւ անձին օգուտը չի հոգալ։ Է՛ւ ալէկ ա-
ժէք ունեցող և շատ ալոտանիալ չեղած ընծայնե-
րուն նկատմամբ տալբեղութիւնը՝ հոգւոյ վախճանէ
ետքը կըսկսի ըլալ։ Առածըդ ալվաճէդ ծլքան
պըզտիկ է նէ՝ այնքան փափուկ սիրտ ունեցած կըլ-
լաս։ Մեռելեներուկիք նրեանց քաղաքացի Պետրակո-
սը՝ հաստատապետութէն վաստկելու համար շատ
ընդարձակ տեղեր տալին։ ասիկա չընդունեց։ Միայն
մէկ նիզակը ծլքան հետու տեղ կըսնար հաստյու-
նելնէ՝ ընդունելու տեղին չափը այն ըլսունէց։
Բոսպորոս հիւպատոսական Մարտիոսի քաջութէնը

յաջողելէն կառնեն։ Պատերազմի տեսն մէկ
պզտիկ բան ալ մեծ փոփոխութէն կըբերէ՝ և
յաղթութէնը կըկորսնցնէ։ Թէ որ մինչև
Մեղրնատէսին հրամանատար եղած օրը Յունաց
բանը գէշ դառնար նէ՝ ատոր փառասիրութէնը
Յունաց կործանմանը պատճառ կըլլար։ բայցդը
բանեցաւ որ առանց ձախորդութէ նրեն միտքը
դրած օրվանը հասաւ։ Տահա ալէկ չէր մ՚ըլլար
որ՝ ազգին փրկութէնը իր փառքէն մեծ ուսել-
լով՝ ուրիշին հրամանատար եղած օրը այն յաղ-
թութէնը ընել տար։ Բայց ատոր համալ խո-
նարհութէն պէտք է՝ որ քրիստոնէութէ դուրս
եղողներուն անծանօթ մէկ առաքինութէնն է։
Բարոյական հինն՝ առանձնաւորայ օգուտը
դնող մարդը՝ ի հարկէ ատոր պէս մարդիկ պիտի
գտնէ։

վարձատրելու համար առաջը շատ պարզևներ տը-
ված էր, այնիւ Մարտիոսը ուրիշ բան չընդունեց.
միայն մէկ գերեզմը առաւ, որ իրեն բնակակից
(օտաշխ) ըլլաւ. և մէկ ձին, որ վրան հեծնելով
նորէն պատերազմ երթայ՝ հայրենեացը ծառայութիւ
ընէ: Ասոր հակառակ՝ 1640 թուին՝ Ֆրեռանսըզի
եկամոյց վերակացուն (մալիէն) Պուլեօն անուն՝
Լիւի անունով ոսկիները էն առաջին անգամին կո-
խել տըվաւ Փարիզ. և հինգ աշնուական նախարար
հայկերոյթի հրաւիրելով՝ կերակուրի սեղանէն
ետքը համադամոյ (չերեզի) սեղանին առեղը այս
ոսկիներով լեցուն երեք աման բերաւ, և սեղանա-
կիցներուն ըսաւ. «Ըզքան կուզէք առէք առէք»:
Նախարարներուն առէն մէկը ձանկը բացաւ աման-
ներուն վրան յաթկեց. ծոյը ձիպը լեցուցածին պէս
կարգը (քառօճան) գալու ալ չըսպասելով փախչել
սկսան. եկամոյց վերակացուն ասոնց աճապարելով
քալվածքին վրան կը նայէր, և խնդալով կը մարէր:
Այս դէպքուածքս մէջ փափկութեան տեղ անարգ
շահախրութիւն և խոհեմութեան պակսութիւն կը
տեսանէնք: Քանզի հինգ մէկը կարօտ չըլլալով՝ միայն
տեսնելու և մէկ մէկ հատ առնելու համար առաջնին
պըրված ոսկիով. ծոյերնին լեցընելու չեն ամչնար:
Տըրվածը առնուլին տեսնելու օգուտը ըզքան քիչ
ըլլայ, և տըվողին ինչտը ըզքան շատ ըլլայնէ՝ առ-
նողին ալ անխոհեմութիւնը այնքան ծանր կ'ըլլայ:

3. Ազնիւ մեծանձնութի: Պատմութիւնները մէջ
մարդը եկածներուն մէջ այս բանիս պէս ազնիւ պե-

յիկ օրինակ ուս պատմելիքըս կընդայ ըլլալ։ Նօռ-
մանտիայի Տուքս Ռոպէռթը՝ որ Գուլիէլմոս
Գոնքէռան կամ աշխարհակալ ըսված Թագաւորին
հայրն էր։ Երեսաստէմ երթալն ինքն՝ ըստամպօլ
գրանըվէլով՝ իրեն մոքին աշխուժութեանը և առն-
մարդու հետ խոնարհ ապրելուն և առաստաձե-
նութեանը և ուրիշ առաքինութիւններուն համար
անուանի էր։ Կայսրը սաստ ախկութիւնը փորձով
ճանչնալ ուզելով հետը գրանըվոլներուն հետ մէկ
տեղ՝ կայսերական պալատին մէծ սրահը հայի հը-
րաւիրեց, և անանկ կարգադրեց որ՝ Նօռմանտացի-
ները գալէն առաջ Նասարանները ամէնուն մէյ մէկ
մարդ բըռնած ըլլայ, որ այն հրաւիրվածները գա-
լով սեղանին գլուխը նստելու տեղ չի գըտնեն։
Պատուիրեց ալ որ՝ գալէնին մարդ չիմացած պէս
ըլլայ։ Տուքան եկաւ իրեն ախոռականներուն հետ.
ամէնքն ալ փառաւոր հագված. և տեսնելով որ Նը-
տասրանները ամէնուն ալ վրան մարդ նստեր էր, և
իրեն բարևը և խոնարհական ձևերը տեսնողալ
չկար, ամենևին զարմանք մը կամ խաթեր մեյմը չի
ցցցընելով դարձաւ սրահին մէկ անկիւնը գնաց՝ որ
մարդ չի կար հոն. հանեց կըռնակի վերարկուն
(մանթօն). աղլոր մը ձալեց, գետինը դրաւ, ինքն
ալ վրան նստաւ. հետիններըը ամէնն ալ անոր պէս
ըրին։ Այսպէս նստելով՝ ինչ կերակուր առաջնին
բերվեցաւ նէ կերան. ամենևին պժգոհանքի նշան
մը նայ չի ցցցուցին։ Հայը լսընցաւ. դուքը և
հետի ախուռականները եկան. աղլոր քաղաքավա-

բուլեաները հան գլանըվոլնեբուն մնաք բարով ըսին՝ իրենց հանդերձները գուրս եկան սրահէն. վերակուռնին հան ձգեցին. որ շատ սուղ բաներ էին։ Կայսրը՝ որ մինչև այն աաեղը անունց վարմունքին վրան կը զարմանար, այս վերջին գործոյս վրայ ապշեցաւ մնաց. շուտ մը պալատականներէն մէկը Տուքային եաևէն խրկեց ալաչելու որ գան վերակուռնին առնեն։ Տուքան պատասխան տրվաւ. գայ՛ք Թագաւորին ըսէք որ՝ Նօռմանուացիները հայց ուսելիք աաեղին մինչ բանի վրայ նստինն՝ եկած աաեղին անիկայ հետ առնելու սովորութիւն չունին։ Այս պատասխանըս հէմ փափուկ էր, հէմ ազնիւ, հէմ վայելուչ տեղը ըսված, հէմ վեճանձն։

4. Յանկարծակի աղէկ բանմը ընելով զարմացընել։ Մոսկուայց առաջին Պետրոս կայսրը՝ որ Եւրոպայի ձեռագործ բաներուն գործարանքներուն վրան տեղեկութի՛ ստանալու համար Եւրոպա կը պըտըտէր՝ քանի մի օր Փարիզ կեցաւ. և ուրիշ տեղերը պըտըտելէն եաքը ըստակ տըտվաձ գործաւորաց մը ընաց։ Իր աչքին առաջը շատ ըստակներ տեսեցին, աասնյոմ մէկ քանի հատը որպէս թէ պնդուաձով իր առաջը ինկաւով՝ մէկ հատը վերցուց նայեցաւ որ՝ մէկ դին իրեն կենդանագիրն է կէս մէջքէն վեր, և մէկալ դին հաշըաւոյ պատկերմը. ոտքին մէկը աշխատութիւն գառնային վրայ դրած. և բոլորը Լաուինեբուէն գրուաձ, "քալելով ուժ կառնէ". որ մեծն Պետրոսի ճանապարհորդութիւններուն և աասյաձ վաստքերուն գեղեցիկ աշխատութի՛ էր։

Այս ըստակներէս լուեն և հետիններուն ընծայ տրուելեայս: Եւ մեծն Պետրոս անկէց ետքը միշտ կըսէր որ՝ այս կերպ աղնիւ քաղաքավարութիւն միայն ֆռանսըզները կրնան ընել: Այս ազգիս կրակոտ և աշխոյժ խելքը և դիւրազգացութիւնը՝ առանց հաստատակամութեան ոչնչ աստիճ բաները պակաս չըլլալուն պատճառ է: Քաթինա զօրապետը Մառսալցի պատերազմը յաղթելէն ետքը՝ զօրաց գլուխ կենալով այն գիշերը վրանէն չի դասավեցաւ. հաստատակ զօրաց մէջ իր վերակուն պըլլըլած կը քնանար: Ջօրքը՝ որ թշնամիներէն 28 դրօշակ (պայրախ) առեր էին, մըտածեցին որ այս յաղթութեան նշանովը լուեն զօրապետը զարդարեն և փառաւորեն. ուրիշ գեներալն ալ անոն ոկը լուեն առած դրօշակները բերին: Երբ որ լուսացաւ՝ Քաթինա աչքը բացաւ, տուն պին լուեն յաղթութեան նշանները կը տեսանէր, և զօրաց գովաստունութեան ձայնը կը լըսէր:

Հոգւոյ փափկութենէ գվախաւոր նշան եղող չուտ որակութիւնները քննելէն ետքը՝ հիմա առանց հետ ուրիշ բան բաղադրելը տեսնենք:

Փափկասիրտ մարդը կրնայ ուրիշին անձնասիրութեան չի դըժգոհելով անկից խրատել: Լիվիա՝ Օգոստոս կայսեր հետ խօսակցութեան մէջ դիպուածով բերնէն փախածի պէս օգտակար խելքեր կը տուվեցընէր. Օգոստոս չէր ալ նմանար որ այն կինը իրմէ աւելի խելք ունի:

Մարդս դրամով օգնութիւն չընել, որ այն

մարդուն բաժակ չունենալը երեսը զարկած չըլլայ։ այլ ուրեն օգնութիւնը պէտք եղողին պատրաստ կը ցըցընէ։ Օձանի բանաստեղծութիւններուն մէջ երբ որ Ջվաւան Կաւլոսը կը պաշարէ, ֆինկալոսք կ՚ելլէ։ բայց օգնութիւն հասնելու չարտարար։ Նորէն զօրանալու և Ջվաւանի ձեռքէն ինքը զինք ազատելու պատրաստ՝ Կաւլոսին յարձակել չուզեր։ Այս բանիս եվրոպք արտորալ օգնութեան հասնելը՝ անոր փափուկ սրտին ծանր պիտի գար։

Մէկուն բարերարութեամբ օգնութիւն մը ընդունիլ՝ երածը գոյելու մէկ աղէկ վարպետ մը նայիլ կը գըտնէ։ և ողորմութիւն երածի պէս ցըցընելուն տեղը՝ որ առնուղին նախատինքի պէս բան մը կուգայ, կամ փոխ տրված, կամ բանի մը վարձք, կամ քաշած վշասին հատուցումն, կամ պատուաւոր պարգև մը կը ցըցընէ։ Ասոր քանի մը օրինակներ տանք։ Հարուստ մէկ պարոն մը՝ մէկ օրէնսգէտ վտտտաբան մը տեսնելով՝ որ չքաւորութեան մէջ ինկած էր, անոր բաւական տալ կուզէր, բայց ողորմութիւն տրված ի պէս ցըցընելով մարդը ամչցընել չէրուզեր։ Ասոր ինքն իրեն դատաստանի վերաբերեալ բաներ կը հնարէր, անոր վրայօք դատ առաջ տանելու կերպը այն վտտտաբանին կը հարցնէր։ անկէց ետքը ինչ որ պիտի տարնէ՝ իբրև պարգև կուտար։ Արգելիզայոս՝ իրեն Կաեսիոսոս անուն բարեկամին հիւանդանալը լսելով հիւանդութեան կերթայ։ և վերջին աղքատութեանը նայելով կերակուր կը գըտնէ, քանի մը լեցուն բաւական գինուն

տակի բարձին ներքին կը խօթէ · մարդս բան չըսած կերթայ : Ճանապարհէն քօնսօլոսիոնի ժամանակէն քանի մը տարի առաջ՝ որ կասկածաւոր մարդիկը առանց հարցուփորձի կըսպանէին , Տուպուա անուն նախարարը իր պաշտօնէն հանեցին և բանտը դրին : Քանի որ այս մարդը բանտը կեցաւ՝ Ժիլպէռ անուանի բուսաբանը իր առած ամառականին կէսը Տուպուային կնոջը կուտար , որ պաշտօնէն ինկած և բանտը դրված և կեանքը վտանգի մէջ ինկած ըլլալը չիմանայ :

Մէկուն բարեսիրտութիւն մը ընէ՝ միտք բերելն կը զգուշանայ : Քանի բարեսիրտ մարդոց վայրած զուարճութիւնը կուգէ · բռնակալներուն վայրած զուարճութիւնը չախորժիր · մէկ մը նայէ որ՝ այն աղէկութիւնը առնող և շնորհակալութիւն պարտական եղող մարդուն՝ աղէկութիւն ընողէն շնորհակալ ըլլալը ծանր կուգայ :

Ուրիշին փառքը աղէկ կը պահէ , իրեններնը որպէս թէ բոլորովին կը մոռնայ · ուստի նախանձու կիրքէն շատ հեռու է , որ կիրքերուն մէջ առնէն նախատելին է և ամօթալին , որ ուրիշին եղած աղէկութիւնը վասյ՝ իր գլխուն մեծ փորձանք մը եկածի պէս կը ցաւի : Ոդիսեա և Դիոմեդէս՝ Ռեզոսին ձիերը և Տոլոնէն կողոպտած ընչքերնին հետ առնելով՝ Տրովադայի պատերազմէն դառնալի ատեն՝ Ոդիսեա՝ որ այս ճամբորդութեան բոլոր փառքին կըրնար իրաւամբք ինքը վինք Դիոմեդէսի ընկեր ցըցընել , բոլոր փառքը անոր վասյ ձգելը՝ իրեն

պարտականութիւն կը սեպէ. Դիմումէսին ըսած-
նելը՝ ռկիկ ռկիկ առն պարտպանելուվը կը պատ-
ռէ. իր ըսածները ամենևին բերան չառնելը:

Իրեն խելք ունենալը մոռցած պէս՝ ուրիշին
խելացկութիւնը ելևան կը հանէ, և գովութենէ ար-
ժանի նորահաս մարդուն՝ որ շատ անգամ առջի
բերանը վախկոտութիւն մը կունենայ, սիրտ կու-
տայ. ռկիմը որ՝ ասոր իրեն փառքը չի քիչնալը
աղէկ գիտէ. ռկիմընալ որ՝ հաստատակաց օգուտը
իրեն կանոն բլլռնած է:

Մարդկային բնութիւնը մեծցնող ինչ զգայ-
մունք կան՝ սիրտը անոնց առնուն ալ կը բանայ:
Եւ պըղծկկցնողները անկասկն ալ չի լսեր կու-
զէ: Կռահաշտութեան առեն բլլալնէ՝ Յունաց
վրայ առել սէր կունենար՝ որ քաջ մարդիկ ած-
նեսուն կարգը կը դընեն. Էգիպտացիք առենևին
չէր կրնար սիրել, որ անասունները կաձացընէին:

Ուրիշին տրված խրատը իրեն գործ ածնել՝ շը-
նորհակալութեամբ կընդունի, և անկէց օգուտ մը
շահիլ կը նայի. փոքրոգի մարդիկ և անկիրթները՝
ռկը իրենց խրատ տալը բլլայնէ կը մըռմռան.
իրենց աղէկ բլլալը և օգուտնին ուզելը՝ իրենց
աչքին թշնամի կերևի:

Երկու կերպ մեկնութիւն վերցընելու ռկ գործ
մը՝ լինքը առաքինութեան կուտայ. որով այն բան-
կերպարանքը կը հոգևորէ, և լոշները գործադրու-
թեան կը յորդորէ: 1637 Թուին՝ Հէնռ գառտնէն
Սօլթ ամրոցը առնլված առեն ամենէն առաջ

Նեղս մըտանելը՝ շատ գեղեցիկ կին մը գըտան, և պատուական ընծայներ ալ իրենց զօրապետին տարին, որ էր Թիւռէն մատեշալը։ Ասիկա անանկ հասկընալ կեղծելով՝ որ ռէկ անատակ զինուորի մը ձեռք չկրնայ տէյի կըռնկանը պատուը պահպանելու համար իրեն տարեր են, այս պարկեշտ գործքիս համար կինը բերողները շատ գովեց. և կնոջը գալձաւ ըսաւ, պատուըդ անարատ մնալուն՝ առանց շնորհակալ ըլլալու ես։ Կնոջը այրը գըտնել տըվաւ, և կինը անոր տըված առեները ըսաւ. զինուորացս բարուց աղէկութիւնը՝ կինըդ խոստատակութենէն ազատ պահեց։

Ո՛չ միայն յայտի (առանձին) տակէ ջուր քալեցընելով՝ իր բարեկամին պաշտօնը անոր ձեռքէն յափշտակելու եռանդ չկրնաց, այլև իրմէ աւելի ժանաւոր ռէկը գըտնէնէ՝ իր ձեռքի հայհոյալ անոր կուտայ։ Տուկէյ Դուռէն զօրապետը 1707 թուին պատերազմի մէջ աղէկ երես ձերմկցընելով երբ որ մեծ ապստամբը առ մեծ պատիւ տալ ուզեց նէ, առնկայ այն պատիւը իրեն համար չընդունեց. իրեն երկըրէ եղող Սէնթօսան զօրապետին համար ուզեց առաւել. որ նոյն պատերազմին մէջը առքին ռէկը կորսընցուցեր էր։*

ծ։ * Առնկայ Մեղրևատէսին փառասիրութեանը հետ բաղդատելով՝ տեսնք որ ի՛նչ տարբերութիւն կը գըտնենք։ Առնկայ փառքը իրեն տանելու համար՝ յաղթութենէ յետոյ պատերազմները ձեռքէ

Աղէկ գիտէ որ բարեկամին հետ ալրուվելուլ՝ բարեկամութեան առենէն անկէց առած խորհուրդները յայտնելու իրաւունքը ունեցած չըլլար. և իր բարեկամին հետ ալրուվելը արդարացնելու համար մատնութիւն չընել. ինչպէս որ առաջ ըսած ենք:

Մէկը իրեն ազնուութիւն մը ընէնէ՝ շնորհակալութիւնը տեսած ազնուութեանը վրան չի չափեր. բարերարին դիտաւորութեանը վրայ կը չափէ. և բարեկամը բարերարութիւն ընելու աշխատեցաւ և չի յաջողեցաւնէ՝ գիտելով որ այն մարդը չի յաջողիլը չէր ուզեր, բարերարութիւնը լման վայելածի պէս շնորհակալ կըլլայ:

Մէկուն խրատ տալ հարկ ըլլայնէ՝ դըրսէն մարդու քով չի խօսիր. ձեռքէն գայնէ կընայի՝ որ խրատ տրված տեղը միայն իրենք երկուքը գըտնըվին: Խրատը անուշ բերելու համար՝ խրատին հետևալ դուրութիւններ խառնելու՝ և սիրտը ձակելու խօսքեր չի խօսելու տեղ կը գըտնէ: Յանցանքին մէկ մասը գործող պարագայներուն վրայ ձգելով՝ յանցանքը թեթևցընել կընայի. և տրված խրատին պատուը տեսնելու համար՝ յոյս տալու խօսքեր ալ կը խօսի: Ընելու խօսքերը ատանց պէս բաներ կըլլան. «Քեզ ձանչցընելուէն և յարգելէն հիչ մէկը չէր կարծեր՝ որ դուն այս բանս

փախցընելու վտանգի կը ձգե իր աղգը. այս՝ իր վատասկած փառքը ուրիշին կուտայ: Բայց անիկա կատարեալ չէ. ասիկա քրիստոնեայ չէ:

«Կընեա՝ ես այս կարծիքին ամենին աւելի հեռու
«էի։ Յիրաւի՛ քու ընկերներուդ քեզ պարզամիտ
«և հաւատալիս մէկ մը գտնելով խաբեցին՝ կամ
«կիմքըդ՝ աչքիդ առաջը առադաստը ինչպէս,
«բայց ես քուկին ճարտար խելքըդ և հաստատուն
«քաջութիւնըդ փորձով գիտնալով ասանկ ըլլալը
«չէի յուսար։ պիտեմ որ այն աղէկութիւնները
«պիտի ինձը մարած չեն։ մոլորութեան և սխալա-
«նաց ինձ մընալը քու պատուդդ չինար։ Ի՛նչ-
«պէս այնպէս միտքըդ չի բերիր՝ որ լռտոշները քու
«ծնողքըդ կը մեղադրեն։ որպէս թէ ասանկ ան-
«վայել բաներուն սկզբունքը անունդդ տրված ըլ-
«լաս։ գովութիւն և պատիւ վաստկելու տեղը՝
«քեզնէ ասանկ անպատուութիւն և խրճիթ նախա-
«տանց պատճառ ըլլալու գիրծ մի տեսնելու էին։
«Այժ յանցանքըդ գոյել կամ գոնէ թեթևցնել
«ուզող բարեկամներըդ ով տեսանէ՝ ըսածիդ
«զլջայել ես տէյի հաստըցնելու կը ջանան։
«Անունք տուտմի՞ պիտի հանես։ անունդ ըսեմ մի որ
«խրճիթ խաբելեր են։ և այլն։

Փափուկ մարդը թշնամիին հետ կռիւ ընելու ատենն ալ՝ ծածուկ կերպով կռուելէն կը փախչի, որպէս մարդիկ՝ զոպարտութիւնը և խաբէութիւնը և նենգութիւնը գաղտուկ ձամբով դիւրաւ յաջողելուն համար՝ ասանկ բաները աւելի կընտրեն։

Ըսած յայտնութիւնը վերջ չի խրտնատար։ քանզի ուժով մարդուն խրտնատելը գովելի բան մը չէ։ մեռնողներուն անունը վատահամբաւելը նախատելի

ցաւոտ թիւն է։ Ադիւլէա որ Հոմերոս ածներուն կարգը պնելու չափ կը գովէ, մեռնելու հոգեվարք Հեկտորին սիրտը ծակելու խօսքեր կը խօսի. և պատուով թաղել տալուն տեղը՝ մեռնելէն ետքը մարմինը շներուն կերակուր կուտայ։ Նոյն Ադիւլէս իր ձեռքը Հեկտորին մարմինը իր կառքին կը կապէ, և անանկ քաշքշելով՝ քարերուն սիղմերուն ռէջէն կանցընէ, և ձիերը սաստիկ քալեցնէլ այնքան կը չարչարէ՝ որ քալելու ճարերնին չի մնար։ Հոմերոս բանաստեղծը ատոնք պատմելէն ետքը՝ Ադիւլէսին համար կըսէ որ՝ ուչ խեղճ էր, ուչ տըմարդի և ուչ անօրէն. և մենք ալ կըսենք խեղճ և տմարդի և անօրէն ըլլալուն նշանները տեսնելէն ետքը՝ լոկ չէ լսելով անանկ չեղած չըլլար։

Վրէժխնդրութեան կիրքը մեզ անասուններուն հաւասարելով՝ փափուկ սիրտ ունեցող մարդը միշտ այդ կիրքը զսպել կուզէ. քանզի ձեռքէն եկածին չափ անասուններուն տարբերիլ կուզէ։

Ուսոմն իր թշնամին միշտ առատ սրտով և ալեկոծութենով յաղթելը՝ ուժով յաղթելէն վեր կը տեսէ։ Ակնիւ բարքով յաղթելը՝ պատիւ և գաժան կիրք ցցցնելով յաղթելէն պզտիկ կը բլլանէ։ Դահիճ ըլլալը նրեն փառք տեսոլ մարդը՝ առու աչքին մէկ պզտիկ բան մը կերևի, և վրան կը խնդայ։ Օսիանի բանաստեղծութիւններուն մէջ՝ Զվառան փիլիսալէն կը յաղթըվի. և պարմանալու արժանի բան է՝ թէ ի՞նչ արուեստով և վարպետութիւնով փիլիսալ Զվառանին սիրտը կառնէ որ իր թշնամին

էր, և ինչ պատուական խօսքեր կը խօսի։ «Զվա-
«ռան՝ ֆինկալին բարկանալու չորս պատճառ ու-
«նէր. մէկը՝ Սկովտացիներուն և Տանիմարքացի-
«ներուն իրարու անհաշտ թշնամի ըլլալը. երկ-
«րորդ՝ նրբեն և ֆինկալին իրարու ունեցած մաս-
«նաւոր թշնամութիւննին. երրորդ՝ նրբեն յաղ-
«թելով՝ պզտիկ նշնալուն վրայ ամչնալը.
«և չորրորդ՝ նորէն պատուը տեղը բերելուն փա-
«փաքը։ ֆինկալ՝ նրբեն ալ ինչ պայմաններով
«այս արգելքները ամէնն ալ կը վերցնէ։ Առա-
«ջինէն սկսելով անոր կը ցըցնէ որ՝ երկու ազգին
«իրարու թշնամի ըլլալը՝ նախապատմութենէն մնացած
«առեւտրական մը պատուշ չէ, իրարմէ քաջութեան
«փառքը յափշտակելու վէճ (նախանձ) մընէ։
«Առաջ այս երկու ազգերս իրարու շատ բարեկամ
«էին, և իրարու հետ կցորդութիւն ունէին։
«Անկէց ետքը կըսկըսի անոր սրբութեն ամչնալու
«կինքը հեռացընելու որ ամէնէն փափուկ (նազիք)
«և ամէնէն հարկաւոր բանն էր. Զվառանին քա-
«ջութեանը մեծ գովեստ տալով կըսէ որ՝ Զվա-
«ռանը յաղթուելէն առաջ ինչ վարկում (նեղ-
«պար) ունէրնէ՝ այն վարկումը իր մարդէն բնաւ
«չէ պակսած։ Մէկ մարդումը՝ իր թշնամիին բե-
«նէն լսած գովեստին պէս անուշ բան չի կըլլար
«ըլլալ։ Ասանկ խօսքերով Զվառանին սիրտը տու-
«նելէն ետքը՝ ֆինկալ աւելի կարուշ չամբանալ
«բանեցընել կըսկըսի։ Կարգին բերելով Ականա-
«տէքային եղբայրը ըլլալը անոր կը յիշեցնէ.

„Ականատեսք Զվառանին քոյրն էր, որ ինքնակ
„շատ կըսիրէր՝ փինկալալ. ասով անոր սրտին
„բարեկամութեան կակուղ և սիրտ շարժող կինքը
„կարելի ցուցնէ։ Կըսէ որ՝ Ականատեսքային տես-
„նէն սկսելով՝ սիրտը Զվառանիս շատ սիրած
„էր. և այն տեսնելը եղած բաներէն իրեն տրտին
„ինչպէս ըլլալուն նշանը փորձով կը ցըցնէ։
„Ասով Զվառան շատ տեսնէն՝ ի վեր ջինքը սի-
„րելի և բարեկամ ըլլալու մարդուն դէմ տրտին
„ինչ ու և տեսլութիւն պահած ըլլալուն վրայ
„ամբչնալէն գետինը նայիլ կսկսի։ Վերջապէս
„փինկալ անանկ ինկ ազնուական աղկ տրտումը
„փորձ կուտայ՝ և անանկ բանը կընէ որ՝ իրա-
„րու արուեն ծանրըցող անհաշտ թշնամիներուն ալ
„այս գործը կընար հաշտեցընել։ Զվառան յաղ-
„թուած ըլլալով՝ փինկալ անոր կեանքին ալ տէրն
„էր՝ ազատութեանն ալ։ Բայց փինկալ՝ այն միջո-
„ցին իրեն յաղթող ըլլալը կը մոռնայ. Զվառան
„պատերազմին առաջ ինչպէս ազատ էրնէ՝ պատե-
„րազմն և յաղթուելն ետքն ալ անանկ ազատ ե-
„ղած կըլլայ. և անցածը բանի տեղ չի սեպել ցը-
„ցնելով՝ անոր հետ ինկ մըն ալ ելլել միտակ կըտ-
„վսիլ կուզէ. անանկ կը ցըցընէ որ՝ Զվառան
„յաղթուած թշնամի մը չէ. ազնիւ ինկ հիւրն մընէ.
„և անոր սիրտը առնելով պատուել կուզէ։ Այսքան
„ազնիւ և վարպետ խօսքերով Զվառանին ալ սիր-
„տը կը խաղաղի. ազնուութիւնը կառնէ վրան. և
„առաջ դաժան ինքն՝ վերհանձն ըլլալ կըսկըսի։

ԿԱՌՈՒՑ

ԿԵՆՑԱՂԱՎԱՐՈՒԹԵՑ ՄԷՋ ՊԱԿԱՍՈՒԹԻՆԵՐ։

1. ՏԵՂԻՆ ԲԱՒԱԿԱՆՈՒԹԵՆԷՆ ԱՒԵԼԻ ՄԱՐԴ ԹՈՂՈՒԼԻ

Տեղին առնելէն ելլել ուր տեղ մը մարդ հրաւիրելը՝ գան տաքութենէ խեղդելուին, կամ նստելու տեղ չի գտնելով՝ տակի վրայ կոխելուին, կամ ծաղրուելան կամ իրենց քանը պէտք ըլլայնէ՝ մարդուն չի կրնան հասկցընել. և ուրիշ առանց պէս նեղութիւններ քաշեն տէյի կանչել կըլլայ։ Այս բոլոր տհպահութիւններուն մինչև հիմա Ննկլիզէացուց կայ, և ՈՒԹ կըսվի։ Տան մեծը ՈՒԹ ընելու ուր օրը կը յաւակայընէ։ Հարուստաւոր մարդոց հրաւիրման տոմսակները (Թէզքիրէները) կը խրկէ. չէ թէ անունք իրեն ազգականը կամ բարեկամը կամ ծանօթը ըլլալուն համար, այլ միայն ուր քանի մի անգամ տեսած ըլլալով պարզապէս (կէօզ աշնասի) է. և անունք իր տունը գըտնըլլին նէ՝ իրեն հարկինքը կը շատնայ։ Աշնուական կընիկ մարդիկ առանց բան տեսնելու կըսեն. որ "Այն միջոցին գալանի ինքնահաւանութե"ամբ իրենց տեսնելով՝ միայն եկուներուն համ"անքին շատութիւնը կը նայի, ալէկը չընտրէր,

«ամէնն ալ նեղս կառնէ, և անհանգիստ և անհան-
«դարտ խառնիճաղանձը սրահը առնելով՝ ուրքան
«մարդ շատցնէ՝ այնքան զուարճութիւնը կը քիչցնէ։

Իրիկուան կէս գիշերին մէկ ժամու մը չափ առաջ
ընկերութիւն՝ մեծ, պզտիկ, աշնուական, արուեստա-
ւոր, երիկ մարդ, կընիկ մարդ, տանը մէջ լեցվիլ
կըսկսին. տանը ամէն անկիւնները վրան թուղթ
խաղալու սրտակիցները (մանր մասանոց կամ խակմ-
լինել) կը դրսվին, և ամէն տեղ սրչափ կըրնան
սրսվեցընելնէ սասնկ սրտակիցները կը շատեն. հազիւ
մէկ նեղ ճամբայմը կը մնայ որ խաղալու մարդիկը
անկէց անցնին տեղերնին նստին։ Սրահին և տանը
մէջ տաք (խահվէ), ջայ, և լիմոնաթա պրտրտիլ
կըսկսի։

Խառնիճաղանձ ըլլալը՝ Ռուս ըսված կենցաղա-
վարութիւններուն հատկա յատուկ մէկ պայմանն է։
Մէկ կինը սասնկ կենցաղավարութեան համար
տունը մարդ հրաւիրել ուզէ նէ՝ իր տանը սրահը
քանի մարդ առնելը չի նայիր, քաղաքին մէջ վրա-
նին գլուխնին աղէկ՝ և աշնուականի կամ պատուա-
ւորի անուն ունեցող քանի մարդ գտնըվելուն կը
նայի։ Մէշտ իրեն տունը սրղմելնէն եվեր մարդ
կը հրաւիրէ. հիւրերուն անհանգիստ ըլլալը և
խառնիճաղանձ ձայները՝ և հիւրերուն շունչէն
սրահին օդին տաքնալը՝ իրեն մէկ պարծանք մը կը-
պայ. մէկ թեատրոյի դերասան մը նայլ սասնց պէս է,
որ թեատրոյին մէջ ուրքան շատ մարդ տեսնէ նէ
այնքան կը զուարճանայ։ Եւ երբ որ սպասաւորները

Անանուխ տեղը գլանըվաճ զուարճութիւնը՝ միայն խաղ խաղալն է. և խաղալ մէջ շատ ըստակ կորսընցնելը՝ Ռուսին մէկ ուրիշ համբաւ մընալ կուգայ. և թէ որ ժառանգաւոր (միրասեէտի) ելեւտարդը անանուխ տանը մէջ իր բոլոր ժառանգութիւնը կորսընցնէ նէ՝ այն տանը համբաւը անկէց հոտը ալ մոռցըվելիք չուներ: Երբեմն այս Ռուսերուն մէջ կը կռիւ ալ, և կռիւէն հոտը մեծ հայկերոյթ մը կըլայ. բայց այն կռիւներուն մէջ զուարճութիւն և վայելչութիւն և ուրախութիւն բնաւ բաները ամենևին տեսնըված չեն:

Գանաբէներուն աղէկ կոչգով դըրված չըըլայով

նատողները բոլորած կամ նրանց դեմ չեն կըռնար գրանըվիլնէ՝ կենցաղավարութեան համար սահմանված սենեակին պակասութիւն է։ Ամէն մէկ կարգ մէկ շինակ գրծի մը վրայ նատած ըլլանն է՝ կենցաղավարութեան խօսակցութիւը կը կոտրըտի. և ընդհանուրէն կերէլէ մանաւար կըլլայ. և ասկէց շատ անվայելուչ բաներ կըլլան որ հոս ըսեմք։

2. ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԿԵՆՑԱՂԱՎԱՐՈՒԹԻՒՆԸ ՄԱՍՆԱՒՈՐԻ ՓՈԽՎԻԼԸ

Այսը որ կենցաղավարութեանմէջ գրանըվոլները ամէնուն ալ կամ մէկ քանի մը ընեն, կամ մէկ քանի մը նկատող (սէյիրճի) ըլլանն է՝ կենցաղավարութիւը ընդհանուր կըլլայ։

Գրանըվոլնեըը ամէնը մէկ սեղանի մէջ չէրնան ալ՝ իրարմէ օտարի պէս խումբ խումբ բաժնըվինն է՝ կենցաղավարութիւնը մանաւար կըլլայ։

Ըսենք որ տասն և երկու հոգի մէկ կենցաղավարութեանմը մէջ ժողվըված են. յայտնի և դիւրաւ կիմացվի որ տասնք ամէնը մէկ խումբ մը ձևացընելու նատինն է՝ չորս խումբ բաժնըված ըլլալէն զիւ աշխատութիւնով շատ գործ կը տեսանեն։

Մէկ խումբին մէջ՝ տասն և երկու մարդը զբօսեցընելու մէկ մարդ մը կօգտէ. չորս խումբի բաժ-

ընված ըլլան նէ՝ չորս հոգի պէտք կըլլայ։

Մէկ խումբին մէջ՝ մէկին զուարճախօսութիւնը տաան և երկու. հոգի մէկէն կըխնդայընէ • չորս խումբ բաժնըվաձ ըլլան՝ մէկ խօսքին երեքէն աւելի խնդացող մարդ չըլլար։

Կենցաղավարութիւնը ընդհանուր ըլլայ նէ՝ մէկը խօսած ձշմարիտ բանին յարմար ձշդութիւն չի կըտացած տրված առեն՝ մէկ ուրիշը անոր ծուռը կըշեակէ • մէկալը կը բացատրէ • մէկն ալ կելլէ փաստեր բերելով կարդալացընէ , և այլն • և վերջապէս մէկ յայտնի և յստակ ձշմարտութիւն մը երևան կելլէ։

Աստր հակառակ • թէ որ չորս խումբ բաժնըվաձ ըլլան նէ՝ տաան և երկու խելքի վրայ բաժնըվաձ մէկ ձշմարտութեան մը տեղ կըտեանես որ ամէն մէկուն խելքը մէյ մէկ կլստատ գալափար կըմտանէ, և տակէն բան մը չի հասկըցվելու մէյ մէկ ծանօթութիւններ կելլեն • ոմանց հասկըցածը ձիշտ չըլլար , ոմանցը բոլորվին սուտ կըլլայ • և հինէ մէկը տակէն հետևութիւն մը չի կըրնար հանել։ Կենցաղավարութեանց մէջ եղած արդիւնքնալ՝ որ է զուարճութիւնը , մշակութեան կամ արուեստից մէջ եղած հարստութեան արդիւնքին նման է։ Պետրոս մահ (ատան) ունի • Պօղոս եղն ունի • Յովհաննէս ալ տլվոր լուծ կը վաչե • թէ որ ատոնք երեքը մէկ տեղ դանուին՝ պետինը բանելը կը յաջողի • քանի՛ որ իրարմէ զատուին՝ բան ըլլալիք չունի։

Անանկ է նէ՝ մէկը երկու կամ կամ երեք հոգի իրեն քով առնելով ընկերութենին զատվինէ՝ ըն-

կենդանելուն գաղութներ ըլլալ պիտի կըսէր • որովհետեւ այն խեցեայլ և շէն բնութեամբ մարդիկը ընկերութեան մէջ ինալով՝ ինչ գործարանութիւն կըընային առնել, անոնց անունք իրեն քովը քաշելով ընկերութիւնը այն գործարանութիւնէն կը զրկէ : Ասոնք անանուկ մարդը այս կարգիս մէջ ուրիշը գլուխ հանող և իրեն պատուականութիւնը չի ճանչցող մարդիկը կը սեպուին :

Փորձով ստուգած մէկ ճշմարտութիւն մըկնէ որ՝ դիւրապգայութեան վերաբերեալ հոգւոյն շարժմունքները շատ մարդու հաղորդելով կեվիճնան • քանզի մէկ տեղ եկողներուն երեւակայութիւնները իրարու օգնութենէ հասնելով իրարու ուժ կուտան : Ասոր մէկ կատակը և ծաղրաբանութիւնը չորս հոգի լանդացուցած աւեռնը չորս խաթ ուժ ունինէ՝ տասն և երկու հոգի խըմդացուցած աւեռնը հինգ կամ վեց խաթ ուժ կունենայ :

Թէ որ մէկ խօսողը չորս հոգիէ տեղ տասն և երկու հոգի մարդ ընդդէմ ունենայնէ՝ իր ըսած խօսքին աւելի մարդը կըլայ • իր մտքին գաղափարը աւելի ճիշդ և յստակ կը բացատրէ :

Կենդանելութիւնը ընդհանուր ըլլայնէ՝ մէկին ըսած պատմութիւնը տասն և երկու հոգիի երեւակայութիւն կը լեցնէ, որ ասկն մէկը անոր նման և տարբեր մէյ մէկ բան գիտցած կըլլան • ասոնց մէջ մեծկակ մէկ շարժուածը կըլայ, որով գործարանութիւնը զրուցվածքները կը շատնան • գործարանութիւնը նաև խօսքերուն փոխելը և մէկէ մէկալ նիւթի

անցնելը կըլայ։

Թէ որ կենցաղավարութեան մէջ գըռնըլըղնելը տաան և երկուքէն եվել ըլլանէ՝ խումբ խումբ բաժնըվիլը այնքան պահանջակելու բան չըլլար։ քանզի թէպէտ ընդհանուր կենցաղավարութեան վերյիշեալ օգուտները կան, բայց շատն ալ սասակ փափաք մը կունենայ խօսելու։ և այս փափաքըս ընդհանուր կենցաղավարութեան մէջ լեցընելը դիւրին չէ։ մանաւոր խումբ խումբ բաժնըված կենցաղավարութեանց մէջ դիւրին կըլայ։ Այլև՝ կենցաղավարութեան մէջ խիստ շատ մարդ գըռնըվինէ՝ ոմանց վատահութիւնը պահելով՝ ուրախութիւնն ալ անոր համեմատ պակաս կըլայ։

Տաան և երկու հոգիի մէջ մէկէն աւելի կին գըտնըլուէ՝ խիստ քիչ կը պատահի որ՝ կենցաղավարութիւնը ընդհանուր մնայ։ քանզի ամէն մէկ կին մէկ խումբի մը մանաւոր կեդրոն եղած պէս կըլայ։ գըռնըվուելներուն մէկ մասը բնաւպէս անոր գըռնըված կողմը կը քաշվին։ և կը բաժնըվի։ Խիստ քիչ կը պատահի ըսի։ քանզի չըլլալու բան չէ որ կընիկ մարդիկ իրենց քաղաքավար կերպով այն բաժանման առաջը առնեն։

3. ՀԱՏԸ ՄԷԿԱՆՑ ՄԷԿ ԲԵՐԱՆ ԽՕՍԻԼ

Բանաստեղծը կըսէ. "Այն խաւուն ի խուռն լ-
"ար շփոթած ձայներուն միութիւնէն ոչ կըլսուայ
"միտք մը հասկընալ. ամէնը մէկանց բերանէն քա-
"նալ և խօսքերնին իրարու վրայ դիզել կուզեն.
"մէկ ատենի մէջ ուրքան խօսքի առարկայներ. մէկը
"գըլխարկի և մէկալը ձիու համար կը խօսի. մէկ
"ը ին կը խընդան, անդին կուխ կընեն. մէկը հա կը
"պօռա, մէկը չէ, և հակաճառութիւնը կերկընցընեն:
"Երամուն տեսակ ձայն կայ սուր, ճըզքած, ճա-
"թած, խեղդած, հաստ, բարակ. իրարու հետ հա-
"մաձայնելնէ չեն. ամէնը մէկ տեղ լսուելը շփո-
"թութիւնն կը տոկայ. մարդու պօռալ և շան ոռ-
"նալ իրար խառնըված կը կարծէ. տանը ամէն
"դիւէն ալ անոնց անհամաձայն պօռալուն արձա-
"գանգները լսվելով՝ մարդուն ականջը կը խըլցը-
"նէ: Խեղացյն և համեստ մարդիկ մէկդի քաշված՝
"պըռըստնքնին կը խածնեն, և ձեռքովնին անկաճ-
"նին կը գոյեն:

Հատը մէկ տեղ լսուած աւեններէն մարդուն միտքը գործելուն բաղմութէ մէկ տեղ գըտնըվիլը կու-գայ, որ գրեթէ ձայներէն իրարմէ բարձր հանելու դիմամըցանակ (եառըշ) մը կայ ներքինն. և գըտ-նըվելուներուն ականջը խլացընելը՝ իրենց մէկ պար-ծանքը կուգայ:

Ոմանք սա երեք պակասութիւն ունին կոչեցեան ։

1 ։ Ուրիշին խօսքը կարենալ ի մտի մանեցու սէր ։

2 ։ Իրենց խօսքը կատարելը բնաւ չուզել ։

3 ։ Ուրիշներուն սիրտը նեղանալն ի քէն՝ առանց ալ մտադրութեամբ իրենց ըսածները մշտիկ կընեն կար կարծել ։

Երբ որ առնիքը մէկանց կը խօսին՝

2 ։ Խօսողներուն թոքն (ձերմակ ճկյկերը) ու կոկորդը (պօղազը) կը հոգնի ։

2 ։ Ձի հասկըցվելու ձայներուն շատութիւը՝ հոն գըտնըվողներուն գլուխը կը ցաւըցնէ ։

3 ։ Մի ևնոյն բանը քանի մը անգամ կրկնելով խօսիլ հարկ կըլլայ ։

4 ։ Ուրիշին միտքը ծուռ կը հասկըցվի ։

5 ։ Մտացածին բաներու դէմ խօսել ուզելով պարապ տեղ աշխատել կըլլայ , և ժամանակ կը կորսըվի ։

Եւ որովհետև խօսելուն նպատակը իրեն ուեցած տեղեկութիւնը ծախել չէ , այլ զուարճացընել կամ բան մը սորվեցընել է ուստի երբ որ մէկը անհամբերութեամբ մեր խօսքը կըտրել և ինքը մէջ ինալ կուզէ նէ՝ ձայնըդ կտրել և խօսքը անոր թողլուլը՝ քեզ լսել չուզողին ականջին պօռալով գըլուխը ցաւցընելէն աւելի խելացութիւն է ։ քանզի ասկէց օգուտ մը չելլար ։

Զրանսըզնելուն բնական եղած աշխոյժը և անհամբերութիւնը շատ անգամ անոնց կենցաղավարութիւններուն մէջ այս պակասութիւններս ընել

կուտան։ Քօմինէա զօրապետը իր պատմութեանը մէջ՝ Կարոլոս Ը կայսերը և Իտալացւոց մէջ 1495 թուին հոկտեմբերի 10 ին Վէռչելի քաղաքը եղած դաշնադրութիւնը պատմելով՝ խօսելու շատ փափաք ունենալը՝ ֆռանսըզներուն յատուկ բնութիւնը կը ցցցնէ. որով շատ մարդ ալ տեղ խօսելով և ձայներնին բարձրացնելով՝ հինգ ականն խօսքը չէր հասկըցվեր։ Ասոր հակառակ, Իտալացիներուն մէջէն՝ Լուտովիքօս դուքսէն զատ խօսող չկար. որ երբեմն կըսէր. ֆռանսըզներ, ականջ ալկի՛ք։ ֆռանսըզի Ա.քատէմիային յիշատակարաններուն մէջ՝ Մէռան անուն ալի մը խօսք կը պատմըվի, որ վերի բան պէշ սովորութեանս վրայ ուրիշներէն աւելի նեղանալով՝ օր մը իր ընկերներուն առանց ծաղրելու. պարոններ՝ թէ որ ձեզի ալ աղէկ կուգայ՝ վճիռ մը ընենք ար՝ այս տեղը էն շատը չթոս հոգի ալկանց խօսին. ասկէց աւելի չխօսին. գուցէ այս կերպով քիչ մը իրարու խօսք հասկընանք։ ֆռանսըզին ալկը՝ Ինկլիզի Սալիսպըրի քաղաքին Պուռնըթ անուն եպիսկոպոսին ըսաւ. Կարդասեան կրօնաւորներուն կարգը մըտնելը՝ Ինկլիզ ազգին շատ վարձք ուժանաւոր բան է. քանզի Ինկլիզները չեն կրնար առանց մըսի կերակուր ուտել։ Ինկլիզը ըսաւ. ձեզի ալ քիչ վարձք պատճառ չըլլար. քանզի առհմանագրութեան կա-

4. ԱՂԱՂԱԿԱՒ ՈՒՐԱԽՈՒԹԻՒՆ

Վերակուբլին մէջ չափաւոր աղ ձըգվինէ՝ առնբեռնի համով կուգայ։ Եվե ըլլայնէ՝ ախորժողները քիչ կըլլան։ ուրիշներուն ախորժակը կը գոյէ։

ծ։ * Կարդասեան կրօնաւորները նրեղոյ սահմանադրութեբը կանոնը պահելով՝ միս չէին կըրնար ուտել, և իրարու կամ ուրիշի հետ չէին խօսեր։ միայն առեն առեն "յիշեա զմահ քո" կըսէին, և աղօթքի կը պարապէին։ Այս կարգս Պրունօ անուն Նէմցէ կրօնաւորմը սահմանեց 1084 թուին, և Աղէքսանդր Ե պապը սահմանեին հաստատեց 1170 ին։ ուրիշ կարգաւորներուն հետ փռանսայէն դուրս վռընտըվեցան, և անոնց խուռվիչները վանքերնին փլցուցին։ եոքը այն փլած վանքերէն մնացած քանիմը առնելով՝ այս կարգաւորներուն բնակելու հրաման եղաւ։ բայց հիմայ շատ քիչեն։ Հագուստնին էլ մէկ ձերմակ հաստը չուխայմը։ ոջլքերնին չուան կամ ձերմակ կաշիէ փոկ (խայիշ) գօտիմը։ Ոտնակնա ձերմակ չուխայէ կարճ քուքուլէթամը և գլխանոցմը։ Գլխաւոր բնակութինին Ալբեան լեռ-

Կենցաղավարութեան մէջ չափաւոր ուրախութիւնը մեկէն մեկալին դիւրաւ կանցնի. ամէնն ալ կընդունին և ախորժելով հաղորդ կըլլան։ Անզգամաւ (շամաթալը) ուրախութիւնը քիչ մարդու կը հաղորդի. շատ անգամ ալ միայն ընողին վրայ կը մնայ. ուրիշներուն անհամ կուգայ. և հեղինակին պըռանքներուն մէջ կը թաղվի։

Ահա այսպէս ըլլալը՝ երեք պատճառ ունի։

1. Ցուրտ բնութիւն ունեցող մարդոց այսպէս ուրախութիւնները դժուար գալով՝ հակառակ կը կենան. և անհոգութէ անոր սրտին կը գուշակունեն։

2. Ասանկ ուրախութիւններուն բուն պատճառը՝ մեկ բան մը մանաւոր կերպով մը տեսնելն է, որ ուրիշներուն սովորական մտածութեանը և տեսութեըը համեմատ չի գար, և շատ անգամ խելքի կարճութեան նշանմընէ, ուստի խելացի և ծանրգլուխ մարդիկ ասոր հաւանութէ չեն տար։

3. Չափաւոր ուրախութիւնը աղտոտակաւ ուրախութիւնէն աւելի դիւրաւ կը տարածի գըրուըվռնելուն մէջ. քանզի ամէնուն մըտքին սովորական վիճակին համեմատ բան մընէ։

Բայց այս պատճառները ինչ կըլլան նէ ըլլան.

նելը ըլլալով՝ այն լեռը անտառներ անկեցին որ մինչև հիմայ կան, և անտառ կըսուի ասոնց պաղտութէ մընալ ըրին, որ օգտակար ըլլալուն համար հիմայ՝ գտանըվռնելուն քաշտքական կանոններուն կարգը անցած է։

ասկայ երկբայութիւն չի վերցներ՝ որ չափաւոր ուրախութիւնը կենցաղավարութեան հոգի կուտայ. աղաղակը կենցաղավարութեան եղած ուժը կը կորսընցընէ: Ասկայ ուրիշ կերպ չի կըրնար ըլլալ. որովհետև

1. Չափազանց ծնծաղիկը քանի՛ որ քըշէնէ՝ գըտնըվոյնեըսն սրտին քիչմը մեղմ ուրախութիւնշարժմունքը չէնք կըրնար հաղորդել. ուստի առաջինին հաղորդ չեղոնները՝ երկրորդէնալ կը զըրկըվին. ուստի ոմանք բերանին բացած բարձր ձայնով լանդաքն լքէն՝ ուրիշները կամ նոյնպոռնները կարհամարհէն, կամ սրտերնին նեղանալէն և ձանձրանալէն երբժարկալ կըսկըսին: Առանց վիճակը այն մարդոց վիճակին նման կըլլայ որ՝ անուշ եղանակաւ քնարի վրայ նախերգ (բէշրէվ) մըսիկ ընելն լքէն՝ ունկնալ անդրկէն գայ անկաճկին տակը թմբուկ (տավուլ) չալէ:

2. Չափազանց ծնծաղէն երբ՝ կենցաղավարութեան մէջ տուր (պուզի) պէս ունկ ցրտութիւնը կըտրէ. ինչպէս փառաւոր հրավառութէնէն (ֆիշէնկ օյունէն) երբը գնշերը մարդուն աչքին առաջէն մութ կերևի: Աղաղակաւ ուրախութիւնը մեզ յանկարծակի մեր տավտրական ճամբէն դուրս կը հանէ. որպէս թէ ունկ բերելու գագաթ կը բարձրացէ որ՝ մենք չէնք գիտնար ինչպէս հոն երթալէնք, և անկէց ալ ի՞նչ ելթամք: Աստ հասնելանդաքը կըտրելէն երբը տրութիւն, և զուարճալի ուրախութիւնը սկսելու դժուարութիւնը կըլլայ:

Աղաղակս ուրախութիւնը ուրիշներուն պիտրաւ չի հաղորդիր • խօսքը այս առիթով հասկընելու բառականութիւն ունեցող նիւթ մըն ալ կը գըտնըվի • ասոր մէջ որ ատենկ խօսքին գոռալ խօսքը շարունակելուն պարտականութիւնը և ձանրութիւնը բոլոր անոր վրայ կ'ինայ • և թէ որ շարունակել ուզէնք՝ կենդանակերպութեան մէջ խեղկատակ (մոլխալիթ) մը կըլլայ։

Զարհուրը ուրախութիւնը՝ որ ալիկ խղճմտանքէ առաջ կուգայ, շէն երևակայութիւնէ ուժ կառնէ, և այս գիտքըս ու մասին չէ գըտնիր 4 հատուածը բառնելուս մէջ անվեղ զբօսանքի և ձանր ժպիտներու առիթներ պիտրաւ կըլնայ գըտնել։

Հատ անգամ զեղխութիւնը և ըրքութիւնը՝ անչափ ուրախութեան ծնող կըլլայ • երբեմն ալ անկանոն երևակայութիւնը, աւելի շատ անգամ՝ ըզգայականութիւնը գոռ՝ և խելքը կարճ ըլլալը՝ ատոնց հետ կըխառնըվին, և ատոնցմէ զատ՝ ամէն տեսակ անշնորհքութիւն և կոպտութիւնը կըլլայ հետեւանքները • և հոն գըտնըվելուընէսն կամ գըլուխ մարդուն անվայել մէկ շարժմունքը, կամ գեղջուկ և տմարդի գործերուն նմանութիւնը՝ ատանկ անհամ ուրախութիւններու առիթ կըլլայ։

5. ՉԱՓԱԶԱՆՑ ՀԱՏԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ

Կեղծաւորութեան մէջ գլուխըվիլը՝ վաճառականաց ընկերութեի՛ն ընելու պէս բան մըն է։ Պէ՛տք է որ՝ ամէն մարդ դրամագլուխ (սերմայէ) դնէ և շահուն մասնակից ըլայ։

Կեղծաւորութե՛ան մէջ միշտ լուռ կեցող մարդը՝ բառակո՛ր չի դրած լեզուն՝ շահուն մասնակից ըլլալ ուզող մարդու կը նմանի։ Միշտ խօսիլ ուզողը՝ իր բառակը դնելով, բոլոր շահը ինք առնել ուզող մարդու կը նմանի։ Ընդհանրապէս ամէն կեղծաւորութեան մէջ մարդ աւելի իր տեղեկութինները ծախել կուզէ՝ քան թէ ուրիշներուն՝ առնել։ և ուրիշներուն համար ճիշդ գաղափար մը ստանալ ուզելուն տեղը՝ իրեն ի՛նչ ըլլալը և ի՛նչ ածելը ուրիշին հասկըցնել կուզէ։

Հատը՝ միշտ խօսելու փափաքը շատ մարդ խեղթի պէս կընէ. որ ո՛ւր անգամ մը աւեան ելլեն և խօսիլ սկսին՝ ո՛ւր մը նայ ձայներնին կըտրել և անկէց վար ինջնալ չեն ուզեր. ամէն բան վրայ կը խօսին. նոր եղած գիւղ մը ձեռվընին անցեր է, ո՛ւր մը ասկէց ո՛ւր մը անկէց չորս հինգ երես բան կարդացեր են. նոր գործ ի՛ք մը ելեր է, և իրենք անոր մէջն շրջապատին կամ ո՛ւրէն ո՛ւր կըտրըը տեսեր են. նոր պատկե՛ր մը գըտնըվեր է, և մէյն ո՛ւր ծայրին պըտրը տեսեր են, և այլն. ասոնց վրայ խօսքեր կը

բանան, առանց միջոց մը ձգելու իրարու եւեւէ վանդիւնեը կուտան, Արիստոփանէս քանասաեղծին նկարագրած դաստաւորին պէս, որ տուները առանց դատ լսելու և վճիռ տալու նստած աեւնը՝ երկուշան կուխ ընել կը սեանայ փողոցը, և անոնց վանդիւը կը կտրէ:

Զայնը չի կրնար լսել ուզողները՝ կօձէի սանակ կրատարագրէ: "Այս ինչ մարդ հազիւ թէ "մէկ մարդու մը խօսիլը լսէ, կուզէ քրիստոնեայ "ըլլայ կամ տաճիկ կամ հրեայ, մէկէն մէջ կիյնայ, "բառերէն անանկ չէ կրնէ. այդ քանը ինչպէս ըլլա- "լը կարգովը ես աղէկ գիտեմ. կեցիր որ լսեմ. "և խօսիլն ետքն՝ լեզուն բերնին մէջ պրտըտիլ "կրակրեր. քանի մի անգամ գլուխէն կառնէ պատ- "մել. մէջը անպէտ պարագայներ կը խօթէ որ "հատնելիք չունին. և իրեն խելքովը անունք ձար- "տասանական ձևեր են: Ետքը կը դառնայ կըսէ. "խօսքերնիս ո՞ր մնաց. հա. գոյ. քիչմը ետ "դառնանք անկէց սկսինք որ աղէկ հասկըցվի. "մարդ խլնտալէն կը մոլի. խօսքի վրայ. հասկը- "ցաը մի. և այլն. և անանկ կը խօսի որ մարդ ընդը- "ներուն շունչ առնելու ժամանակ չի թողուր: "Առանիկ առաջին կենցաղավարութենէ մէջ գըտ- "նըվոյներուն խօսքերը մէկիկ մէկիկ չարդուռ "բառերէն ետքը՝ կը ցաթկէ անդին կերթայ "որ քանի մի ազգականներ և բարեկամներ մէկ "տեղ եկած՝ իրենց յաւուրք և մանաւանդ եղած "բաներուն վրան կը խօսին. որարդ թռչուններու

„ պէտ անոնց խօսքին ալ կ՚ընտայ, այն խելքէն ալ
„ վախեցնուն՝ ինկը ինկ դի մը ինկալը ինկալ դին կը
„ տարտըղնին։ Վարժապետը ինծի պատմեց որ
„ աշակերտը երբեմն դպրատուն կ՚երթայ, գիտուե-
„ թեանց վրայ, գէնք գործածելու վրայ, ինկ անգամ
„ մը ցաթկելով ձիու վրայ նստելու, և ինչ բան որ
„ կուզեն անոնց ամէնուն վրայ խօսելով՝ վար-
„ ժապետը պատկեր՝ և աշակերտը հասարը սերտե-
„ լէն կը խափանեն, և ինկ անգամ մը խօսիլ սկսին
„ նէ՝ անոնց ձեռքէն ազատելիք չունիս։ Թո՛ղ որ
„ ինկ խեղճը երկու աստիճ մարտուելը քով գըտնը-
„ ված ինքն՝ իր տունը երթալու հրաման ուզէ նէ՝
„ այն ալ հետը երթալու կ՚ըլլայ. ուզէ չուզէ անոր
„ շուքին պէս եաւէն կ՚երթայ, և ինչ դուռը, մին-
„ չև սանդուղքին գլուխը անկէց չի զատիր. եր-
„ բեմն մինչև աճապարած կը մըտնէ։ Թո՛ղ որ քա-
„ ղաքին մէջ հետըդ երթալն ինքն նորութիւն բան
„ մը պատմէնէ՝ ինկ մը ինկ դին ինկը ինկալ դին
„ քաշելով՝ քեզ ծիծաղնիկ (խրտնեցնել) կը դար-
„ ձընէ. ճամբան ոտ տեսնէնէ՝ ամէնուն հետաքր-
„ քութիւն կը նայի։ Գիտեմ ըսելդ ալ ինչ չընելու.
„ անիկայ միտքը դրած որ քեզի պիտի պատմէ.
„ ամէն բան պատմած է. հետը յարաբերութիւն
„ մը նայ կ՚ընէ։ Գարուզինելու վրայ կը խօսի.
„ այս ինչ մարդ այն ինչ կընիկան աչք զարնելը կը
„ գուցէ. պատերազմելու վրայ, քու սպասաւորիդ
„ վրայ, քու տանդ պատուհաններուն վրայ. մինչ
„ընտրելին գլուխը այնքան կը ցաւցընէ որ՝ խօսիլ

“ չըսկըսած լեզին՝ մեկը ըսածը կը մոռնայ • մեկալը
“ երբ ժըլկալ կըսկըսի • մեկ ուրիշը գլուխը կը կախե
“ կը մրափե • խօսքը բերանն լեզին առնող քալող
“ ալ կը գըտնըվի : Ասանկ մարդը երբ որ մեկը կը
“ տեսնէ՝ որ իշխանական տեսան պիտի երթայ
“ նատի, կամ քալող պիտի տայ, կամ թէատրօ պի-
“ տի երթայ կատակերգութիւն պիտի ըսկըսի՝ որ
“ ժամանակը եկեր է, և գալու մարդիկը եկեր լեց-
“ վեր են իրեն կըսպասեն, պատճառ կըլլայ որ այն
“ մարդը իր գործին տեղը կէս ժամ ուշ երթայ :
“ Շատ խօսող մարդուն կարծեմ աւելի աղէկ կու-
“ գայ մեռնիլը՝ քան թէ ձայնով գլուխ ցաւցընե-
“ լու կողմէն անձեղնելուէն և ագռաւներէն և գոր-
“ տերէն և ուրիշ շատ ձայն հանող կենդանիներէն
“ վար մնալը • կերևի թէ՝ երգեհոնի (պօռուներու)
“ չափ շատ բերան չունենալուն վրայ ալ շատ կը
“ ցաւի, որ մեկ տեղի մէջ շատմը բան մեկէն խօ-
“ սելու՝ և դէմինին ականջը տահա աղէկ խօսցը-
“ նելու կարող ըլլար : Վերջապէս այն աստիճանը
“ կը հասնին որ՝ մարդ աստցմէ չի փախչիլ ալ կը
“ տրվի • ինչպէս որ շատ հաչող շանալ կըլլայ, որ
“ առնուն ալ ականջը անոր ձայնին տրված ըլլա-
“ լով՝ քովէն կանցնին բաներնին կերթան • անոր
“ հաչելը բնաւ հոգ չեն ըներ : Իր տանը տղայքն
“ ալ կըսկըսին վրան խնդալ : Քանզի իրիկուընը
“ քուներնին եկած տեղը՝ մեզի բանը պատմէ
“ որ դիւրաւ քընանանք տէյի կաղաչեն :

Շատ խօսողին պատահելու տեղրական անուե-

ըսելիւններըը սոսնկ են ։

1 ։ Իրեն Թոքերը կը հոգնեցընէ ։

2 ։ Շատ անգամ մի և նոյն բանը կրկնել հարկ կըլայ, որով ուրիշներն ալ կը ձանձրացընէ, իր խեղճին ալ վերջի սահմանը շուտ մը առնուն կ'մացընէ ։

3 ։ Իրեն ընտանի և սովորական չեղած բաներուն վրան խօսել ուզելով՝ բերնէն անյարմար բաներ ալ կը հանէ ։ և ասով այն բանին քնաւ չի հասկնար, ուրիշ բան չդիտնալն ալ կ'մացընէ ։ քանզի մէկ մարդ մը այլեկ գիտցած բան մը ունենայ նէ՝ չի գիտցած բանին վրայ առնելն բերան չի բանար չի խօսիր ։

4 ։ Ուրիշները խօսելու կարգ ունենան՝ իրեն խօսիլը անոնց ծանր և դժար կուգայ ։

5 ։ Ուրիշները զինքը դատելու և պախարակելու աչքի առջև կ'ելլան ։

6 ։ Իր գիտցածներէն այլեկ բաներ խօսիլուն, և ուրիշներուն լսելուն արգելք կ'ելլայ ։

7 ։ Երբեմն խօսքը պահելու առեն խօսք մը գտնելու և խօսելու համար ուրիշին գաղտնիքը բանալով՝ առնուն ալ աչքէն կ'ելլէ ։ անկէց եաքը առն մարդ անկէց հաւատարմութիւնը կը վերցընէ, խորհուրդ չի հաւատար ։

8 ։ Մէկ բանին վայելչութիւնն ալ շատ անգամ կը մոռնայ ։ հետը խօսած մարդուցը բնութեանը և պատուոյն աստիճանին առնելին չի նայիր ։ գլանալած տեղը և հոն գլանըլող մարդոց ինչ կերպի մէջ ըլլալը, ինչ տեսակ խօսք լսելու յարմարութիւն

ունեցողին ամենևին հոգ չընել։ Ամեն մարդու խելքը միտքը իր վրան ըլլայ տէյի ոտքի վրայ կեր-
չէ • ձեռքովը գլուխովը շատ շարժմունքներ կընէ •
և թէ որ ուրիշը համարձակի՝ չէ թէ անոր անխոհ
ըլլալուն վրայ երկբայիլ, քանզի այս երկբայութիւն
անոր աչքին լոքութեան վերջին ծայրն է, այլ ըսած
ձին դէմ ուրիշ պարզ առարկութիւն մը ընել, կամա-
յութիւն մը ինքը անոր կըռնակ կը դարձընէ • քըմծի-
ծաղը կընէ • կամ Բիւրեային ներման պատասխան
մը կուտայ, որ երբ որ ուրիշը նրբեն պատասխան տա-
լու կարողութիւնէն վեր բան մը հարցնեն, բար-
կութիւնէն կը ճաթէր • կըսկըսէր անոր գէշ
խօսելու։

Այս լուռ կենալ չի գիտցող խօսողները՝ որոց
շատը խելքէ զուրկ գլուխ կուտենան, երբեմն բա-
ցէն խեղճ կըլլան, անանկ կը ցըցընեն որ՝ չգիտ-
ցած բաներնին ալ գիտեն • նրբեայ մըտքէն և հաս-
ղութիւնէն վեր եղած բաներուն ալ կը հասկընան •
բնաւ չունեցած բաներնին ալ ունին։ Ներաւոր
բան մը խօսիլ նէ՝ մենք գիտէինք կըսեն • գիտութե-
մը անուն տալ նէ՝ անկից յատկապէս տրված կըլ-
լան • սովորականէ դուրս բան մը եղած լսեցի կը-
սեն, անունք աչքովնին առած կըլլան։ Խաղի մը
վրայ խօսք ընես, քանի մը մարդու նրբեայ տրվե-
ցուցեր են • և այլն։ Եւ ամեն բանի տեղեկութիւն
ունինք տէյի ցըցընելու համար հիչ ալ բան մը տր-
վիլ չեն ուզեր։ Բանաստեղծը կըսէ • "խելքը
"կարճ եղող մարդու մը ինքը գինք բնաւ մի կու-

«չի ձանչցընել պէտք եղած ինքն՝ ամէն բանի մէջ
«կը խառնըվի. ինչը մարդ չի կեցող կարգի (խօչաի)
«նման՝ որ ձամբան երթալն ինքն լեցուն կարգէն
«աւելի ձայն կը հանէ:

Ինքնահաւան երիտասարդաց շատախօսութեանը հարկաւոր պատճառ կըլինան սեպվիլ

1. Բնական ինքնահաւանութիւնը՝ որ ամէնն ալ ունին:

2. Մանաւանդ կրթութիւնը, որ խմաստուն վայելուչ կը կարծըվի. անոր համար տղայութեան տեսնելին իրենց վարպետէն անանկ կրթութի առեր են. բայց իրօք յիմարական կրթութիւն է:

Ինչպէս որ ամէն մարդ հագած լաթերը ցըցըներով՝ ինքը զինք ուրիշ տեղ դնել կուզէ, ասոր պէս շատ մարդ ալ տեղեկութիւն ցըցընելով խելոյին անուն ստանալ կուզեն: Թէ որ բերաննին խօսելու բանան՝ ու հասարակօրէն խելոյի սեպվելու բանը խօսած չըլլանն՝ ժամանակնին ու աշխատութիւննին պարապ անցուցած կը սեպեն. բարակ ըմբռնըվածք նետելու և ուրիշին տկնկալութիւնէն վեր բանը զրուցելու համար անանկ կերպովը ջանք կընեն՝ որ քովերնին գըտնըվողին միտը կը նեղանայ, և իրենց վրայ խնդալ կուտան:

«Խելոյի և բարեկամիս երևնալ ուզել, և գլուխը
«խելք չտնեցնալով՝ անխոհեմ և շաղակրատ (կե-
«վէզ) երևիլ», ասոնց վատըկածը այս կըըննայ ըլլալ:

Անցեալ դարուն մէջ գըտնըվող ուսուցչներուն

աշխատութիւնը սեպէ թէ միայն անոր համար է որ՝ մարդուց իմացականութիւնը ամուլ (խըսըլ) ընեն. և աստուածային զօրութիւնը բոլոր երևակայութեան տան: Բոլոր այն ժամանակի մեծ բան սեպուած մարդի հալըտութիւննին քանի մը ոտանաւոր երգեր և տաղեր շինելէր աղէկ գէշ. քիչ մը նաև Լատիներէն գիտնալ. քանի մը նաև երևելի դիպուածները երբ ըլլալը միտքերնին պահել, որուն անունը պատմութիւն գիտնալ դըրեր էին. քանի մը քաղաքներուն և գետերու անուն սորվիլ, և աստղաբաշխութիւն կըսէին. շատ մը նաև թուղթեր սուղ գլնով, որ տըղայը ամենևին օգուտ ընելիք մը չունէր: Իրենց առաջին դպրատուններուն մէջը՝ առանց ճիշտ նշանակութիւնը սորվելու բառ գործածելու սորված ըլլալով փիլիսոփայութեան մէջալ անանկ բառեր ընդունեցին որ՝ զրուցողին մըտքին համեմատ չէին և գանդ փիլիսոփային հնարած խորհրդական և անիմանալի բառերուն միայն արտասանութիւնը սորվելով զիրենք մարդկային գիտութեանց շատ խորունկը մըտած կըսեպէին: Ուրիշ ամէն փիլիսոփայական դրութիւններուն համարալ սանկ հասկըցիր. որ գրեթէ միայն բառից կախարդութեամբ և առանց քննութեան ընդունելու սովորութեամբ համբաւ ստացան: Ասկէց մտաւ կենցաղավարութեանց մէջ ստէպ խմաստուններուն ճառաստանքը (պօշ լաֆերը), որ շատ բառերով շինված ըլլալով լսողը պերճախօսութիւն կը կարծէր. և անկաճին անուշ գալուն

համար խօսողներուն անանձկութիւնը որ լսողները ամէնն ալ կը համոզին (խանդիշ կըլլան) և քան կը սորվին: Բայց պէշն այն է որ՝ ուր տեղ որ աշխարհ խօսիլ շատ կայ, այն տեղ մարդը ոչքան ճարտասան կը կարծուին նէ՝ այնքան աւելի գլուխ կը ցաւցընէ:

Դիւրաւ և արագութեամբ խօսիլը՝ մեկ խնայտ պատուական բնական ձիրքն մըն է. ամէն մարդու ալ պէտք է ջանալ՝ որ կրթութեամբ ատանկ խօսիլ մը ձեռք ձգէ. և ատոնց անհոգ եղողը՝ այս ձշմարտութիւնս չի գիտնար կը ցրցընէ, թէ շատ անգամ մեկ մարդուն միտքը բանի մը համոզելու (խանտըրմիշ ընելու) համար՝ պէտք է առաջ անոր բոլորը առնուշ կիրքերը մոռքել (ավընտըրմիշ ընել): Բայց այս ձիրքը ինչքին՝ խոտան նեղք բանեցընող ըլլալուն նշան չէ: Շատ խելացի մարդիկ կան որ՝ խելքը մտածելէն առքը՝ հազիւ իրենց միտքնին դէմինին կըրնան հասկըցընել. և շատ անգամ փորձըված է որ՝ գիրք գրող հեղինակները աչխատալ՝ կենցաղավարութեան մէջ իրենց ճարտասանութիւնը մըտիկ ընողներուն բերանը բաց թողող մարդիկ չեն: Ուսոյին գիրքերուն մէջ ինչ զարմանալի անուշ և ճարտար ոճմը կայ. խօսվածքը բնաւ այն գրածներուն չէր նմանիր: Ինչու՞ որ ժէ դարուն գլխաւոր հեղինակներուն մեկն էր, խօսած ատենը մըտիկ ընողներուն հոգնութիւնն կը բերէր. ուստի աեսնելով որ Թուրկիոյ անուն իր բարեկամին լեզուն համարձակ է, պէտք կը խօսի, կըսէր, աեռնեակին

մէջ գտնուած առեններս անխտիր զիս խօսքով կը յաղթէ. բայց տակտ անդուդրկին (ռըտինկէնին) վարմ ծայրը չի հասած՝ ես անխտիր կամընչցընեմ: Մէկը խօսելու ձարտարութիւն ունէր. մեկալին գրիչը ձարտար էր:

Պիւթագորաս փիլիսոփան տղայոց չափազանց շահասիրութիւնը զսպելու համար սաստիկ պատուէր կը դնէր՝ որ առաջին եկած օրերէն մինչև հինգ տարի ամենևին չխօսին. և ասիկայ հակառակ ծայրը ծլռել է. որպէս թէ ծառին ծռած ճիւղը շիտակեմ ըսելն ինքն կոտրել: Հին ասպետութեան ահմանադրութիւնը՝ աւելի խելայղ նրատ կուտար. "Ջեղնէ եվել տարտոք եղողներուն քով խօսակ-
"ցութե մէջ միշտ ամէնէն ետքը դուք խօսեցէք, և
"պատերազմի մէջ միշտ ամէնէն առաջ դուք վա-
"ղեցէք": Անանկ է նէ միշտ և անընդհատ խօսե-
լը պարծանք սեպելով՝ դուն քեզի նրաւունք մի՛
տար. այլ "Հաստատակաց խօսակցութեան մէջ միայն
"կարգը գայնէ քու խօսքերդ մէջ խառնէ, և
"կրթեալ և զգուշաւոր մարդ ըլլալդ հասկըցնե-
"լու համար խօսքդ ուղղութիւնը նրատու եռևէ
"գործածէ:

Ճանեցած սեղեկութիւնները ունեցածի պէս պարծենցողը՝ քաղաքական գործերու մէջ նրեն խօսքը հաստատելու նրաւունքը կը կորսընցընէ:

Շատ խելք ունենալը ցըցընեմ ըսելն ինքն՝ կենցաղավարութիւնը գրօսընելու բեռը ետեր նը վրան կը մնայ. և ուրքան որ վրան գործանանէ՝ սր-

ըելի լլլալը պիքան կը պակսէ։ Ուրուհետև ընդհանրապէս խօսելով՝ մարդիկ զիւրեանք պըզտիկ և տգէտ ցըցընող մարդը չեն սիրեր։

Խօսելու պիտանի կամ ազդեցիկ ոեւէ նիւթ մը չունենալ՝ պարապ և անախորժ շատախօսութիւնով և անհամ զրուցվածքներով գլխու ցաւ տալէդ շատ աղէկ է բնաւ չի խօսիլը։ Ասոր Սէնքիէռ կըօնաւորը՝ որ կենցաղավարութեան մէջ շատ խօսող մարդ մը չէր, չէ թէ խօսել չգիտնալուն կամ մարդու չի հաւնելուն համար, այլ աշակերտներուն և կենցաղավարութեան մէջ գլուխ ըվոզներուն նեղութիւն չի տալու համար, կ՚ըսէր. "Երբ որ բան մը "գրեմ նէ՝ հինգ մէկը գրածըս կարդալու պարտա"կանութիւն չունի։ Բայց խօսած ատենըս գլու"խ ըվոզներուն զիս մոխիկ ընելու հարկ դնեմ նէ՝ "գոնէ մոխիկ ընողն պէս կենալու պարտական կըլ"լան. եսալ ձեռքէս եկածին չափ ուրիշին այս "ձանձրութիւնս տալէն կը փախչիմ"։ Այլև՝ չի հասկըցած բանին համար խօսիլ ուզողը՝ ինքը զինք տգէտ մարդ մը սեպել տալու ստոյգ վտանգի մէջ դրած կըլլայ։ Ասոր Շօպէն աբբայն թէպէտ շատ կարդացող մարդ մը չէր, բայց ինքը զինք լմնցուն մարդու մը տեղ դնելա չուզելով, իրեն բարեկամներուն մէկուն կը գրէ թէ՝ Սիսամ դէսպանութեան գացած ատենը հոն գլխանըվոզ քարոզիչներուն հետ կենցաղավարութիւններու մէջ ինչպէս կը վարվէր խօսելով կամ լռելով, և ատանկ կ՚ըսէ. "Անոնց մէկ "տեղ եկած ատենը ես մըտիկ ընողն տեղ կանց-

“նիմ. և միշտ քու ձայդ կը լըռնեմ. մեծ հա-
“մեստութիւնմը կը պահեմ. ինձի խօսելու փափաք
“ամենևին չգար: Երբ որ կարգը ինձի կուգայ և
“խելքըս կը հասնի որ խօսածին նիւթը աղէկ խել-
“քիս կըտրած և գիտցած բանս է, կը նայիմ որ
“ինձի ալ խօսել հրամեն. և կամաց ձայնով կը խօ-
“սիմ. թէ ձայնիս աստիճանին և թէ խօսքերըս
“բացատրելու եղանակին մէջ միշտ համեստութիւն
“բանեցընելով: Այս եղանակըս զարմանալի օգուտ
“մը կընէ ինձի. շատ հեղ որ չեմ խօսիր նէ՝ կը
“կարծեն որ խօսիլ չեմ ուզեր. բայց լռելուս բուն
“պատճառը այն է որ՝ լսած խօսքին տեղեկութիւն
“չունիմ. և տգիտութիւննալ ուրիշներուն աչքէն
“ձածկելը գէշ բան չէ:

Տալանպէռ ասկից պատմելէն ետքը կըսէ որ՝ այս անկեղծ խոստովանութէս կը հետևի որ՝ Հօռաչէ այն անհամ շատախօսներուն չէր նմանիր, որ չգիտցած բաներուն վրայ ալ խօսելու չափ պուրս փափաքելով՝ հին առեններըմէկ Հռոմ պատկերհանին մը իր գործարանը շատ գայող եկով՝ և չգիտցած արուեստին վրան ծուռ մուռ խօսքեր բերնէն պուրս տրվող մարդուն լսածը լսելու արժանի կըլլան. ”նայէ որ աշակերտներս լսածներըդ չեն լսեն”: Եւ յիրաւի առանկներըմէկ թեթևութեամբ մը կը խօսին որ՝ շատ անգամ կը թեալ մարդը անոնց լսածին դէմ առարկութիւն ընելու չուզեր, չըլլայ թէ պատանձին:

Անյարմար խօսող շատախօսներուն խօսքը կըտ-

րեւ տալուն հնարքը՝ ըսածնեւրնուն անկաճ չկա-
լսելն է. ինչպէս որ քնարահարը (չալլըճին) երբ որ
նուագարանին ձայնը կըտրէ նէ՝ կսքաւոշնեւրնալ
իրենց խաշլէն եա կը կենան կը վերջացնեն։

6. ՆՈՅՆ ՆԻՒԹՈՅՆ ՎՐԱՅ

Բարոյական վրայ գրող հեղինակները՝ շատ
զրուցութիւնը կընկիկ մարդոց յատուկ պակասութիւն
կը սեպեն։ Ուսաւ կըսեն որ՝ անոնց աչքը մըտնե-
լուն աղէկ եղանակը՝ անոնց առաջը խելօքի և
արամիտ երեւիլը չէ։ Մէկ ազնիւ կին մը՝ գեղեցիկ
և խելացի երիտասարդի մը հետ բարեկամութիւն
հաստատելով՝ օր մը անոր ըսաւ. "մէկ մընալ հոս
չի գաս նէ գէշ չըլլար. ես շատ խօսող մարդը չեմ
սիրեր"։ Քարոզներու մէջ սիրէ կընկիկ մարդիկ այս
պակասութեանս համար խօսք կը լսեն։ Մէկ քա-
րոզիչ մը գաւակի մը օր կուսանաց վանքի մը եկեղե-
ցւոյ մէջ քարոզ տալով որ մըտիկ ընողները բոլոր
ալ այն վանքին կուսանքն էին, անոնց ըսաւ որ՝ քա
յարութիւն առնելէն ետքը իր աշակերտացը երեւե-
ցէն առաջ կընկիկ մարդոց երեւեցաւ որ իր յարութի
առնելուն լուրը անոնք տեղ շուտով տարածվի։

Այս պակասութենէն՝ Ափրիկէի Կամպոա գե-
զերքը բնակող սեւերուն կընկինելուն սովորութին

ալ կըլլայ հաստատել, որ բանի գործի շատ համառութեամբ ըլլալով՝ բամբասանքը և անօգուտ խօսքերը խափանելու համար՝ բան բանելն ինքն իրեն ջրով կը լեցընեն։

Ինձի անանկ կուգայ որ՝ կընիկ մարդոց շահասութիւնը՝ երկու գլխաւոր և հարկաւոր նպատակ կըրնայ ունենալ։

Մէկը այն է որ՝ տղայոց առաջին կրթութիւնը առնոց ձեռքը ըլլալով՝ շարունակ խօսելով այն մանր տղոց փափուկ անկաճը խօսքի սորվեցընելու են, և այն կակուղ ուղեղներուն մէջը շատ մը բաներու գաղափարներ տպաւորելու են, որ այս օգնութիւնս չըլլայնէ՝ տպաւորվիլը շատ դժար կըլլայ։

Երկրորդը այն է որ՝ կենաց ծանրութիւնը երկմարդոց աչքին առուշցընելու և թեթևցընելու տահմանված ըլլալով՝ պէտք էր որ բարակ զգայմունք ունենային, որ բոլոր կիրքերը և յօժարութիւններըը շատ մը լմանային, և մարդոց սիրելի ըլլալու համար աղէկ խօսելու կերպ գիտնային, տրտունջն բըղխած խօսքերով անկայ զբօսեցընելին և քաշած աշխատութիւնները մոռցընէին։ Աղէկ մը չեմ կըրնար վճռել, արդեօք առաջ հասնի՞ է մի որ կընիկ մարդիկ՝ ձայնի դեղեցկութենէ և երգեցողութեան կողմանէ աւել երկմարդոցմէն վեր են։

Ճօվինալ բանաստեղծը, և անկէց ետքը շատ բանաստեղծներ ալ անոր նմանելով՝ կարծալ գիտցող կընիկներուն շահախօսութիւնը կը պախարակեն։ «Սեղան նըստածին պէս սեղանը դպրատու-

„Նի կը փոխէ կրակ ճօվինալ. կանոններ և վճիռ-
„Ներ կուտայ. Էնհատը երգողը (Վիրգիլիոսը) կը
„գովէ. Էշխատյին վայ սիրտը կը լեցվի. երկու
„բանաստեղծ իրարու հետ կը բաշդատակ. կշխոքին
„(Թէրսազին) ռկ աչքը կը դընէ Մառօն (Վիր-
„գիլիոս), և ռկալ աչքը Հոմերոս։ Քերթուղներ,
„դպրոցականներ, ճարտասաններ, Թող երթան քիչ
„մը հանգչին. սերնդակիցներըը լեզուներն կապված՝
„ամենևին ձայն չեն հաներ. և անոր խօսքը կըտրե-
„լու ոչ կը համարձակի. ոչ ավօքատ և ոչ մուներ-
„ակ (Թէլալ)՝ առանց հետ չեն կընար գլուխ
„ելալ. ուրիշ կընիկներ պիտի խուռմբալ կապեն նէ՝
„առակէց վար կը մնան. այնքան ուղխի (սէլի) պէս
„բերնէն կը վազէցընէ, այնքան կը ճչայ և ելևէջ-
„Ներով կը խօսի որ՝ դուն քեզ պղինձ (պախըր)
„ծեծուներուն մէջ կը կարծես. մանաւանդ թէ մի-
„նակ անիկայ առանց պղինձ անօթներ ծեծելու և
„անոնց ձայնը իրեն ընկեր առնելու՝ կախարդու-
„Թեամբ կապված լսանին օգնութեան կընայ
„հասնիլ*։

Այս աշխատութիւնս թէ էրիկ մարդոց մէջ ըլայ՝ և թէ կընիկ մարդոց մէջ, միապէս պահպանակելի է,

---

ծա։ * Հին Հռոմայեցիք կը կարծէին թէ կախարդ-
Ներըը իրենց արուեստովը լսանին կընան նա-
ւարեցընել. և այս կախարդութիւնը քակելու
համար պղինձէ ձայնը զօրաւոր սեպելով պղինձ
կը ծեծէին։

և Մօլիէռին գիտուն կանանց դէմ շինած կատակերգութենէ ի՛ջ ըսածնելը՝ առէն գիտուներու վրայ կըլնանք առնել։ Հատախօսութիւնէն պատճառած գլուխն յաւը՝ շատախօս մարդը պէխէր և մօրուք ունենալուվը չի պակսիր . աւոր հակառակ՝ կընիկ մարդու բերնէ ելած գիրէյնկ զուսկվածք մը՝ խօսուլին գիշէյկութիւն մը կուտայ։

7 . ՀՈՒՍ ԿԵՆԱՀ

Խօսելու կերպին վրայօք ըլլալու պակասութենէ ելկու ծայրին ալ օրինակները՝ Աթենացւոց և Սպարտացւոց պատմութիւններուն մէջ կը գըտնենք։ Աթենայիք այնքան շատախօս էին ու՝ պարապ բաներու վրայ երկար ճառեր կը շինէին։ հասարակութեան շատ գըտնըված տեղը բարձր ձայնով կը խօսէին . ճամբու վրայ հակառակութիւն կընէին . մէկ խնդիրը մը լուծելու համար շուկայի մէջ կը կայնէին, ծածկի մը տակ կը մըտնէին կը նստէին , գրեթէ բոլոր աշխարհ թռուդ կը հանէին։ Սպարտայիք առնոց հակառակ՝ քալի պես լուռ կը կենային։

Մենք ուշ Աթենացւոց շատախօսութեանը կը հաւնիմք, և ուշ Սպարտացւոց լռակացութիւնը , բայց Սպարտացւոց խօսվածքին կերպը՝ ու երեք բառով լըմընալու խօսքին չըրս բառ գործածելը մեծ ա-

մօթ կը սեպէին, ինձի աւելի պախարակելի կուգայ, որ լսողը սանկ կարճ խօսքով տրված պատասխաններուն ամբարտաւանութենէ առաջ եկած կը կարծէր՝ և կը ժուաբէր։ Մակեդոնացւոց Փիլիպպոս Թագաւորը՝ Սպարտացիներուն կը գրէ. ''Թէ որ ձեզի քով ձեր երկիրը մըտնեմ նէ՝ ձեր ամէնէն ալ վրէժը պիտի առնեմ''։ Սպարտացիք սատր պատասխան տըվին միայն այս բառերս, Թէ որ։ Նոյնկ Սպարտացիները շատ լակոնական ոճով գըրեր կը գրէին. ըսել է՝ մարդու դժուար գալու ոճով։ Բայց երբ որ Լևկտրայի պատերազմին կատարեալ յաղթըվեցան նէ՝ այն աեղը սկսան քիչմը երկանկեկ նամակներ գրել. և Եպամինոնդաս կըսեր. ''Լակոնացւոց քաշաքավար կերպով գրելը ես տըվեցուցի''։

Անանկ է նէ՝ լռակացութիւնը կոպտութենէ կարգ դնելը շատ հին աեղէ՝ ի վեր կայ, և սանկ սեպելու իրաւունք ալ ունին. մանաւանդ թէ որ լուռ կեցողը չափահաս մարդ ըլայ։ Քանզի թէ որ եօքը եօ առնելու խօսքեր խօսելէն զգուշանալ պէտք է նէ՝ այս պատճառս համար բոլորովին պատանձիլն ալ ընդունելի բան չէ։

Կենցաղավարութենէ մէջ չի խօսողը՝ առանց տոմսակի (պիլետէդի) թէատրօ մըտնողի մարդ կընմանի. առանց վճարելու վայելել կուզէ։

Լուռ կեցող մարդը ուրիշներուն ծանր գալուն շատ պատճառներ կան։

1. Զգայմունքներուն ընթացքը կը խափանէ.

որ ձրքան շատ տարածվինէ՝ այնքան ուժ կառնեն։

2 • Անհատ դատաւորի մը պէս ուրիշներուն պարտադ խօսքերը դատելու պատրաստ կերևի։

3 • Ուրիշներուն խրմէ հաւատարմութիւնը կը կըտրէ • որով խօսակիցներուն ուրախութիւնը կը պակսէ։

Խօսող մարդը՝ մեզի իր ուժին չափը կուտայ։ Անոր խօսած գաղափարները և միտքը և ախորժակը և դէմքին վրայ տեսնուած փոփոխութիւնները՝ և ձեռքը և գլուխը շարժելուն ոգևորութիւնը՝ անոր ինչպէս մարդ ըլլալը՝ մեր աչքին առաջը կը դնեն • կըսնանք հասկընալ թէ անոնց հետ ինչպէս վարվելու է։ Ասոր հակառակ, չի խօսող մարդէն մեզի կասկած կուգայ • քանզի ան չի ճանչցած բաներնիս մեզի կասկածելի կըլլան։ Այնպէս չենք կրնար գիտնալ թէ ինչ բան կախորժեն, ինչ չեն ախորժեր • և այս չի հասկընալնուն՝ գործելու և խօսելու ձեկ տահմանը և չափը դնելուն համար՝ նեղութիւն կուտայ։ Անոնցմե զատ՝ ինչպէս որ փոխանակագրին (փօլիցային) չընդունվիլ ետ դառնալը՝ վաճառականին մը դժարը կուգայ, նոյնպէս կենցաղավարութեան մէջ ալ ուրիշներուն ուրախութեանը հաղորդ չեղող՝ և անոնց նմանիլ չուզողը դժվար կուգայ • ուստի պարապ բաներ խօսիլը՝ բնաւ չի խօսելէն աղէկ և ընդունելի է։

Չի խօսելը հինգ պատճառէ առաջ կուգայ։

1 • Գաղափարի պակասութիւնէ համ անմտութենէ։ Անանկ եղած տեղը լուռ կենալը խօսելէն

աղէկ է. քանզի խօսելով ինքը տրհամարհելի բան մը կըլլայ՝ և ուրիշներուն ձանձրութիւն և գլխու ցաւ հատուցյ: Ասանկ լուռ կեցող մարդիկ ալ՝ ընկերութեան մէջ կըլլան առնըվիւ, ինչպէս որ չքաւոր տկարներն ալ մարդոց մէջ կը մըտնեն. հասարակաց բարեբարութիւնը անոնք կը սնուցանէ: Կենցաղավարութեանէ մէջ չի կըրնալով խօսքի խառնըվիլ՝ կապիկի պէս աչքերնին ուրիշներուն վրայ ըլլալու է, և անոնք ինչ որ ընեն նէ՝ իրենք ալ անոնց նման ընելու են՝ որ անոնց պէս զգացմունք իրենք ալ ունեցած երևին:

2. Ինքնիրեն չի վատահիլեն: Այս վախկոտութիւնս եւրեւին սիրելի բարք ունեցող մարդոց վրայ ալ կը տեսնըվի. և կրթութեան և փորձոյ պակասութիւնէն առաջ կուգայ. և անանկ տկարութիւն մը նէ որ՝ հին որ չէ նէ՝ սկիզբները ներելու արժանի է. թեպէտ ընկերութիւնէն շատ օգտակար գաղափարներ խնայելով անվրաւորութիւն ըլած կըլլայ: "Հին որ չէ նէ՝ սկիզբները" ըսի. որովհետև խօսակցութեան կարգին մէջ թէ ուրիշներուն և թէ մեր ուժը փորձելու ժամանակ կունենանք. անկէց հաքը՝ թէ որ հետը անմտութիւն ալ կայնէ՝ բացվիլ պէտք է:

3. Քիչ տեղեկութիւնէ և շատկէկ ինքնահաւատնութիւնէ: Ոմանք ուրիշի հակառակ խօսելու չեն համարձակիր, քանզի չեն ուզեր որ ուրիշը իրենց դատին դէմ խօսի: Համբերութիւննին ուրիշ բան չէ. վախկոտ հպարտութիւն մը նէ. լուռ կենալնին

ամբաստանել ըլլալու հիմնաւորը մը ունի. ըսածնին՝ ուրիշներուն պատասխանելին տակը չի ձգելու համար չեն խօսիր:

4. Անմիտ հպարտութենէ: Բարեկամիտ ինքնահաւանի մարդը ուրիշներուն պարտական խօսակցութեանը քիթ պոչ ընելով՝ անոնց խօսակից ըլլալու և իրեն գերազոյն խելքովը մտածած խօսքերը անոնց խօսելու չզինջանիր. քանզի անոնք իր խօսքերը լսելու արժանի չի սեպեր: Ամէն մարդու չի հաւնիլ պատահական կան որ՝ խնամ գովելի խօսքերուն ալ քիթ պոչ մը միայն հաւանութիւն կուտան. գովելը անոնց բանը չէ. քանզի իրենց գովելուն արժան բան չկայ:

5. Ձարտարութենէ: Շատ անգամ հպարտութեան հետ չար բնութիւն միացած կըլլայ. ուստի լուռ կեցնալը՝ շատ անգամ չարամտութենէ գործ կըլլայ ըլլալ: Կենցաղավարութեան մէջ բերանին ամենևին չեն բանար. բան չեն խօսիր. եթ պատահի՝ հոն զլուցված խօքերը ամէնն ալ քննութեան կառնեն, բնաւին անտարբեր եղած բաներն ալ կը դատեն, և պախարակելու բան մը կը գտնեն: Ասոնք չարամիտ քննիչներ են, և լուռ կեցնալին մէկ լրտեսութեան պէս բանին. պատ և կէղծաւոր մարդիկ ուրիշներուն համարձակ և ճշմարիտ խօսելէն մէկ թել մը ձեռք ձգելով՝ մատներնին կը փաթաթեն և կըսկըսին ուզածնիերնուն պէս գէշ մտքի տանիլ: Քօնթանէս անուն երևելի չափագէտին հարցուցին, "կենցաղավարութեան մէջ գտնուած

ատենըդ ի՞նչ կընես որ համարձակ հի՛չ ոչ մէկ խօսքն ալ չես խառնըվիր" • պատասխան տըվաւ • "մարդոց ինքնահաւանութեան և պարապ միտքին վրայ դէ- տողութիւններ կընեմ՝ որ պէտք եղած ատենը երես- նին տամ" : Անանկ դիտողութիւն մը որ՝ փիլիսո- փայ մարդու ամենևին չի վայլեր :

Ուրիշներ ալ կան որ՝ կենցաղավարութեան մէջ լուռ կեցող չեն, խորհուրդ խօսողն են • ոչ բան մը զրուցելն ալ՝ չեն կրնար ըսել • բայց տակը կրնայ ինք- նին մտածելով հասկընալ : Անկէց երկու կողմն ալ սխալած կ՚ըլլան • ոչ մը՝ մարդուն հետաքրքրութիւնը կը շարժէ և չի կրնար լեցընել • ոչ մը նայ որ՝ մը- տիկ ընտիրները բացբերան մարդու տեղ դնելէ, որ ըսածնին չեն կրնար ծածուկ պահել, ուրիշի կը յայտնեն :

8 • ՄԻԱՅՆ ԻՐ ՇԱՀԸ ԵՒ ՕԳՈՒՏԸ ՆԱՅԻ

Ինչ որ շատախօսութեան հետ ինքնասիրութիւն ալ խառնըվի, ամէն ատեն մենք մեր վրան՝ և մեր պատմանը և ընտրուղութեանը վրայ՝ և մեր ունեցած բաներուն վրայ, և այլն, խօսիմք, ստոյգ գիտնանք՝ որ մտիկ ընտիրները շուտով կը ձանձրայընեմք և

պատանին ցաւ կը զգայուէք։ Ճամբորդութիւն ըսած՝ և իր ձանձրալիտութեան դիպուածը չի պատմեր մարդ դժուար կը գտնուի. գլխուն դատաստանական դիպուածը եկող մարդը՝ իր հակառակորդին հետ դատաւորի առաջ դատ վարելը կը պատմէ. և այլն։ Գաղափարներու համեմատութիւն ըսած խօսքերուն ծայրը ուր երթալը բնաւ չեն մտածեր, ոմանք իրենց կնոջը աղէկ բնութիւնը, և տղոցը պատուական հնազանդ պէս բաները, և տղոցը վարպետանալուն ամէն ակնին մէկ Սուրատ պէս մարդիկ ըլլալը, իրենց գործքերուն շատ յաջող երթալը, և իրենց թշնամիներուն շատ պէշ և նեղուցուր մարդ ըլլալին խօսք կընեն կը խօսին, խօսելիքնին բոլոր աստղ պէս բաներ են։ Ամէն տեղ ուր որ խօսին նէ՝ միշտ իրենց վրայ կամ իրենց մտածած բաներուն և տեսած երազներուն վրայ կը խօսին։

Երևոյթապէտ բանաստեղծներուն վրան այս կէտքս եւս մի կ՚ուզեմ. որ իրենց շինած ոտանաւորները իրենց աչքին վսեմ բաներ երևելով խօսելուն քովը պիտի կարծել կուզեն։ Եւ բանաստեղծը ատանկներուն համար կըսէ «Անդադար ոտանաւորներ կարդալով գիտուն և ազէտ «քովէն կը փախչինէ. Թէ որ մէկը գրաններ ըլլայ «նէ՝ կը բռնէ, և կարդալով անոր հոգին կը հա«նէ. տղուկի պէս մարդուն կը փակչի. բոլոր ար«իւնը կը քամէ՝ անանկ Թող կուտայ։

Ցնմարութիւնն ու ամբարտաւանութիւնը և ինքնասիրութիւնը երբեմն մինչև այն աստիճանը կը

հանել որ՝ մեր աչէկ որսկուածները չի կըրնա-
լով ուրիշին աչքին առաջը բերել՝ մեր անհանգըս-
տութիւններուն և տկարութեանը և վախկոտութիը
վրայ կը խօսինք. և երբեմն ալ անանկ փորձանքի մը
վրայ կը խօսինք որ՝ առին մարդուս ալ գլուխ եկած
ըլլալով՝ մանաւանդ պէտք չեղած բերել չուժեր. և
բանաստեղծը ատանկ բաներու համար կըսէ.
"Այդքան խօսքերդ երկընցընելը ինչ պիտի ըլլայ
"ոլ մարդ. ինչ իրաւունքով դուն առնուն վիճա-
"կէն դուն քեզ մինակ վեր կը կարծես, որպէս թէ
"ձերմակ հաւուն տղան ես. մենք և առնքան ալ
"ոգեղ հաւերու հոտած հաւկիթէ եկած ենք:

Աբելն անվայել բան կըլլայ՝ թէ որ միշտ իրեն համար խօսել ուզելուն հետ՝ առն քանի մը մարդոց վեր ինքը վինք ցըցընել ուզելը աբելի անվայել բան կըլլայ: Յիմարներ կան որ՝ իրենց ձիերուն վրայ կը խօսին, և Աքիլլեսին ձիերէն շուտ քալող կընեն. սպասաւորները՝ Ոդիսևսին սպասաւորներէն եվել աչքը բաց. կերակուրնին եփողը՝ Աբիկիոսէն ճարտար, և այլն: Աբելը առաջին ճառագայթներովը ալ՝ վերջիններովը ալ իրենց պատասը կը բարևէ. իրենց ագարակին՝ (չիֆթլիկէն) գաւառ տեղ աղէկ և յատակ օդ չի գտնըվիր. ծաղիկները իրենց պարտէզին մէջ ինչ անուշ կը հոտինին՝ ուրիշ տեղ նոյն անուշութիւնը չեն ունիր. կաքաւաձև առեններին անունդ աղէկ և շնորհալ կաքաւուղ մի կայ. գերեզկութեան կողմանէ ձմռուհնեներուն հետ ալ կըլնան դիմամրգեանակ (եարըշ)

ելլել և առնէն գետնկին պարգև տրուելու խըն-
ձորը իւրենք առնել • և այլն : Ուսուի երբեմն տեղ
մը գացած աւետնին՝ ուրիշներէն առաջ ներս մըտ-
նելու գերագոյն պատիւը իրենց կը վայելցընեն •
ինչպէս որ աւետ մը երկու կին եկեղեցւոյ դռնէն
առաջ ներս մըտնելուն վրայ իրարու հետ կռիւ
հանեցին , և պատաստանը մինչև կայսեր առաջը
ելաւ, որ էր Կարոլոս Ե • և ասկայ վճիռ ըրաւ որ՝
երկուքին ալ որը իր հակառակորդէն եվեր անմատուԹի
ունենայ՝ առաջ Թողանկայ ներս մըտնէ : Երբեմն
պանգատ կընէ որ՝ իրեն բարև տրված մարդը մին-
չև գետինը ծըռելով անանկ չառնել իր բարևը •
և այլն : Ջինքը չըճանչցող մարդու մը հետ խօսինէ՝
պարծանքներուն հետը միշտ սուտալ կը խառնէ :

Ուսումնական մարդիկ բան տրվելէն աւելի ոճէ-
էն լսել կուզեն • և ուրիշը պախարակելը գովե-
լէն աւելի կը սիրեն , ուստի մէկ մարդ մը ուրիշի
աչքին արհամարհ և ծիծաղելի բան մը երևիլ կու-
զէնէ՝ անհատ ճամբան այս է • կենցաղավարուԹե
ան մէջ միշտ խելքը միտքը իրեն վրան ըլլայ, ուրիշնե-
րուն համար ամենևին հոգ չընէ • առնուն գլուխը
անցնիլ և ուրիշներուն գովելի գործքերը քամահե-
լով՝ ինքը եզական (Թէքուէն) մարդ մը երևիլ կուզէ :

ԿենցաղավարուԹե մէջ ինքը գինք յատուկ մարդ
մը ցուցընելու և առնուն աչքը իր վրայ նայեցու-
լու սէրը՝ բարեկամիս մարդոց սովորական պակա-
սուԹիւնն է • որ շատ անգամ քիչմը սոսկալի մար-
դիկ իրենց խօսակից կընտրեն՝ որ խօսքի կարգ

անունդ հրամայող և օրհնաբեր կարեւոր ըլլալ։ Երեսդ հաւատարիմ հետ գլուխդ կը վախչեցնի՝ որ երեսիդ անունդ կանոն և օրհնիք առնելու չհասկաւորին։ ըսեր է որ՝ գէշ ընկերութեան մը Թագաւորն ալ հրամանատար ըլլալը՝ աղէկ ընկերութեան մը մէջ հպատակն ալ կենալէն աղէկ կը սեպեն։ Սակայն մեր բանի տեղ չի դրած մարդուցը գովութիւնը մեզի զուարճութիւն կը բերէ նէ՝ տկարութիւնդ մը ունեցած կըլլանք։ Թէսալիա աբբային համար Տալեռանդ կը պատմէ որ՝ գիտաբար Հօթել Ռուշիւ ըսուած տեղը խոտը առաջ կը քաղեցընէր և կը տիրէր։ Ռուշիւ դքսուհին ամենևին անոր խօսքէն չէր ելլեր, և ասկէց զատ մարդուան շատ հաւատարմութիւն չունէր։ Եւ որովհետև այս աբբայս չէր սիրեր՝ որ մէկը իր բանին դէմ խօսի, այլ ամէնն ալ իր բանին հաւնին։ ուստի երիկ մարդոյ շատ գլանըլած կենցաղավարութեան տեղերը իրեն ախորժակին յարմար չէին գար։ կընիկ մարդոյ գլանըլած տեղը կը նըստեր և կը խօսէր, որ աստր խօսվածքին վրայ ջրմաներալով բերանին բայց կը մնար։ և իր ուզածն ալ այն էր։

Մենք մեր անձը չափազանց և առանց օրինաւոր կարգի սիրելիս՝ մեր անձին գաղափարը և մեր ունեցած աղէկութիւնները մեր աչքին մեծ կերեւին։ ինչպէս որ արևն ալ մարը մըտնելու մօտենալն նէ՝ վրան զարկած և լուսաւորած բանին շուքը կերկընցընէ կը մեծցընէ, անճառն բան մը կընէ։

Այս խօսքերուս կարդը կըննանք անոնց վրայ ալ խօսիլ որ՝ իրենց ատուեստը և գործերնին ուրիշներուն ամէնէն վեր կը բերեն • անով շատ ստակ կը վաստկին կըսեն • և հարկաւ կերպ պատճառներով. բայց խօսքերնուն հաստատութի՛ւն տալ կը նային, և անանկ կը բերեն որ՝ ուրիշ ամէն ալհեստները չգիտեն և խափանին ալ՝ միայն իրենց արհեստը կըննայ անոնց ամէնուն տեղը բռնել՝ և աւելի վայելչութիւն մը նալ տալ: Ասկէց շատ անշնորհք և գեղջուկ և ռամկական և քաղաքավարութեան դէմ գործեր կը ծագին, ինչպէս են ուրիշի չի հաւնիլ և բանի տեղ չդնել, որ երբեմն անկրաւ՝ և շատ անգամ տուտ կըլլայ • և միշտ կոպտութիւն է *:

ծա: * Մեր ազգը աւոր հակառակ անքաղաքավարութիւնմը կայ • իր վիճակէն գոհ չըլլալը՝ մէկ նորելուկ քաղաքավարութեան մը պէս տիրած է: Աւոնց խօսքին նայիս նէ՝ առուտուր չկայ • ամէն արուեստաւոր անօթի կը մեռնին • բայց հագվել կապվելնին՝ և ընտանիքներուն վրան գլուխը՝ և տներնուն զարդը և սպասաւորները՝ և խարճաճ ստակնին՝ իրենց բսածնին հակառակը կը վկայէ: Եւ անկայելուչ բանը այն է որ՝ խօսքերնին ու վարմունքնին իրարու նման չըլլալով՝ լսողը որ՛ն հաւատալիքը չի գիտնար • և խօսքերնուն հաւատայնէ՝ (որ իրենց ուզածնվալ ալն է՝) տահա գէշ է • չի վճարելու մտքով ասկէց անկէց փոխ բստակ առնող (տօլանտըճի) պիտի կարծէ:

Տէսբուէօ բանաստեղծը մեկ պարզամիտ քահանայի մը կը խոստովանէր։ Քահանայն ատոր հարցուց, արուեստըդ ինչէ։ խոստովանորդին ըսաւ։ բանաստեղծ եմ։ Քահանայն կըսէ։ գէշ արուեստ ինկեր ես։ և ինչ բանի վրայ բանաստեղծութիւն կընես։ Տէսբուէօ կըսէ։ երգիծաբանութիւն կը գրեմ։ Քահանայն կըսէ։ տահա գէշ։ Այդ երգիծաբանութիւններովդ ոի և ինչ բան կը պախարակես։ Տէսբուէօ կըսէ։ կատակերգութիւնը (քօմէտիա) և կեղծ պատմութիւն գրուղները կը պախարակեմ։ Քահանայն ըսաւ։ հա, այդ ուրիշ բան է։ և շուտ մը արձակումը տըւաւ։ Այս անքաղաքավարութեան Ալկիբիատէս մեկ վարժապետի մը ապտակ մը զարկաւ՝ թէ ինչո՞ւ Հոմերոսի բանաստեղծութիւնները չէ սորված։ մեկ ուրիշը նա՝ որ այս բանաստեղծին շատ հաւնած էր, անիրաւ տեղը պախարակողները կան տէյի լսելով՝ իրեն այնքան խղճմտանք եղաւ որ՝ ապաշխարանքի պէս անոր շինած ոտանաւորները ամէն օր հաղարական տուն բան կարդալ վրան առաւ։

9. ՇՈՒՏ ԱՌՆԸՎԻՆ ԵՒ ԿՈՇՏՈՒԹԻՒՆ

Վերադրգիռ մարդը ընկերութենէ պատիժ պէս բան մը կը սեպվի, ինչպէս որ անոյշ բնութիւն ու-

նեցող մարդը պատասխանի պէս կըլլայ։

Դիւրագրգռութիւնը՝ մարդուն իրեն դէմ չըլլալու համար եղած աէյի կարծիք ըլած բանին վրայ նեղանալը՝ ուսը խոթ կուգայնէ. և շատ անգամ բուն նեղութեան պատճառը այն է որ՝ մարդուն նեղսրտին իրեն պատուոյ և յարգութեան արժանի բան չընծեռնելը կը վկայէ։ Ուսոյ ամէն բանէ շուտ առնըվազ մարդիկ՝ շատ անգամ թեթեւ և պատահական խօսքը քիչ գլուխ ունին, և իրօք գոլէլի մկկայատութիւնը չունին։ Իրենց ոչինչ մարդ ըլլալուն իրենց ալ խօսքը հասած ըլլալով՝ կը կարծեն որ ամէնն ալ զիրենք կարհամարհեն. թէ և անզգուշութեամբ ինչ քաղաքավարական գործ և յարգութիւն պակաս ընելու ըլլանին՝ արտասովին կը նեղանայ, կառնըվին. անարգութեան նոր նշան մը կը սեպեն։ Մէկը իրենց հետ քիչմը տաքնալով խօսելն իքէն, կամ ուրախութեան մէջ բերնէն խօսք մը փախցընէ, ինքը անկայ բարակ մաղէ անցընել կըսկըսի. չէ թէ սրտաբանութեան կերպով, այլ ինչն իրեն պըտչելու բան մը հանելու մըտքով կը քընէ. միայն ըսած խօսքին մէկ բառը ուրիշ բառերէն՝ և երկար ժամանակին և տեղին պատագրելն զատելով կառնէ. որ թէ որ պատագրութիւնը քննութեան առնըվին՝ ըսողը բոլորովին չարդարանայ՝ գոնէ առանց մտածելու խօսած ըլլալը երևան կելլէ։

Տկարաքաղաքակիրթ հեղինակը կըսէ. "Փափուկ և "քնքուշ սիրտ ունենալն ու վայելուչ ոճով խօսիլն

“ա՛լ երբեմն չի յարմարիր, մանաւանդ երկիւ մար-
“դոց։ Քանզի այս կերպով մարդոց հետ վարուիլը՝
“անոնց աւելի ծառայութիւն ընելէ՝ քան թէ
“ընկերութիւն. և միտքդ ունենք այնքան քնքուշ
“են և շուտով կառնուին որ՝ հեռուներնին տալով և
“ուրիշ աւելի կեանքը ուրիշ բան չէ, բայց եթէ բարակ
“և դիւրաւ կոտրելու ապակիներու (ճամբու) մէջ
“պատահիլ է։ Ինչպէս որ երբեմն աւելի բան մը պա-
“չելէն կը վախնան, անոնց հետը վարուելու խօսքին
“ա՛լ այնպէս զգուշանալու է։ Թէ որ տեսած տե-
“ղէդ բարու չի տաս. տեղն տեղն քովերնին տե-
“սութեան չերթաս. յարգութիւն չընես. պատաս-
“խան չի տաս. ատոնք ամէնն ալ երեսնդ ծռոր և ան-
“տանելի նախատինք սեպելով՝ շուտ մը կառնուին
“և խաթերնին կը հնայ։ Եւ թէ որ տալու պատ-
“ուանուէդ ընտրութիւն չընեան՝ քեզի համար
“գանգատ ընել կըսկըսին, և վերջապէս մինչև
“յայտնի թշնամի կըլլան։” Դուն ինձի պարոն
“ըսիր, ուղղ չըսիր. ինչու համար ամիսդ պիտի
“չտես ինձի. ես քեզի ուղղ կըսեմ կոր։ Սերտնի
“գլուխ իմ տեղըս չես յատկացըներ. երեկ մեր
“տունը գալու արժանի չի համարեցար, որ ես
“երեկ չէ առջի օրը ձեր տունը եկայ. ինձի պէս
“մարդուն հետ այս կերպով վարուիլ չըլլար”։
“Հեռուներնին տեսանըլոշները անանկ կընեն որ՝ ե-
“րեսնին ալ նայիլ սրտերնին չուզեր. քանզի երեսդ
“դնելդ խնուտ շատ և չափէ դուրս կը սիրեն։ Ե-
“ղոլոր մըտքերնին ատոր պարտաւորելով ուրիշ-

"նեղը սկսեցաւ քիչ առ քիչ կը մեծնայ։ Ամէն մարդ ա-
"նոր չի նայիր որ ամէն առեն առաքինութեան ըրած
"մարդերնին իրենց այն զուարճութիւնը տան՝
"որ առաքինութիւն ընելու մէջ կուզին. քայց առանց
"ամէն բանէ առնըվազ մարդոց հետ բարեկամութիւն
"ընելը, որով բարեկամութիւնը մամուկի պէս մէկ
"փըչելովը կը պատռի, բարեկամութիւն չէ. ծա-
"ռայութիւն ընել է. ուստի ոչ միայն զուարճու-
"թիւն չի տար, այլև շատ նեղութիւն կու-
"տայ։ . . Ամանք հիչ մէկուն երեսը շիտակ չեն
"նայիր. ինչ ըսվի և իրենց ինչ ուզվի՝ կա-
"րելի է որ բանածը աղէկ մը չի հասկընալով՝
"անանկ բան չըլլար կըսեն. ոչ պատիւ և ոչ սիրտ
"նշան՝ հիչ մէկը աչքերնուն չերևիր. այս կողմէն
"վայրենի և բարբարոս մարդոց կընմանին։ Ո՛չ
"մէկուն իրենց քով առաքինեան գալը կուզեն, և
"ոչ մէկուն իրենց ընկեր ըլլալը. ոչ զուարճալուս-
"տութիւն և ոչ ուրիշ զուարճալի բաներ անունք
"չի կընան ուրախացընել. ինչ որ մէկը անոնց
"նուիրել ուզենք՝ չեն ընդունիր։ Թէ որ անանկ
"մարդուն մը ըսես. "այս ինչ պարոնը քեզի շատ
"բարև ըրաւ", ըսելու պատասխանդ այս է. "ես
"անոր բարևը ի՞նչս ի՞նչ ընեմ"։ Այս ինչ մարդն
"ալ քեզի համար ի՞նչպէս է, աղէկ է մի տէլ ինձի
"հարցուց"։ "Թող գայ զարկըս (նավերս) նայի"։

Մարդոց բնական կոշտութիւնը, կրթութեան պակասութիւնը, չիմաց ինքնահաւանութիւնը. խելքի կարճութիւն, և երբեմն ալ նեղսրտութիւն

կամ ընկերութեան մէջ եղած զուարճութիւններուն հաւատք չի կընար ըլլալը՝ առանց պակասութիւններու բաւական պատճառ կընանք սեպել։

Առաջին առեններըը՝ ցեղին վատ յիմարութեամբ հպարտանալը շռայլ առնըլելու և կոշտութիւն մասնաւոր պատճառ մըներ, որով ոմանք զիրենք ոսկեղէն առանի տեղ դնելով՝ և ուրիշներըը առիթ առիթի (չամուռ) տեղ սեպելով՝ անոնց մօտենալէն կը փախչէին. ամենևին վստահանալու և հաւատարմութիւն ընելու մարդ չէին կընար գտանել, որուն զիրենք հիչ ոկան չի հաւնելու կը ստիպեցընէին. ինչպէս որ Ադմիդոս Ալոսպարանտէքի անուն ազնուականը, որուն բերանը այս խօսքերըս կը դնէ Տանթէ բանաստեղծը. «Իմ նախնեացս հին «արիւնը և մեծագործութիւնը զիս անանկ լրբա- «ցուցին որ՝ ամենուս մայրը մէկ ըլլալը մըտքէ հա- «նելով՝ մինչև մեռած օրըս հիչ մէկ մարդուն մը «չէի՛ հաւնէր։

Հաւատ առնըլիլ և կոշտութիւն մընալ կայ որ՝ մըտացածին սուտ վախէ առաջ կուգայ։ Էշը կայնած իր խոտը կուտէ. դառնալ քովէն կանցնիս առանց հոգ ընելով. էշը քեզի կը դառնայ և աղռաները կը ցցցընէ. կը վախնայ որ իր ուտելիքին կէսը կամ ամենևին աղէկն վերցընելու մտիք ունիս։ Շատ անգամ ունինք առանկ վախկոտ բնութիւնով կըլլան, կը կարծեն որ թշնամիներն իրենց դէմն է. ուստի միշտ զիրենք պաշտպանելու պատրաստութեան վրայ են, անոր համար երբեմն պիտի մարդոց վրայ

ալ կը յարձակին որ ամենևին անոնք իր մտքէն ալ անցուցած չէ։ Մէկ անստոյգ նայվածքը, երկդիմի զրուցվածքը, մէկ գործը՝ որուն պատճառը չեն կրնար հասկնալ, շուտ մը նեղութիւն կը շարժէ. առիթ անշնորհք բաներ առաջ կուգան. երբեմն բարեկամութիւններ ալ կը դադրին, թշնամութիւններ կը ծագին. և կենցաղավարութենէ ջղէն ուրախութիւնը կը վերնայ՝ կը կորսըվի։

Այս պակասութիւններուս դէմ կարելի է որ սա մտածութիւնները օգուտ ընեն։

ա. Ընկերութիւն ըսվածը վաճառատեղի պէս մէկ բան մըն է. հոն միշտ առնի բանի փոխանակութիւն (թուամբայ) կըլլայ. սէրոյ հետ սէր. յարգութեան հետ յարգութիւն. ատելութեան հետ ատելութիւն, և անարգելու հետ անարգել։ Կրնքերուն այս փոխանակութեանց մէջ ամէն մարդ կրնայ որ չվաճառվի. և առածէն եվեր տալ չուզեր։ Հպարտ մարդը այս երկու օրէնքը ալ աչքե կուզէ. մարդու չի հաւնիր, և կուզէ որ ամէն մարդ իրեն վրան զարմանան. հինչ չուտալ կամ քիչ կուտայ՝ և շատ առնել կուզէ. ուստի իր ուզածին պէս չի կրնար առնելով սիրտը կընեղանայ. բայց իրաւունք չունի. ինչպէս որ քանի մը փոխայ տալով ուզղ անդամանդ (էլմաս) առնելուզողն ալ՝ տրվող չի կենալուն համար նեղանալու իրաւունք չունենար։

Այն ժամանակը որ անօգուտ գանգատներ ընելու և ուրն քեզ պաշտպանելու պատրաստութիւններ տեսնելու՝ և քու վրատ ամենևին մտքէն բան

մը չանցընող մարդուն դէմ բանել մըտմըտալու
կանցընես, դուն քեզ ալ բանի մը մէջ յարգելի և
պատուոյ արժանի ընելու խարէն. և ինչպէս որ հի-
մա ամէնուն քեզ կատեն և կարհամարհեն, և հիչ
մէկը քեզնէ գոհ չէ, այն ատենը ամէն մարդ քեզ
կը յարգեն և քեզնէ գոհ կըլլան։

Ը. Հասարակաց կարծեացը դիւրազգած ըլլալը՝
շատ աղէկ բան է. քանզի առաքինութեան խրթան՝
և մոլութեան մէկ ատենմըն է։ Բայց իրեն երջան-
կութիւնը բոլորովին ատոր անոր անհնին և բաղդա-
վի կարծիքներուն կախեալ սեպելն ալ խեղճութիւն է։
"Պարապ տեղը բամբասանքէ ազատ ըլլալ կուզես,
"որ մէկ կօշկակարը Ապելէսին անմահական
"գործքերուն պիտի պատահաբ գուսա" կըսէ բանաս-
տեղծը։ Մեր վարքը ամէն մարդու հաճանելի ըլ-
լայ տէյի ուզելը՝ մի և նոյն տեսակ կերակուր ամէն
բերնի և ստամոքսի յարմար գայ ըսելէ։ Ինչպէս
որ ամբլը արեգական լուսոյն պատուականութիւնը
չի քչցընել, անանկ ալ ոամիկին սուտ դատումնե-
րը մեր աղէկութեան հարկինքը բնաւ չեն պակսե-
ցընել։ "Լինիա երաժշտին նուագարանը մինչ
"ընելու համար մարդ կերթայ Հռոմ՝ քան Ա-
"բլէնձայի զանգակին ձայնին *։ Աոյնկեանները
"և Ակադեմեանները ասկէց եօքը նրեննց վէճը
"մէկ դի թողլ ձըգեն. որովհետև փարիզու մէկ

ձա *։ Աբլէնձա՝ գիտուն ըսելէ. և Հռոմայոց
գիտութենց դպրատունին մանաւոր անուն է։

«Դերձակը Թաղէս փիլիսոփայէն աւելի յարգու-
«Թուն ուներ»։ Անանկ մարդիկ կան որ՝ անոնց ա-
ռաջը գովելը ըլլալը ամօթ բան է. բուն գովելը
ըլլալն է որ՝ անոնք քեզ պախարակեն։ Անանկ է
նէ՝ հասարակութեան կարծիքը միտաւ յարգելու
է, բայց անկէց գաւսղ քանի մը մանաւոր մար-
դոց խօսքը անհաճելի Թող չմըտնեն. նայէ որ խե-
լայի և առաքինի մարդիկ քեզի հաւնին. խեղճե-
րուն և մոլեռներուն խօսքին ալ կարծիքին ալ վրան
խնդա և անդին անցիր։

Պօքքալինի կըսէ որ՝ ձպուռներուն (ձըռձռա-
պօօձկիներուն) ձայնը՝ մէկ ձամբորդի մը շատ նե-
ղութիւն տըվաւ. անանկ որ՝ անոնք մեռցընել ու-
զելով ձամբէն դուրս եկաւ. պէտք էր որ հանդար-
և հանգըստութեամբ իր ձամբան երթար. ձպուռ-
ները ուղն օր անցնելէն ետքը իրենք իրենց կը
մեռնէին։

Ձ. Թէ որ բնական պակասութիւնը ունիսնէ՝
անոր վրան աշխատիլ դուն խնդա. սանկ ընե-
լով՝ ուրիշներուն ծաղրելէն կազատիս. չէ՞նէ՝ այն
կոյրն դուն քեզ քնքուշ ցըցընեսնէ՝ աչքերնալ
ծաղրելով քեզի դըժգոհ կըսկըսեն։ Ափսէոսի
պարտուն գայած աւերը մազ չունենալուն համար
գլուխը սուտ մազ դնել հարկ ըլլալով՝ բոլոր իրեն
աշակերտակիցները վրան կը խնդային։ Ե՛ւ ինքը կը
պատմէ որ՝ «Առաջները ես մինակ ինձի պաշտպան
«ըլլալ ուզեցի. բայց տեսնելով որ սուտ մազըս
«հիչ մէկ կերտով այս սատկութեամբ վրան յար-

«Ճակտիդ ծաղրածուներէն ալեւոր չի կըլլնաս պաշտ-
«պանել, և ինձի ալ շատ նեղութիւն պիտի գայ,
«շուտ մը դրօշակը (պայրաղը) դարձուցի. պարզ
«ճամբան մը բըռնեցի. ինկը ատոր մարդը գլխէս հա-
«նելու մտածին պէս՝ ես իմ ձեռքս կը հա-
«նէի, վեր կը նետուէի կը խաղայի. ուրիշները ինչ
«որ պիտի ընէին նէ՝ ես անոնցմէ առաջ անանկ
«կընէի: Այս կերպով քանի մի օրէն ետքը ան-
«նուն ախրտը ինձմէ զատ երեք չորս
«տղայ կային գլուխնին ատոր մարդ դնուր. ծաղ-
«րածու տղայքը ականջ անոնց քով երթալ. ինձի
«նեղութի տալը վերջացուցին և յարգել ըսկը-
«սան: Ան տեղը տրվեցայ որ՝ երբ որ ինկը
«մեզնէ բան մը առնել կուզէ՝ և մենք չի տալ չենք
«կըսնար նէ՝ անկայ չուզած ինքն տալը ամէնէն
«աղէկ է»: Բեննետիկտոս ժէ փափը՝ որ շատ խե-
լացի և կարդացող մարդ մըն էր, ասկէց ելլել ըրաւ:
Մինկը ատոր դէմ խիստ գէշ ոտանաւորով երգի-
ծական բանաստեղծութիւն մը շիներ էր: Փափին
ձեռքն անցաւ. կարդաց, բանաստեղծութեան և
ոտանաւորի կանոնի դէմ եղած սխալները սրբեաց-
րեց, աղէկ մաքուր ոտանաւորը շինեց և հեղինա-
կին խրկեց ըսելով որ՝ ատանկ տպէն առնուլ շատ
կըլլայ, աւելի վաստակ կընէ:

Ե. Ձեռներիսկըլտ կըսէ. «Մինկ բանին փոխա-
«րէնը ընել ձեռքէդ չի գար նէ՝ այն բանին դուն
«քեզ բնաւին բարկացած մի՛ ցըցներ. չի կըլլար
«պատժած բանիդ վրայ միշտ լնդա: Աշխարհքի

«Ջէջ քանի մը տող եղողմտիդուն առին օր նե-
«ղանալու պատճառները պակաս չեն . առինուն ալ
«նեղանալ և մեր սրտին նեղութիւնը չի կըրնանք
«ծածկել կամ զսպել՝ աշխարհիս մէջ ապրիլը
«մեզի անհնար կըլլայ : Ասանկ բաներուն իր ան-
«ձինը տէր չի կրցող եղողը՝ պէտք է որ այս աշ-
«խարհքըս ձգէ , վանք մը կամ անապատ մը քաշվի :
«Անօգուտ և խորունկ տրտնեղութիւն մը ցըցընե-
«լով՝ ուրիշները որպէս թէ քեզ նեղացընելու
«ուժ մը կառնեն . որ դուն անոնց բան մը չես կըր-
«նար ընել . դուն քեզինէ պատճառ կուտաս՝ որ
«գուցէ իրենք ալ շատոնց կը բընտրուեն , որ քեզի
«հետ ապրվին և համարձակ քեզ նախատեն :
«Աստ հակառակ՝ թէ որ ասանկ բաները չի հաս-
«կընալ ցըցընելով ձանը կենաս՝ անոնք ալ գոնէ
«պարկեշտութենէ և համեստութեան ձամբէն դուրս
«չեն ելլեր . և չարութենին կամ կավըրվին կամ ամե-
«նուն ալ յայտնի ըլլալով իրենք կը խայտառակին :

Կըտեսնեն որ ամէն հով փըչելուն մէյմը մէկ դիտուն՝ մէյմը մէկալ դիտուն վրայ ծըռմըռկոտները՝ տկար եղէգները (խամիշները) են . բարձր կաղնի (մէշէ) ծառերը սաստիկ փոթորիկներուն ալ դէմ կը դնեն : Ասոնք երբ որ մէկը քեզի թերեւս նախատինք մը տայնէ՝ անիկայ բանի տեղ չի դնել և վըրան խնդալէն աւելի անոր յարմար պատասխան չըլլար . քայց նախատինքը ծանր ըլլայ և պատուոյդ դպչինէ , համբերելը այն նախատինքին արժանի ըլլալէ . ինչպէս որ պատուոյդ դէմ նախատինք

ընտրը պատժելու օրինքը՝ անանկ ատանկ բանե-
րու նեղանալը նրատուն ունի։

10. ՈՒՐՈՒՇՈՒՆ ԲԱՆՈՒՆ ԳՈՐԾՈՒՆ ԵՏԵՒԷՆ ԻՅ-ՆԱԿ ՀԱՍԿՑՆԱԼՈՒ ՀԱՄԱՐ

Շատ մարդ կայ որ ուրիշին բանը գործը հաս-
կընալ կուզէ. մանր պարագայներուն տեղեկանալու
եաւէտ կիյնայ, անունը տեղը կը հարցընէ, և քանի
մը բան բերնէն ելլելէկէ հասկընալու համար առաջ
աղէկ մը չի հասկցած կը ձևանայ. եթէ ան-
բանկոյս մը ունեցած կըլլայ՝ բացատրութիւնը կուզէ.
մէկ կասկած մը կը ցրցընէ՝ որպէս թէ ճարը գըտնը-
ելու բան չէ. և տեսնելու որ դէմինը անկէց բան
տեղ չի դընեը, ինքը անոր հակառակ կասկած մը կը
հանէ. և անանկ բան չըլլար ըսելուդ կամ զարմանք
ցրցընելուդ վրայ ինքը զինք կը ժողվէ որ՝ մէկ նոր
վարպետութիւն մը նալ բանեցընէ. կամ զինքը նե-
րողամիտ մը ցրցընելով անանկ ճամբայ կը բռնէ որ՝
սիրտդ բոլոր քեզի բանալ կուտայ. կամ քեզ ան-
պատրաստ բռնելու և բերնէդ բան որսալու համար
առաջկուց եղած խօսքերուն հետ կատակցութիւն
չունեցող անակնկալ բան մը կը հարցընէ. աչքը
վրադ անկեալով կը դիտէ որ՝ խօսքը քեզի ինչ ազ-
դեցմամբ կընէ և ինչպէս կերպով կընդունիս. և դէմքդ

ու տրված պատասխանդ լրարու հետ համեմատե-
լով՝ ձշմարիտը գըտնելու իրեն ձամբայ կըբանայ։
Աանկներուն համար ինչ որ ըսենք նէ՝ քիչ է.
քանզի ատոնց այս կերպը հասարակայց հաւատար-
մութիւնը կասկածի մէջ կը ձգէ. ուստի ուրախու-
թիւնով ալ կավըրվի։ Այս կնդիս համար շատա-
խօսները, հայկաբանները (տալխաւորանները)
և նախանձոտները անխտիր (Թէքնիֆիլ) ատոր ա-
նուր տուն կը պըտըտին, Թէադրօները կերթան,
արձատուն արձատուն կը մըտնեն որ նոր լուրեր ժո-
ղովեն և ետքը "ատոր անոր անհաստատ սիրահարուե
"գաղտնի դիտուածները, լրարու քիչմը նեղութի
"ունենալուն պատճառը, երեկվան եղած բաները.
"նոր վաճած կամ առաջկուց մարած կրակները.
"բանի հաւատարմութիւնները. մէկուն իր խօսքին
"վրայ կենալը. երկու հոգի լրարու սիրտ գիտնա-
"լով երես չգալ և լրարու հետ բարեկամաբար
"վարուիլը պատմեն. և ատոնք կընիկ մարդոց լրա-
"րու հետ ականջ ականջ քաշըր խօսակցութիւն-
"ներու նիւթ կըլլան"։ Մէկ մարդը ինչը ար-
քան որ գաղափարի կողմանէ աղքատ ըլլայ և քիչ
բան գիտնայնէ՝ այնքան ուրիշներուն բանը և դի-
ուածը հասկընալու եռանդ կըլլայ. քանզի մարդկայ-
ին միտքը միշտ իրեն խորհելու նիւթ մը կարօտ
ըլլալով՝ թէ որ իրենմէ անանկ բան ծանուցանելու
կարող չըլլայնէ՝ դուրսէն նիւթ ժողվելու հարկ
կըլլայ։ Կղուխոս կայսրը օրինակ կըրնանք ընել որ
առեաններուն մէջ լինչ գաւ ու վէճ ըլլարնէ՝ ա-

ինչպէս ինքը լսել՝ և այն տան ծաղուկները և դիպուածները և իրարու հետ առնչութիւն ունենալնուն և ուրիշ սանկ մանր մունր բաներուն տեղեակ ըլլալ կուզէր։ Ասոր այս բնութիւնը փաստաբաններէն գիտնալով՝ երբ որ պատին տեղէն դուրս ելլելու կըլլար նէ՝ տահա գալու դատ կայ ըսելով՝ քշանցկէն (բեհէն) կը քաշէին կը նըստեցընէին։ Ասոր անվայել հարցմունքները, յիմարական պատասխանները և ծիծաղական խորհրդածութիւնները՝ իր խելքին կարճութիւնը առնուն յայտնի ըրած էին, և մէկ հոտոմ փաստաբանը օր մը իրեն ելեսին՝ դուն ծեր և ցընդած ես ըսաւ։

Կերևի որ ուրիշին բանին հետաքրքիր ըլլալուն ջրաւոր պատճառներուն մէկն ալ անափառութիւնն է. այս մոլութիւնս ունեցող մարդը կը կարծէ որ՝ մէկ բան մը քովը խօսվինէ՝ "ես անիկայ գիտեմ, անկէ ալ տեսեր եմ" ըսելը իրեն փառք մը նէ. և միրաւ սանկ տեղեկութիւնները յիմար և բան գործ չունեցող մարդոց զարմանալի կուգայ. սանկ գիտցող մարդը՝ շատ խելացի և ճարտար կը սեպեն. բայց շիտակը նայինք նէ՝ անանկ մարդուն բոլոր խելացութիւնը անկաճ ունենալ՝ և աւելն անցընելու համար սրճատունը նստող սպասաւորներուն և ձիապարմանիներուն (սէյիսներուն) լսած խօսքերը լսել և միտքը պահելն է. ասկէց աւելի բան մը չունին։

Ուրիշներ ալ ընկերութեանց մէջ ձգմարտին ու սուտին համեմատութիւնը՝ գորտ և եզին հա-

մեռաւոր ինչ է • գորտն չափ ճշմարիտը բերնէ
բերան տարածելով և չափազանցութեամբ սուտ
փոխելով եղն չափ կըլլայ • և ամէն մարդ իր տկա-
րութիւնները գոյելու՝ մէկ վայելուչ պատրուակ մը
կը բռնուլուէ • ուստի պատրուակին տակն բանն ալ
հասկընալու հետաքրքիր եղողմարդը՝ ուրիշին ինք-
նախրութիւնը ծանր գալով՝ աւելի ըլլալիքը յայտնի
է • և այս այնչափ աւելի որ՝ ամէն մարդ գէշ և չա-
րամիտ մեկնութիւններէն կը վախնայ և զգուշանալ
կուզէ • ամէն մարդ կը կասկածէ որ իրեն խեղճու-
թիւնն ալ՝ պակասութիւններն ալ՝ այս կերպով հա-
սարակութեան տկանջը կը հասնի • քանզի ամէնն ալ
գիտեն որ հետաքրքիր մարդը՝ շատախօս (սօշ պօ-
ղաղ) և անզգոյշ (սայղսըզ) կըլլայ : Հատ աղէկ
կըլլար որ հետաքրքիրը սատր անոր գործոյն ետևէն
ինկած ատենը՝ մեյ մը ձկուն ըրած առաքինի գործը
գըտնէր, որ ընդդէմ իրեն խոնարհութիւնուլը և հա-
մեստութիւնուլը ծածուկ պահել կուզէ • և երբեմն
ալ անանկ բանի մը պատահէր որ ինքը պըզտիկ կը-
նար • ինչպէս որ Կատոնի պատահեցաւ : Յուլիոս
Կեսար ծերակուտոյն ատեանը նստած ըլլալն՝ այն
բազմութեան մէջը իրեն գիր մը տըվին • Կեսար
կարդաց և ծոցը դրաւ • Կատոն տեսնել ուզեց •
Կեսար ցըցընել չուզեց • բայց Կատոնին շատ վըտ-
տալուն չի դիմանալով՝ տըվաւ որ կարդայ : Գիրը
գտաւ ներ նոյն իսկ Կատոնին քոյրը , և Կեսարին
անպատշաճ բաներ կը գրէր : Ամէն շատ ա-
մչցաւ Կատոն • բայց եղածը եղաւ :

Խօսքը քէչմը երևելի և կարևոր նիւթի վրայ
ըլլայնէ՝ հետաքրքիր մարդուն ուշ մը նայ ատեան
անուն կը տրըվի. որ շատ պատուաւոր անուն մը չէ։
Հետաքրքիրները՝ ուրիշին բանը հասկընալուն
և ծիծաղական մեկնութիւններ տալուն վրայ կօծծի
այս նկարագրութիւնս կընէ։ «Ըսենք որ ուխը իր
«սեռակին մէջ հանգիստ՝ մինակ՝ կը խորհի, կը կար-
«պայ, կը գրէ. կամ ուրիշ պատուաւոր գործ մը
«կընէ. քէչմընալ դուրս կելլէ՝ նոր օդ առնելու
«համար կը պըտըտի. երկու կամ երեք բարե-
«կամի հետ կը տեսնըվի, քանզի քէչ բարեկամ
«ունենալ ուզեր է. գիտնալով որ ճշմարիտ բարե-
«կամ ուխ հազիւ մէկ մը գըտնըվի։ Ան-
«ուէյ կը դառնայ տուն կը մըտնէ, նորէն իր գոր-
«ծոյն կը պարապի։ Այս թռչունին պէս մարդը ալ
«է տէյի հարցընողները կըլլան. անհնար է կըսեզ,
«որ սար պէս մարդ գըտնըվի։ Անուէյ եօքը կըս-
«կըսին առէն ըրածնէրուն և ըսածնէրուն մեկնու-
«թիւններ տալ։ Գիտե՞ ուսերը (օմուզը) վեր
«վերցուցնէ լ՚ինչ ըսել ուզէց. աչք ըրաւնէ, ուխ
«խօսքը սկսաւ ու կիսատ ձգեցնէ՝ միտքը լ՚ինչ
«էր։ Առանուով խեղճ մարդը բնաւ բանէ մը տե-
«ղեկութիւն չունենալով՝ առենադպիրը և աստղա-
«գուշակը (միւնէճճիմը) իր եուեէն կը պըտըտցը-
«նէ. ուխը՝ ըսածը ըրածը կը գրէ. ուխալը՝ ուխնու-
«թիւն կուտայ. բերնէն ելած առն ուխ խօսքին
«ուխ ուխ մեկնութիւն. առն ուխ անպատքներուն
«կէցվածքին և շարժըվածքին ուխ ուխ մեկնութիւ։

“Տահա եվեբը. կուզե՞ս: Անոր ըրածներուն վրայ
“այնքան կասկած կայ որ՝ իրեն ամենևին չըրած
“բանը ըրաւ ոչխի կարծիք ընդուներ ալ կըլլան.
“մըտքէն ալ չանցուցած և երազին մէջ չի տեսած
“բանը ըրած կը սեպվի: Այս աշխարհքիս բաները
“մանած կաժի պէս են. մանածին ծայրը չի գտար
“նէ թող տուր. չէ նէ կը պըճլոքես: Ինձի ա-
“նանկ կուգայ որ՝ երբ որ մէկին համար պատմու-
“թիւն մը լսավ նէ՝ այս կաժը առնելու նեզուքին
“վրայ պնելու է, ինչպէս որ մանած փատտող կը-
“նիկները կընեն. առաջին կապը քակէ, և զգու-
“շութեամբ մը մանածին ծայրը ձեռք առնելէդ
“ետքը կըծիկին վրան տուր, կամաց կամաց քաշէ,
“և կապվելու կամ պըճլոքելու ըլլայն՝ նայէ որ
“պարզմտութեամբ և աշխատութեան ետևէն լը-
“նալով կըրնաս քակել: Ձես կըրնար նէ՝ մանածին
“կաժը ուղղ ձգէ. բայց միշտ կը կարծեմ որ՝
“սիրտը շատ նեղանալով ուղղ չի նետող մար-
“դոց մէջ՝ պըճլոքուելը ծայրը գըտնող և քա-
“կող են շատ կը գըտնըվի: Այս սովորութիւնս
“գրեթէ հատարակաց է: Թէպէտ տրամաբանու-
“թիւնը մարդուս անհատանելի կամ պըռճաք բա-
“ներուն ատուգութիւնը ինչպէս երևան հանելու
“ըլլալը կը տրվեցընէ, բայց անոր կանոնները
“գործ ածողմարդ քիչ կայ. շատը ձեռքերնին գա-
“տազանը կառնեն՝ կուրօրէն աս դին ան դին կը
“շարժեն. որու գայ նէ՝ մեղքը անոր ձիտը: Երբ որ
“մանուածապատկեա կասկածնելով կամ մէկ մարդու

«մը գէշ ուզելով խելքը ավելցված ենք՝ կըսինք «ըսել թէ ասիկայ տեսակ մը գինովութիւն է, որով «մարդ բան չի տեսներ, եղածը լավածը չգիտեր. «հազիւ ինքը գինք կը ճանչնայ։

Փռանքլին՝ հետաքրքիր մարդոյն ազատելու չէ՞նէ՝ անոնց ճանձրացուցիչ խօսքերը կարճ կապելու համար ճամբայ մը կը տրվեցընէ. որ է խօսքին անանկ ճշդութիւն մը տալ, անանկ սահմանի մը տակ խօթել որ՝ անոր վրայօք բան հարցընվելու յարմարութիւն մը չի մնայ։ Այս փիլիսոփայ՝ Ամերիկա իւր երկիրը ճանապարհորդութիւն ըրած աւեներ երթալու ճամբուն վրայ երկբայութիւն մը ունեցաւ նէ՝ իւր հարկ կըլլար դէմն ելլող Ամերիկացիներուն մէկուն հարցընել. և ինքը աշէկ գիտէր թէ Ամերիկացիք ծլքան հետաքրքիր մարդիկ են. ուստի հարցմունքը աւանկ կընէր. "անուն Փռանքլին է. աւուեստրու գիրք տպողեմ. այս ինչ տեղէն կուգամ և այս ինչ տեղ երթալ կուզեմ. ըր ճամբէն երթամ"։

Ճափազանց հետաքրքրութիւնը քաղաքավարութենէ դէմ ըլլալը ըսելէս ետքը՝ նորահաս երիտասարդացն ալ խմացընեմ որ՝ երբեմն հետաքրքրութիւնը առաքինութենալ է։ Քանդի անանկ մարդիկ կան որ՝ համեստութեան կերպարանքը ձեռքէ չեն հաներ, բայց կը փափաքին որ՝ ամէնն ալ իրենց վրայ խօսին. աւանկ մարդուն մը պատահելով՝ հասարակ մարդուն մը տեղ դնես, անհոգութեամբ մը "հազար մարդ՝ ալ նա՞լ այս" ըսածի պէս անցնիս անդին՝ այն մարդուն շատ դժուարը կուգայ, և քունէն առանց

հետաքրքրութեան անհոգաբար անցնելէդ՝ ընդհակ քաղաքավարութեան կըլլայ։ Ուսաւ քաղաքավարութիւնը կը պահանջէ որ՝ ուրիշի համար յաճախ տեղեկութիւններ առնել ուզես, ինչպէս ըլլալուն վրայ հարցումներ ընես, և անոր յաջողութիւն, և յառաջդիմութիւն, և ձախորդութեանը ցաւ ցըցընես։ Ինչպէս որ ուրիշ տեղ ալ ըսած եմք, սիրտը ցաւած մարդը՝ երբ որ իր ցաւը իր բարեկամին պատմէ՝ թեթևցած կըլլայ, բայց շատ անգամ գլուխ ցաւելի տալու համար բան չըսեր, և ցաւը առանց մխիթարութեան իր սրտին մէջը կը կրէ։ Այն առեն պէտք է որ՝ անոր բարեկամներէն մէկը անուշ մէկ բըառնութիւն մը ընէ որ՝ իր սրտին ցաւը յայտնէ, և լսելէն ետքը մխիթարութեան անուշ պատասխանը տայ։ Մեծ մարդոց կամ բարեկամներուն ցաւ կերպ հետաքրքրութիւնը մարդուն՝ երկնային ցօղոյ նման ընդունելի կըլլայ։ Ասոր պէս շատ մարդիկ կան որ՝ պարծենկոտ չերևելու համար իրենց գործոյն յաջողութիւնը կամ աղէկ մէկ բան մը իրենց պատահիլը՝ մարդու չեն կրնար ըսել, քաղաքավարութիւնը կը պահանջէ որ՝ խօսքերնիս այն կողմը պարձընենք, բայց անանկ վարպետութեամբ և ճարտարութեամբ որ՝ ուրախակցութիւնը և գովութիւնը բնաւ մարդահաճութեան և սատկօսութեան նշանը չըլլան։

Մէկ խօսքով ըսենք, երբ որ մէկուն պակասութիւնն ու անկատարութիւնը առնուն բերանը լնալու վրայ ըլլայ՝ հետաքրքրութիւնը դէշ բան

է • բայց թէ որ ուզէին գումարի գործքը եւնան հա-
նելու , և կարօտութիւնը լեցընելու համար ըլլայ
նէ՝ աղէկ և օրինաւոր է ։

ԳԼՈՒԽ • Ը •

կենցաղավարութեան մըտիկնելը , այսինքն՝ կռիւ ։

Ա.Թենայի փիլիսոփաներուն պարտէզներուն տարածութիւնն էր՝ Իլիսոս գետին եզերքէն առնելով մինչև Կեփիսոս գետին եզերքը ։ Այսքան տեղս մէջն կեդրոնը Եպիկուրեաններուն ձեռքն էր • Պղատոնի աշակերտները հիւսիսային կողմը կը բնակէին , և Արիստոտէլի աշակերտները հարաւային կողմը • սոնց պէս խառնակեր և իրարու նախանձող դրացիներ չէին կըլնար ըլլալ • այն տեղը փիլիսոփայական դրութիւնները իրարմէ զատող սահմաններըը կամ երկու կողմէն ձիթենիով բըռնած բարակ ճամբայմը , կամ մրտենիէ (ռբսինի ծառէ) կամ վայրի վարդէ ցանկմը՝ կարծեաց թագաւորութեան սահման կըլնային ըլլալ ։ Կենցաղավարութիւնները ամէն տեղ հանդարտիկ չէն ըլլար • պատմութիւններուն իրարու նման չըլլալը՝ տպտպակ-

նելու և կռնաձելու առարկէզ (մկրատ) կըբա-
նան՝ և առանց շատ անվայել բառերու կըլսային։

3 · ԱՆՁՆԱԿԱՆ ՎԻՃԸ. Ի՞ՆՉ Է

Հակաճառութիւն ընելը՝ բառը հասուսելու համար պատճառներ և ապացոյցներ բերելն է. որով երկու հոգի առնի մէկը՝ իրեն հակառակորդին ծուլ ըլլալը և անձը բնաւ չի նայելով՝ իր կարծիքը անկէց կը պաշտպանէ։ Հակառակորդին անձինը վրայ խօսք մըտնելով բանը յառկանայնէ՝ հակաճառութեան սահմանէն դուրս կելլէ՝ և կըլլայ Կռիւ։

Հակառակորդին անձինը վրայ խօսել ըսելով՝ այն ծանր խօսքերը և յիշոցքները ըսել չենք ուզեր՝ որ առն պարկեշտ ընկերութիւններուն մէջ արգելված և ամօթ սեպված է. այլ անանկ խօսքերը իմացնել կուզեմ որ՝ թէպէտ վէրի բառերուս չափ ծանր չեն, բայց բուն խօսքին նիւթէն դուրս են, և դէմինին պզտիկութիւն բերելով կը դպչին։

Հակաճառութե մէջ հակառակորդին անձին վրայ մանաւոր խօսք երկու կերպով կըրնայ մըտնել որով կըտրւի կը փոխվի հակաճառութիւնը։

Առաջին կերպովը անանկ կը յայտնուի որ՝ հակառակորդին մեր կարծեացը դէմ խօսելու մասնաւոր պատճառ ունի, կամ իրեն անձին շահը

կը յուսայ , կամ բարեկամներուն սկիզբն համար կընէ , կամ իր աշակերտակիցներուն և իր կարգի մարդոց կոչնակցութիւն (Թարաֆ) կընէ . կամ իր Թշնամիներուն առելութիւն ունենալուն համար է . և այլն : "Առանկ կըսես , քանզի զինուոր ես , քո-հանայ ըլլալուդ համար ըսած խօսքիս կը հակառա-ռակիս" . և այլն : Անդն մարդ կը տեսնէ որ՝ առանկ խօսքեր կարծեաց հաստատութիւն տալու պատճառ և փաստ չեն . և տեսքան որ այս խօսքերուն մանա-ւորապէս մէկ մարդուն ըսելը դիւրին է , այնքան ալ այս խօսքերը հերքել և հակառակութեան ուժ տալը՝ հակառակորդին դիւրին է :

Երկրորդ կերպովը հակառակորդին կըսէ որ՝ հա-կառակութեան նիւթ եղած բանը չգիտեր . իրօք իրեն գիտցածներէն աւելի բանի տեղեկութիւն ունի կըկարծէ . խօսքը իր պարծանքն և իր արուեստն պարտ է . իր հակընալու բանը չէ : Առանկ խօս-վածքը թէպէտ հակառակորդին ուժը կոտրելու օգուտը կընեն , բայց մտքին մէջ ունեցած տարա-կոյսը չեն լուծեր : Կըտեսայ ըսած որ մէկ մարդ մը մանաւորապէս իրաւագիտութեան վերաբերեալ պարծանք մը և գործ մը չունեցած իքէն՝ այս գիտու-թեանս վրայօք ճիշդ և նոր գաղափարներ ունենայ :

2 • ԿՈՒՈՒՑ ՊԱՏՃԱՌՆԵՐ

Կըսենանք ըսել որ՝ ինչպես որ վայրենի մարդիկ իրարու հետ ծեծկըռվիլը՝ անանկ ալ կրթեալները իրարու հետ խօսքով կռուիլը շատ կը սիրեն։

Եւ կռուոյ պատճառ կըսենան ըլլալ

1 • Իր ազատութիւնը պահելու ցանկութիւնը։ Պարզապէս խօսելուն՝ ամէն մարդ իր կարծիքը ուրիշին կարծիքէն վեր կը բռնէ՝ իրեն ըլլալուն համար • ուստի մէկը ուրիշ որ կարծիքը իշխանաբար կերպով մը՝ առիկայ ընդունելէդ կուզէ՝ ըսածն պէս առաջարկէ՝ այնքան յամառութեամբ մեր կարծիքը կը պաշտպանեմք և անոր կարծեացը դէմ կը խօսիմք։ Մէկը իր գաղափարը լոկ երկբայութեան պէս մեզի առաջարկէ՝ աւելի դիւրաւ մեր միտքը կը համոզէ, քան թէ առանց զօրաւոր փաստ մը բերելու վարդապետաբար խօսել ուզէ, և առարկութիւն հանելը մեզի արգելածի պէս վարվի։ Մարդըս ինչպէս որ իրեն քաղաքական ազատութիւնը՝ անանկ ալ մտքի և կարծեաց ազատութիւնը կուզէ և պահպանելու ջանք ունի։ Բանաստեղծ մը հակաճառութեան մը վրայ խօսելով կըսէ • "Հատ "բարակ փաստերէն և գեղեցիկ խորհրդածութի- "ներէն և ազուր բաներէն եաքը՝ որ անանկ խե- "լացի մարդիկ խօսեցան, վէճը ուրիշ ամէն վէճե- "րուն սովորական եղած կերպովը վերջացաւ, ամէն

«մարդ իւրեն կարծիքուկը ունայ։

Ը. Մարդոյս անափառութիւնը և ինքը գինք բանի մը տեղ դնելը անանկ կը բերէ որ՝ թէ որ ինքը ուրիշին կարծիքին հետևինէ՝ իւր խելքը անորինէն վար երևելով իւրեն պըզտիկութիմ մը կուգայ։ Այս վար սեպվելը ամենուն ալ կը դըպչի, ամենուն ալ անախորժ (հազ չընելու) բան մընէ. և մենք մեր մտքովը մեզ ուրքան մեծցուցեր ենք՝ այս բանըս մեզի այնքան ծանր կուգայ. և մարդոյս տկարութիւնը անանկ է որ՝ ասիկայ մարդուն մահուան պիտի պատճառ կըլլայ. ինչպէս Դիոգենոս անուն փիլիսոփայը մը համար հին Յունաց գիտքերը կը պատմեն։ Մէկը այս փիլիսոփայուս քանի մը առարկութիւններ ըսեր էր. ինքը չի կըրցաւ պատասխան տալ, և այս կերպով այն մարդուն քով պըզտիկ նկնալը իւրեն այնքան ցաւ եղաւ՝ որ յանկարծ մեռաւ։ Անափառութիւնը կուզայ պատճառ ըլլալը այնքան ճշմարիտ է որ՝ երբ որ հակառաջնեղուն մէկը իր կարծիքէն ետ չի կենալով՝ հակառութեանէն ետ կենալ բան չիսկնէ՝ դէմինին ծանր կուգայ։ Այս դիպուածիս մէջ չիսսելը կը ցըցընէ որ՝ հակառակորդը անանկ բըռնած է որ ինչ ընէնէ խօսք հասկընալիք չուներ. ուստի աշխատութիւնը մեղքընալով չի խօսիր։ Խօսողին այն դժուարը կերթայ որ՝ ինքը շունչը կը հատցընէ, բերանը կը հոգնեցընէ. հակառակորդը ձայն չի հաներ, վրան կը նայի քըմծիծաղ կընէ. կը թողու որ ուզածին չափ խօսի՝ շունը լուսնակային դէմ հաչածի պէս։ Մարդը

դլուած ներսատակին ալ չհանելը • որ իր հակառակորդէն վեր ելլալ կուզէր : Լամօթ խմաստունը՝ հռովմեացոյ համար դէշ կը խօսէր, չէր հաւներ • Կաքօն բանաստեղծը ուզեց Հռոմէացոյ պաշտպան ըլլալ, Լամօթ՝ Կաքօնին դլուածին պատասխան չի գրեց : Բանաստեղծ կըսէ • "Իմ հինաց Հռոմէացոյ Քաջա- "գունեթեանց պատասխան տալ չես ուզեր • կը "վախնաս որ ինչ պատասխան տաս՝ անոր պա- "տասխանն ալ կառնես : Բայց լուռ կենալովդ՝ "պատասխան լսելէն չես ազատիր • գիտք մը նայ "պիտի հանես" Լամօթ չ-էլոյն պատասխան "անուանել" :

Ը • Հակառակ խօսելու բարք : Անանկ մարդիկ կան որ՝ կերևի թէ ձանձի պէս մարդը ձանձրացընելով և նեղութի տալով կը զուարճանան • և գործելնին այն է որ՝ ով ինչ լսէնէ անոր դէմ պատասխան տան : Անանկ մարդը տահա դուն բերանդ չի բացած ինքն՝ ըսելու խօսքդ կուրանայ • և դուն իրաւունք չունիմ ալ լսես նէ՝ տուած կըսէ , կը պօռայ • և ինքը կուզէ իրաւունք ունենալ : Եւ որովհետև մարդիկ հակաճառութե մէջ թոքերնին ուժով և մեծ ըլլալուն համար շատէկ պօռալով հակառակորդը վախցուցած են , ուստի կերևի որ դէմ խօսել սկսող բարքին ալ լսենք հպատուութի մը , կամ ով ըլլայ նէ՝ վնաս իշխելու և խրոխտանալ ուզելու կամք մը պատճառ կըլնանք սեպել : Գուցէ ասկից գրգռուղ և մեզի անձանօթ ոեկ բնական պատճառ մը նալ կայ , որ խառնըվածք կըսվի , և անաստուածներուն

ինչնալ կը գըտնըվի. և գասթի բանաստեղծը Լօռաան կենդանիք անուանով հանած բանաստեղծութիւնը մէջ մէկ կարմիր շուն մը կըսէ, որ դէմն ելած շանը վրան կը վազէր, կը կըռվէր, կը հաչէր, կը խածնէր, միշտ կռիւ ընելու պատրաստ էր։

Ը. Թշնամութիւնն ալ՝ ուրիշին մտքին գաղափարները չընդունելնուս գլխաւոր պատճառներուն կարգը կը մտնէ։ Գանդի մեղի առնլի եղող մարդը քանի՛ որ պըզտիկ ձըգենիք՝ անոր վրայ այնքան ճշմարիտ և իրական յատկութիւններ ըրած կըլլանիք։ Գասթիլեօնի հեղինակը կը պատմէ որ՝ Փլուէնցէի խորհրդոց առեանը երկու հոգի կային իրարու թշնամի։ Մէկը՝ որ Ալֆօնսի կեղծէր էր, կը քնանար. մէկալը՝ որ Ալֆոնսի կեղծէր էր, և քնացողին քովը նստեր էր, ասմունկովը մըշտելով արթընցուց, և խընդալու համար հարցուց անոր. "այս ինչ մարդուն բանը չըթա լսեր կոր։ Դուն ալ պատասխանի տուր. առենակալները քու կարծիքդ ալ կուզեն հասկընալ"։ Ալֆօնսի՝ քունը գլուխը, բան խորհելու ժամանակ չունի, աչքընեըը շըփելով ոտք ելաւ և ըսաւ. "պարոնները, Ալֆոնսի ինչ որ ըսաւնէ՝ իմ կարծիքըս անոր հակառակն է"։ Ալֆոնսի ըսաւ. "ես տակա բանս ըսած չեմ"։ "Ըսեվիքիդ", ըսաւ Ալֆօնսի։

Ե. Մարդկային բաներուն ամէնուն հետ հարկաւորապէս գըտնըվող անկատարութիւնն ալ՝ շատ կերպով կուսոյ պատճառ կըլլայ ըլլալ։ Այս անկատարութիւնս առաջ կուգայ

1 • Խօսքի ենթակայ եղած բաներուն ընութեանէն, որ քանի մը կողմ կունենան • մէկը մէկ կողմը կառնէ մտածելու, մէկալը մէկալ կողմը, ասկն մէկը իրեն ալէկ եկածը:

2 • Մարդոց յատկութեննէն, որ ասկն մէկը զատ աչք ունի, զատ վաստակ ունի • սկզբունքները զատ, տեսլեկութիւննները զատ, ախորժակը և ընտրութիւնը զատ: Բնութեանէն մէկու մը համար կըսես որ՝ անանկ անկանոն և ավրըված ախորժակ մը ունէր որ՝ լուսինեակներուն (պուլպուլներուն) գեղեցիկ երգը չէր կըրնար մոխկ ընել • գորտերուն ձայնին կը յափշտակվէր (մոլի կըլլար) բերանը բաց կը մնար:

3 • Խօսքերէն, որ ասկն ատեն ճշդութեան և մըտքերնուս զգայմունքը հասկըցընելու պէտք եղածին չափ երկար չեն բավիր, և մանաւոր պարագայները բացատրըված չեն ըլլար: Ասոնց բոլորը բավածները և գըրվածները շատ և անհամար փոփոխութեանց տակ մըտնելու ըլլալով՝ ասկն ատեն հակառակութեան նիւթ ըլլալնին ալ զարմանալի բան մը չէ:

Կուզոյ պատճառներուն մէջ, և մանաւորապէս այս հինգերորդ պատճառիս տակը պէտք է յիշել այն ալ՝ որ մէկ բանին բուն ատուգութեանը տեղեակ չեղած շատ մարդ ատուտ մը լսելով ատոգ սեպել և անոր մեկնութիւն տալ և պատճառը բացատրելմը ունի • ատոր վրայ եղած կռիւը շատ կը տաքնայ • որովհետև ասկն ալ պարտք բանի վրայ կը վիճեն • մէկ խակը գնատղը չկայ: Ատոր շատ գե-

շեցնիկ և երևելի օրինակը ունիմք։

1593 Թուին հայրապետը եկաւ որ՝ Նէմցէի Սէզիա գաւառին մէջ եօթը տարիան տղուն մը առաջաները թափելէն ետքը՝ առջի առաջանեղուն ռէկին տեղը ոսկի առլա մը բուսեր է։ Էլմշէտա քաղաքի հայոցմէ հանդիսարանին մէջ բժշկութեան դասատացը՝ Հռօշթիւս անուն՝ 1595 Թուին այս առջային պատմութիւնը գրեց։ և ըսաւ որ՝ աստր ռէկ մասը բնական՝ և ռէկ մասը հրաշք է։ և այս ոսկի առլաս ամէն խըլեկեց այս տըղուս բերանը դրաւ, որ տաճկըներէն յաղթըվելնուն համար սրտմութենէ մէջ ընկըղմած քրիստոնեայները աւուլ մխիթարէ։ Զգուեմ թէ ռէկ ոսկի առլայմը քրիստոնեայներուն լինչմըխիթարութիւն կընայ բերել, և տաճկըներուն ու առլան իրարու հետ լինչ համեմատութիւն ունին։ Նոյն տարիան մէջ այս առլայիս պատմիչները պակաս չըլլան տէյլ՝ Ռուլանտուս ռէկը նոր մեկնութիւններով նոր պատմութիւնը գրեց։ Երկու տարի ետքը՝ նոյն Նէմցէ ազգէն Ինկլօշթէտ անուն իմաստուն մը՝ Ռուլանտուսին դրութեանը դէմ գրեց։ Ռուլանտուս շատ կծու խօսքերով ատոր պատասխան գրեց, որ չըսեննք աչնէ կը հասկըցվի։ Անոնց խելքովը ռէկ ուրիշ իմաստուն մը եկաւ, այս հրաշալի առջայիս վրայ լինչ որ գըրված էր նէ ժողվեց, իր կարծիքնալ վրան եվեցընելով գիրք մը շինեց։ Այսքան աշխոյ հակաճառութեանը կէօրէ՝ առջային ոսկի ըլլալը ստուգվելէն զատ բան պակաս չէր մնացեր։ Մէկ ոսկերչէմը առջան քննու-

Թեան առաւ. տեսաւ որ հասարակ առղայ է. վարպետին մեկը բարակ ոսկի թիթեղն (վառակ) փակցուցեր է անանկ որ՝ փակածին տեղը բոլորովին անյայտ եղեր է: Բայց լմաստուններըը առաջ հակառաճառութիւննին կռիւննին ըրին, գիրքերնին գըրեցին. եւքը ոսկերչին հարցուցին:

Պէռլին քաղաքի Ա.քատէմիայի անդամներէն լմաստուն մը՝ որ ուրիշ Ա.քատէմիաներուն ալ անդամ էր, 1821 Թուին աշխարհագրութիւն մը տպեց. հոն Լօտիճեանա գաւառին ստորագրութեանը մէջ կըսէ որ՝ այս գաւառիս մէջ կը շինվի բառմայի անուանուած ծախսած պատուական պաճուրը. և ասիկայ շիտակ է: Բանն այն է որ՝ կըսէ. այս պաճուրըս իշուանեկ կը շինեն: Թէ որ այս վայելուչ տուտիս հաւատացուցներ գըտնըվինէ՝ Իդալիա ելած իշոյ պաճուրներուն վրայ ալ քանի մը չափ ճառ կը կարդանք *:

ծա: * Եւրոպացիները մօտ տարիներըս Ասիայէն շատ տզրուկ (սիւրիւկ) կը ժողվեն կը տանին. ռամիկները կը կարծեն որ՝ չուխաները աւով կը փայլեցընեն: Ընդհակառակն շատ աղթիքա կը ժողվեն. և նոյն ռամիկները կըսեն որ՝ աստղ հընուց թաղված ստակներ (տէֆինէ) գըտնելու թըլսըմ են. և ինկը ուրիշ կերպ խօսին՝ չեն հաւատար: Թէ որ աստղ կարծիքի տէր եղողները գիրք շինէին՝ վերոյիշեալ լմաստուններուն կարգը կըմտային անդին:

3 • ԿՈՒՆԵՐՈՒՆ ԱՆՎԱՅԵԼ ԲԱՆԵՐԸ

1 • Հակառակորդին անձին վրայ եղած մատնա-
ւոր նօսքը ոչ կերպովը ըլլայ նէ՝ սկսա ծակելով
կռնի մէջ բարկութիւնը աւելի կը զայրացընէ • և
հաւարակօրէն՝ ըսածը հաստատելու պատճառ չու-
նեցող մարդը անձին վրայ նօսիլ կըսկսի:

2 • Կռնին տոքցած ատենը նօսողները՝ երեսից
նօսքին գլխաւոր նիւթը կը կտրսընցընեն , եաքէն
մէջ մտած գալափարներու վրայ կըսկսին ցաթ-
կըռտել , մէկ մը ասելէք՝ մէկ մը ասելմուտք • մէկը
բարձր կը նօսի՝ մէկալը ցած ձայն կը հանէ • մէկը
հա կըսէ՝ մէկալը չէ • և ժամ մը երթալու հետ հակա-
ռակելէն և ձայներնին խըղճըվելէն և թոքերնին
հոգնելէն եաքը՝ առաջինէն աւելի երեսից նպա-
տակէն հեռու կը գըտնըվին:

Այս կէտերուս օգտին համար գործածողները
առաջկուց հասկըցած կըլլան՝ որ հակառակութեան
վերջին վճիռը երեսից կարծեացը հաստատութիւն
պիտի չտայ • ուստի մէկ բառի վրայ կվիճան կը մը-
նան • մէկ նմանութիւնը վրայ վէճ կը հանեն • նիւ-
թէն դուրս մէկ պարագայի մը վրայ նօսք կերկըն-
ցընեն • և այլն: Ատոր համար երբեմն դուրսէն
պարագաներու վրայ վիճաբանութիւն մէջ նօսք ե-
կընցընելը՝ վիճաբանողներուն մէկին նախդատու-
թեանը անվէպ նշան կըլլայ:

3. Պատճառներու դէմ տաքնալէն եռքը անմիջապէս ըլլալիքը՝ պատճառները խօսողին անձին դէմ տաքնալնէ, և հակառուսներուն աչքին վրայ կրակ՝ և պրոշնիքներուն վրայ թոյն կըսկըսի եւ լինիլ։ Հակառուսութիւն ըսելն ալ՝ իրարու դէմ ծանր խօսքեր կըսկըսի. որ Հոմերոսի քաջերուն՝ պինուական և խելք հասցընող պատճառներն են։ Եւ մեր Դիոս առանց ծանր և սիրտ ծակող խօսքերու Հերայի բան չի գըտներ. Հերայի խօսքերն ալ ուրիշ կերպ չեն։ Առանկ պինուական օրինակներուն վրայ կըրնաս չափել՝ թէ ատոնցմէ մանր առուածները ինչէր չեն խօսիր։

Ճանապարհորդութե պատմութիւն գրողները՝ Ինկլիզ փառասէրներուն դատի մէջ իրարու դէմ խօսելը անանկ համարձակ կը պատմեն որ՝ լրբութե աւելի կը նմանի։ Ատոնք անվայել խօսքերով իրար ծաղրել՝ իրենց հակառակորդին անձինը դէմ անվայել բաներ խօսիլ. երբեմն վկաներուն դէմ ալ գռեհիկ և սիրտ ծակող խօսքեր ընել՝ որ սրտերնին նեղացընեն, բարկութեան կիրքը շարժելով խօսքերնին շփոթել տան. և այս կերպով դատը վասրկին, ատոնք մէյմէկ ճարտասանական վարպետութեան տեղ կանցնին։ Բայց երբեմն դիմացինը ճարտար ըլլալով խօսքմը կը խօսի որ՝ խնդացողները կը շատնան, և առաջին խօսողը պըզտիկ կինայ։ Թատրերական տեղանին (պանքօյին) առաջը մէկ դատմը տեսնըվելն ինքն վկայմը ներս մտաւ, որ քիթը կամ կարմիր էր։ Այս վկային հակառակ կոչ-

մին փաստաբանը՝ առնկայ ամբաստանելով խօսքը շըփոթել տալու համար ըսաւ.”տեսանիք սա քուակին պղնձէ քիթովէ ինչ վկայութիւն պիտի տաս մեզի”: Երդում ըրի, ըսաւ վկայն, որ շիտակ վկայեմ. նոյն երդումը կընեմ որ իմ պղնձէ քիթըս քու արծրէ (թուձէ) ձակատիդ հետ չեմ փոխեր”: (անամօթ մարդուն թուձէ ճակատ կըսեն Ինկլիզները, որ ճակատը քրտինք չի գար ըսելէն): Պէքշիր գաւառէն մէկ գեղացի մը վկայութեան կերթայ Կիլտհալ ըսված դատաստանարանը: Ուալլաս անուն փաստաբանը՝ որ հակառակ կողմը կը պաշտպաներ, ըսաւ ատոր.կաշի հագնող մարդ, ինչ շահեցար սա երդումը ընելով: Գեղացին ըսաւ. մեծապատիւ փաստաբան, թէ որ դուն հաչելովդ և սուտ խօսելովդ իմ երդումէս աւելի ստակ չի շահիրնէ՝ ինծի պէս կաշի հագնող մարդ մը նայ դուն կըլլայիր*:

ծա *: Նէվէօլքի՝ Սուրհանդակ Մհայեալ գաւառաց անուանուլ կազմեցաւ 1840 տարւոյն 24ին՝ այս պատմութիւնս կը կարդանք: Այս գաւառիս դատաւորական և օրէնսդիր ժողովոյն շատ անգամ աղտ բերող անկարգութիւններուն մէկը՝ այս օրերուս Վաշինթընի քօնկրէսին մէջ նորէն տեսնըվեցաւ: Այս բանիս աղէկ տեղեակ եղողկազմեցաներուն պատմածը ասանկ է: Վիճ ըսված կողմին մուրախսաններըը՝ քանի մը տարիէ՝ ի վեր այլ և այլ բաներու վրայ եղած ձախքերուն յուսկը գանձուց դպրոցին ձեռքովը համաւօտելով

4. Ասանկ լրտրու դէմ տաքնալով՝ անափառութեան կռիւներուն մէջ տեղը աւելի մեկը իր առաջին կարծիքին վրայ կը յամառի կ՚ընայ, թէպէտ ճօտքը հակառակ կարծիքին հաւանութիւն տալու կըստիպէ։ Ուրիշ աբբայնի բարեկամները այս մարդուս մականուն Բէռնինաքս դըրեր էին. քանի շատ յամառ էր՝ և սալի (էօրսի) պէս կարծր. ընկերութեանց մէջ շատ յամառութեամբ վիճելու սովորութիւն ունէր, մինչև որ հակառակորդները չէ՛ թէ խելքնին պառկեցով՝ այլ հոգնելով կըստի-

---

(իճմալ ընելով)՝ քօնկրէսին մէջ հրատարակեցին։ Կառավարութեան Կլօպ լսած կազէթայի նայինքնէ՝ ռամկապետութեան կողմն փոխանորդը Սալէօնտալ՝ ցուցակին շատ տեղը առած է ըսած։ Վէս ուզեց որ երկու կառնալ կարդան և լրտրու համեմատեն, և կարգալէն ետքը՝ առեղին մէջ գըտնըվող եկեղեցականը առանց կատարեալ համաձայնութիւնը վկայեց։ Այս ըլլալնիքէն՝ հիւսիսային Քառօլինայէն այն առեղին մէջ առեղակալը Պէրնիւմանուն՝ Լիւթերական եպեսկոպոսան (մոռրավեսա) Ռոկառանային մօտենալով՝ որ վիկ կօղմին անդամքներէն էր, ցուցակը առաւ և շինծու է ըսաւ։ Կառանտ կըսէր որ չի՛պ շիտակ է, ամենևին սըխալ չունի։ Երկուքին մէջ կռիւը տաքնալով՝ Պէրնիւմ լրեն հակառակորդնալ ատակօս ընելէն ետքը անանկ բառ մը նալ զլուցեց ու՝ բան նը-

պէլին անոր կարծեացը համաձայնիլ։ Իրարու հետ հակաճառութիւն ընող՝ հարիւր մարդու մէջ մարդ մը հազիւ կը գտնուի որ խօսքին վերջը ըսէ • «Ո՛չ ուրիշին նախանձելով կը խօսիմ ես, և ո՛չ «ուրիշը վար զարնելու համար, այլ միայն ճշմարիտը «յայտնելու համար. ինչո՞ւ կարծիքիս վրայ յամառիլ «ինձմէ՝ ինծի փառք չեմ սեպեր • ասիկայ խելքը «կարճ ելլողներուն տկարութիւնն է • ես զիս բա- «ւականին չափ մեծանձն գիտնալուս՝ իմ խելքս «հասցնելու և զիս յաղթելու պատիւը ամբողջ «քեզի կը թողում։

շանակութիւնը գինիի մրուր ըսել է, բայց Ինկիլիզի լեզուին մէջ շատ ծանր անարգական բառ է։ Այս խօսքիս վրայ Կառլանտ նըստած տեղէն յանկասցին ոչ Պէրնիւմին օձիքէն մէկ ձեռքովը բռնելով՝ մէկալ ձեռքովը բռնցի (եռմրուխով) երկու երեք անգամ քթին բերնին կը զարնէ։ Պէրնիւմ ալ Կառլանտին երեսը ճանկելէն եաքը՝ տոկալի յիշոցքներ տալով՝ դանակը մէջքէն կը քաշէ։ Կառլանտ բարկութեան տեղը լեզուն բռնելու և ձեռքը բանեցընելու տեղի վարպետ ըլլալով՝ մէկ դին՝ անոր քթին բերնին կոտոյ, մէկ դինն ալ ձեռքի դանակէն կըզգուշանայ։ Շատ աշխատութիւնով իրարմէ ազատեցին ալ՝ Պէրնիւմ ձեռքի դանակը խաղցընելով՝ հակառակորդին վրայ երթալ կուզէ։ Հոն գըտնըվող զօրապետին՝ ատոնք երկուքն ալ բանտը դնել

4. ԿԻՒԻՆԵՐՈՒՆ ՄԷՋ ԵՂԱԾ ԱՆՎԱՅԵԼ ԲԱՆԵՐՈՒՆ ԱՒԱԶԸ ԱՒՆԵԼՈՒ ԿԱՄ ՓՈՁ-ՑԸՆԵԼՈՒ ԿԱՆՈՆՆԵՐ

1. Երբ ասիկա ինչ գրուածքով տեղւոյն պատասխան կուտայ՝ անունով չյայտնել, կամ ուրանայ պատուանունի իսկ անունը չտալ: Ինչպէս եղաւ Քօմմըն ըսված սենեակը՝ որ կառավարութեան խորհրդարաններէն ինկն է. ոչ ոք ինկուն ընտրութեանը դէմ կը դնէ կամ ինկին ըսածին հակառակ կը խօսի, երեն հակառակորդը երեն յատուկ անունով կոչելուն տեղը ոճով կը բացատրէ ըսելով. մեծապատիւ անդամներուն ինկը՝ որ իմ աջ կամ ձախ կողմը նստած է. ձիտը կապուտ քօտուկ

ապրատըրվեցաւ. բայց բարեկամներուն երկուքին ալ թեր կայնելով՝ առեանին տեղէն դուրս հանեցին: Եւ այս բանը քննելու համար ժողովոյն անդամքներէն հինգ հոգի դրուեցան. որ քօնկռեսնալ առնչ քննութեանը համեմատ վճիռը պիտի տայ: Այս պատմութիւնս կը ցցյցնէ որ՝ Ամերիկայի միացեալ նահանգներուն բառլամենթը այս կողմէն Ինկիլիզներուն անցկ է. քանի Ինկիլիզներուն բառլամենթին մէջ ուրքան որ իրարու ծանր խօսք ըլլայ ալնէ՝ իրար ծեծել և դանակ քաշել չըլլար:

կախող աշնուականը • աշնիւ պարոնը • և թէ որ փաստաբանի մը կը խօսին՝ լմաստուն բարեկամը կըսէ • և ամէնէն պարզն է՝ "ինձմէ առաջ իր կարծիքը տըվողը" ըսելը: Այս սովորութեանս պատճառ այն է որ՝ մէկ մարդուն յատուկ անունը տալ դէմ խօսելը՝ վերապրեալ կերպերուն մէկուվը խօսելէն աւելի ծանր կուգայ և կը դըժուարէ • առանկ ընելով որպէս թէ հակառակորդին անձը և ոչ ըրածը մըտքէ հանելով՝ անիկայ բոլորովին իբրև կատակութիւն մարդ կը մտածէ: Եւ թէ որ քանի՛ խօսքը տաքնայ նէ՝ հակաճառութիւնեըուն այս կանոնէս տակը մնալիքը այնքան դժուար ըլլալը, և շատ անգամ բոլորովին մոռցըվիլը մտածեանէ, ասոր ի՛նչ օգտակար կանոն ըլլալը կը հասկընաս: Երբ որ փռանսըզի մեծ պաշտօնատարութիւն եղող Տըքաշ անուն նախարարը Տէբիւդէնեըուն ատեանը ոտքի վրայ եղաւ Պինեօնին տըված անուն վըճիռը ըրելու համար, Պինեօնին միայն անունը տալէն հասկըցվեցաւ որ այն մարդուն վրայ ոխ ունի • և անոր համար փռանսըզիներուն սովորական եղած քաղաքավարութեան կանոնները և բազմաթիւ հանդէսի մը վայելչութիւնը մոռցաւ:

2 • Ուրիշին մեզի հակառակ ունեցած կարծիքը քնաւ գէշ մըտքի կամ ծուռ և խարդախ դիտաւորութեան տալու չէ: Այս կանոնս ալ ճըշդիւ կը պահվի Ինկիլիզներուն ատենական վէճերուն մէջ: Հակառակորդին դէմ խօսելով՝ անոր ոգիտութիւնը, արհամարհելը, մէկ բան մը ծուռ լմնցած կամ ծուռ

մեկնութիւն տրված ըլլալը՝ երեսը տալու ազատ
ես. բայց այն կարծիքին հետևելուն գաղտնի պատ-
ճառը երևան հանել և անոր վրայ ամբաստանութի՛ւ
շինել ամենևին չըլլաս. Անոր ցըցուցած կերպին
համ առաջարկած կարծիքին բոլոր անտեղութիւնը
բոլոր վնասները ընդլայնելով խօսէ. ըսէ որ անկէց
պետութեանը ծանր վնաս կըլլայ, բռնակալութեան
համ անիշխանութեան օգնութիւն կուտայ. բայց
ամենևին անանկ մի՛ ցըցներ որ՝ այն կարծիքը ա-
ռաջարկողին ալ միտքը այն գէշութիւններն էր:
Եւ շիտակը խօսելով՝ այս կանոնիս հիմը անմիջա-
պէս արդարութիւնն է: Գանգի թէ որ մեր հոգ-
ւոյն վրայ ներգործող ճշմարիտ և ծածուկ պատ-
ճառները գիտնալ մեզի՛ ալ դժուարին ըլլայնէ՝ ու-
րիշներուն ըսածին կամ ըրածին պատճառը հասկը-
նալ եմք ուզէ ցըցներնիս՝ և հարկաւ այս է ուզէ
յամառելնիս խեղթութիւն կըլլայ. և ամէն մարդ իր
փորձովը գիտե որ՝ քանի՛ քանի՛ անգամ առանկ
բաներու եանէ ինկած առեղնիս մեր միտքը դրած
կարծիքնիս սուտ կելլէ: Վերի կանոնին ուզած ըզ-
գուշաւոր խօսվածքը՝ ամէն մարդու օգտակար է.
քանզի կարծեաց ապատութեան նեցուկ (բայէնտէ)
է. և անիրաւ ամբաստանութիւններուն դէմ պա-
տըսպարան և պարիսպ է: Առեղնական հակաճառու-
թիւններուն մէջ ալ՝ պատերազմի պէս ամէն մարդ
պէտք է անանկ միջոցներ գործածելէն զգուշանալ՝
որ իր հակառակորդը իրեն դէմ գործածելէն՝ իրա-
ւունք չէր ատր: Բայց այս կանոնիս ամէնէն աւելի

խոհեմութեան համեմատ է: Յիւրաքանչիւր դուն անանձնական կը կարծես որ հակառակորդիդ բռնածը ծուռ է. պատճէնէ որ միայն քու կարծիքդ հաստատող պատճառները և փաստերը պարզապէս անոր առաջը դնեանք՝ անկայ քու կարծիքըդ ընդունելու և իր կարծիքը ետ ձգելու չի յամառի: Բայց թէ որ անոր դիտաւորութեանը վրայ կասկած ցցցընելով ակսիմք՝ սիրտը կընեղացընես, կըբարկացընես, քու վրադ կը գրգռես. անոր սրտին պէտք եղած հանդարտութիւնը չես թողուր որ լսած խօսքերուդ աղէկը մանրակ ընէ և հասկընայ: Անկայ այն ատենը քեզի հակառակ ոչ կողմը կըլլայ. ոչինչ նայելով՝ ոչականջ կըտայ. բարեկամները անոր կողմնակից կըլլան. շատ անգամ ասկէց գժտութիւններ կելլէ որ հակաճառութեան սահմանէն դուրս ելլելով՝ քաղաքական դիմադրութեան հետ աղգային առելութեան բոլոր գէշութիւնները կըխառնեն: Բարեսիրտ մարդը՝ որ իր մեծ ասպնջականին հետ չափառորութիւնա ունենայ, ուժով և ազնուաբարոյ ըլլայ, միայն իրեն փաստերուն կասպասէ՝ և իր հակառակորդին գաղտնի գէշ դիտաւորութիւնները միայն իր կարծիքը ապացոյց ունենալով երևան հանել՝ և անոր յաղթելը աւօթ և անարժան բան կը սեպէ:

3. Յայտնի սուտ բաներուն սուտ ըլլալը ցցցընելու համար՝ խօսք երկընցընելով ժամանակ չի կորընցընել: Սանկ դիտաւածներուն հիչ չի խօսիլը, և գրանըլսընելուն տալու վճռոյն ապասիլը

ջատ աղեկ է • քանզի անանկ բանի վրայ հակաճառելով՝ հակառակորդը չես կրնար համոզել, և հոն գրանըվոշները կը ձանձրացընես և գլուխնին կը ցաւցընես: Ջենոն փիլիսոփայն շարժումը անհնար է կըսէը: Դիոգինէս անոր պատասխան տալու խօսք ելկընցընելուն տեղը ոտք ելաւ՝ և սկսաւ պըտըտիլ: Ջենոն իր խօսքին վրան կը կենայ. անկայ քանի որ շարժումը անհնար է կըսէ՝ Դիոգինէս առանց բան խօսելու կը պըտըտի: Երբ որ Դիդոն Եղիւսեան դաշտին ՚ի Ենէասայ պատահեցաւ՝ որ զինքը անանկ անխրաւութիւն և բարբարոսութիւն ձգել գացեր էր, չի կայնիր որ հետը խօսի և ըրածը երեսը տայ: Ենէաս կուզէ հետը խօսիլ և սիրտը առնել. Դիդոն երեսը կը դարձընէ, և առանց պատասխան տալու կանցնի կերթայ: Անորակ զգուշանալու է որ երբեմն հպարտութիւնը և իր կարծեացը տպաւինելը՝ հակառակորդին կարծիքը յայտնի տուտի պէս կը ցըցընէ. և իրեն խօսքը յայտնի ձշմարիտ, որ հակառակութի չի վերցընեը: Առանկ բաներուն աչքըդ հոն գրանըվոշներուն երեսը ըլայ. թէ որ ձանձրութեան նշանը տեսնեան՝ կարճ կապէ խօսքըդ. թէ որ կը հաւնին և ախորժակով մըտիկ կընեն՝ շարունակէ:

4. Վէճը տպքցած առեն՝ հակառակորդէդ բերնէն փախած ծանր խօսքերուն պատասխան մի տար: Թեմիստոկլէս և Եւրիպիատէս իրարու հետ ՚ի կռիւ բանի մը վրայ հակաճառելն ՚ի քէն՝ Եւրիպիատէսին իրեն դառը հատուցում պատճառները պակս-

լով պատճառը ինձ ալ այն գրուած որ Թէմիստոկլէ-
սին մէկը զարնէ, ինձի ի՞նչու դէմ կը խօսես ոեչ
Թէմիստոկլէս խելօքիկ մը ըսաւ. զարկ, բայց մը-
տիկ ըրէ։ Ատանկ մէկ քաջ և արի մարդ մը այս
կերպով վարուելով մեզի կը տարուեցընէ որ՝ վէճի
մէջ լսուած անպատշաճ խօսքերուն և գործքերուն
ամենևին անկաճ դնելու չէ, չլսուածի կամ չեղածի
պէս բլլալնիս է։ Եւ հանդարտութեամբ և խելքը
գլուխը բլլալով միայն պաշտպանելու է իր կար-
ծիքը։ Եւ յիրաւի հակաճառութիւնը տաքցած ա-
տենը մարդուն բերանէն անանկ խօսքեր կ'ելլէ որ՝
հակաճառութիւնը լսողներէն ետքը անոնք ետ առ-
նել կուզէ։ Ասկէց զատ՝ ուրիշին խրատելով՝ մենք
մեր ինքզինքը չենք կրնար արդարացընել։

Ատանկ դէպքերուն՝ հոգւոյն հանդարտու-
թիւնը ցրցընող մէկ պարզ քաղաքավարական պա-
տասխան մը՝ սիրտ ծակելու հազար խօսքէն աւելի
կազդէ մարդուն սիրտը։ "Ինչքա՛ պատճառներ և
փաստեր խօսելու տեղ գէշ խօսքեր կը խօսես ին-
ծի. իմ փաստերըս գէշ խօսքի՞ տեղմի բլլանեցի՛ր",
կըսէր հեզահոգին Փենէլօն՝ կրակոտ Պօսուէին։
Պուհուր կրօնաւորին դէմ Մընաժ անուն լմաս-
տուն շատ ծանր խօսքեր խօսեցաւ. Պուհուր այս
խօսքերէն հարիւր հատիկ չափ ժողվեց թուղթի
մը վրայ գրեց. և տակը գրեց. "հարկ կըլլայ մեզի
խոստովանիլ որ ատանկ խօսող Մընաժը՝ շատ
կրթեալ և քաղաքավար մարդ պիտի ըլլայ"։

5. Մէկ գեղեցիկ և վեհ կերպով անտեղութի

մը ցըցընելով ելլել, որ ամէնը խնդացընելով յա-
մառ հակաճառութիւն ընթացքը կը կըտրէ: Առաջ
ալ ըսած եմք որ՝ այս կերպին աղէկութիւնը ամէն
օր փորձով կը տեսնանք: Հակաճառութեան տաք-
ցած առեներ մէկ գեղեցիկ զուարճախօսութեամբ մը
դուրս ելլուղը ըսել կուզէ որ յաղթութենէն կանց-
նի՝ իր կամքովը իր հակառակորդին կը ձըգէ. և
հակառակորդին անափառութիւնը զինքը աւոր աչ-
քին Թշնամի ցըցուցած առեններ՝ ինք բարեկամ
մնալ կուզէ: Այս ալինու գործըս մեզ կը զարմա-
ցընէ և զուարճալի ալ կուգայ: Եւ նոյն իսկ անա-
փառութիւնը՝ որ հակաճառութեան մէջ յաղթել
կուզէր, ասանկ վերհանձնութեան մէջ յաղթըվիլ և
եա ճիշ չուզեր. ուստի երկու կողմին ալ սիրտը կը
հանդարտի: Վօլտիւռ՝ որ խելացի մարդ մըն էր,
պալատականներուն մէկուն դըպեր և նեղացուցեր
էր. պալատականը կըստիպեր Վօլտիւռը՝ որ մեռա-
ծութեա (սիլահի եառըշի) ելլան: Բանաստեղծը
պատասխան տըվաւ. երկու կողմըս հաւասար չենք,
դուն մեծ ես՝ ես պըզտիկ. դուն քաջ ես, ես չեմ.
դուն զիս մեռցընել կուզես, ես ահա մեռայ: Այս
ըսելով Թշնամին նդացուց և սիրտը առաւ:

6. Երբ որ հակաճառողները լօսքը կերկընցը-
նեն, և քանի երթայնէ կը տաքնան, ինձի անանկ
կուգայ որ հոն գըտնըվողներուն պատրաստակամու-
թենը նուազցնալ և երգով և խաղով և խրմելիքներ
ու ջերմելով և ուրիշ բաներով կուլուն ընթացքը
կըտրել:

ԳԼՈՒԽ ԱՌԱՋԻՆ

Բաղաքավարական երգիծանք։

1 • ԱՅՍ ԵՐԳԻՃԱՆՔԻՍ ՕԳՈՒՏԸ

Գեղջուկ և ծանր և սիրտ ծակող խօսքերը դատապարտելով՝ չեմ ուզեր հեգնութեան և երգիծանաց խելքով և խոհեմութիւն գործածելու սովորութիւնն ալ պախարակել։ որ ընդհանրապէս մարդոց նախապաշարմունքներուն և խենթութիւններուն վրան ըլլալով՝ երբեմն մարդը խընդացընելով ճշմարտութիւնը յայտնի կընէ։

Մարդոց ինքնասիրութիւնը՝ որ քանի որ մարդոց հագին վրան է՝ անկէց զատվելիք չուներ, ամէն բանէն առել՝ ծաղրելի ըլլալէն կը վախնայ, ուստի մարդ անհոգութիւնը աւոր համար իրմէն վար կը ձըգէ։ իրեն խնամ սիրելի եղած խենթութիւններէն կանցնի որ՝ ուրիշներուն խաղք չըլլայ և իր վրան չի խընդացընէ։ աւոր շատ անգամ ուշ յայտնի ճշմարտութիւնը կը հասնի, և ուշ անհետքելի փաստը։ Թէ որ Արիստոփանէս իրեն կատակերգակ բանաստեղծութիւններուն մէջ Յունաց տրվեցուցած խելքերը և տուած խորհուրդները խրատական ձառով մը ուսեր՝ կըսուր կըսուր կընէին։ բայց

թեատրոյն մէջ լսելով կը խընտային կը մարէին և
իրաւունք ունի կըսէին։ Թէպէտ հեթանոսները
գիտէին որ Կիկերոն փիլիսոփայական պատճառնե-
րով կռապաշտութեան դէմ կը խօսէր, բայց ամէնքն
ալ մեհեաններէն ետ չէին կենար։ Ղուկիանոս փի-
լիսոփայն ելաւ, որ ծաղրելով և հեգնութիւն սկսաւ
կռապաշտութեան հետն լինալ, և կռոց սեղանները
կոծանել չի կըդադարէր՝ անոնց երկրպագութիւն
ընողներուն շատը պակսեցուց։ Ջերվանդէս բա-
նաստեղծը տակաւ չի ծնած լքէնալ՝ խելացի մար-
դիկ աստուածական խեղճութիւնները Սպանիայի մէջ
աչքէ ձգած էին, բայց մինչև որ Ջերվանդէս
իրեն շինած Տօն Քիշոթ անուն գիրքովը այն
խեղճութիւնները հասարակաց աչքին ծաղրելի չի
ըլլցուցնէ՝ հասարակութիւնը այդ բաները կատա-
րելապէս աչքէ չի ձրգեց *։ Այս օրինակներուս
վրայ իրաւ կը գրտնեմք Ովսատիոս հին բանաստեղ-
ծին ըսածը, "Ոչ բարակ ծաղրաբանութիւն մը ծանր
վէիրէն աւելի դիւրաւ մեզ մեր ուզած վախճա-

ծ։ * Վոլթէռ քրիստոնէական կրօնիս դէմ բա-
ներ գրեցնէ՝ զորաւոր առարկութիւններ չու-
նէր՝ և չէր կրնար ունենալ, ուստի այն բան
ծաղրել սկսաւ, և որովհետև շատ վարպետ էր
ծաղրելու, և բանաստեղծ ալ էր, շատ թեթևամիտ
մարդիկ լեզուէն ազատելու համար կարծիքին
հետևեցան, շատն ալ ծաղրական խօսքերը յիմա-
րութեամբ՝ զորաւոր փաստ կը սեպէին։

նին կը հասցնէ"։

Ասոնք հեգնութիւնը և երգիծանքը՝ մարդկային բարուց վրայ տուգանքի (ձիրխին) պէս բան մը կըրնանք սեպել, որ ընկերութեան նեղութիւն և երբեմն ջնաս բերող ըլլալէն զատ՝ պատժոյ կանոնագիրքերուն մէջն ալ չի գրուիլիր, չի գրուած պակասութիւնները շիտակելու շատ օգուտ կընէ. որ թէ որ ծաղրածութիւն և հեգնութի՛ւն և երգիծանք չըլլար նէ՝ ընողին ուրիշ պատիժ մը ընելիք չէնէինք. կարելի՛ է որ երբեմն յանցանք ըլլալը. միւնչ չիմանայ։ Երգիծանայ թեթև և սուր խայթը թէ որ յարմար ժամանակին գործածվի նէ՝ օրէնսդրութենէ պակասը կըլեցընէ, ծանր քարոզներէն և խրատներէն աւելի զօրաւոր և ազդու է. յաճ տրվող պատիժներէն աւելի կը յաւցընէ. հոգիին վէրք չունեցող հիւանդութիւններուն ալ միևնոյ կակուղ և սեպհական դեղն է։

Բայց հեգնութիւնը և երգիծանութիւնը՝ շատ վտանգաւոր գէնք ալ են, որ գիշի գործածելը խիստ դիւրին է. մեկ մը որ՝ այս կերպ խօսք գլուխ և խօսիլը շատ դժուար չէ, ինչպէս որ մեկ տղայ մը երգիծական բանաստեղծութիւն մը գրելուն վրայ պարծենցած ատեն՝ Կոէպիլյոն բանաստեղծը ըսաւ. նայէ երգիծանք շինելը որքան դիւրին է՝ որ այս տարիքով տղայ մը նոյնիսկ կրնայ շինել եղեր։ Երկրորդ՝ որ երգիծանքը ազատութեան սուտ կերպարանք մը ունի։ Երրորդ՝ մարդոյս ինքնասիրութեանը անանկ կուգայ որ ուրիշը վար զարնելով

լինքը մեծ կերևի։ Ասոր համար ամէն մարդու գո-
վեստը անհամ՝ և երգիծանքը անուշ կուգայ • և
Էննիոս կըսէ որ՝ խօսք գիտցող մարդուն շատ
դիւրին է բեմնին մէջ վատուած կրակ պահել՝ քան
թէ երգիծական մէկ խօսքմը գայնէ չի զրուցել։
Հոգւոյն այս բնական տրամադրութիւններէն զատ՝
շատ անգամ նախանձն ալ հետ կը խառնըվի • որ
ուրիշներուն էն մանր գործերուն վրայ ալ բարակ
և անաչառ քննութիւն կընէ, և պակասութիւն գըտ-
նել կը նայի որ իրեն ախնութիւն ընէ։ Ասոնք
ծաղրական խօսքերը և հեգնութիւններըմ աւելի՝
անշուշտ բաներուն վրայ պիտի ըլլան • ինչպէս
ըսենք, խեղճութեանց վրայ, նախապաշարմունքնե-
րու վրայ • ինքնասիրութենէ առաջ եկած պահանջ-
մունքներու (նուոխանեերու) վրայ • մոլութենց վրայ՝
ընդհանուր առնելով • բայց մասնաւոր և յատուկ
մարդոց վրայ աղէկ չէ • չըլլայ որ քանի մը հոգի
խնդացընեմ ըսելն ինքն՝ ուրիշի մի սըրտին մէջ
մահացու վէրք մը բանայ, և երգիծանաց նիւթը
տուած եղած աւեներ ինքը յարգի և պատուելի մար-
դոց աչքին աւելի ըլլայ։ Ասոր վրայ բանաստեղծը
կըսէ • "Փուլվիոս՝ որ կամ իրեն զուարճութեանը
"համար կամ չարասիրտ ըլլալովը՝ ուրիշին համ-
"բաւը կոտրելու պատրաստ է • վերջապէս կարապը
"ագռաւի տեղ սեպել տալ ուզեց • բայց այնքան
"աւելի եղաւ որ՝ ամէն պատուաւոր մարդ իրա-
"ւունք ունի անիկայ դատապարտելու և անկէց
"երես դարձընելու, և մարդկան ընկերութենէ վռնա

«բերուլ հրէշքէմը փախածն պէս անկէց փախս-
«չելու։

Այսալ լսեմ որ, թէ որ սուտ բամբասանքը և հեգնութիւնը հնարողը պախարակելու արժանի է նէ՝ բերնէ բերան և լեզուէ լեզու տարածողն ալ՝ անկէց քիչ պախարակելու արժանի չէ, որ ուրիշին տանը կրակ տալով՝ եաքը յանցանքը իր վրայէն նետել կուզէ և կըսէ թէ կրակը ես չի վառեցի, այս ինչ տեղէն վառած աուի. սակայն այս խօսքով արժանաւոր պատիժէն չի կրնար ազատիլ։ Ասոր պէս յանցանքէն չի կրնար ազատ մնալ այն մարդը՝ որ ուրուն հասար զրպարտութիւն կամ սուտ և անհիմն երգիծանքներ այս կամ այն դէմ կը տարածէ, և եաքը կըսէ որ Պօղոսէն կամ Պետրոսէն լսեցի. արձատուններ կամ գիւղեցուններ կը խօսվէր կոր. ես չի հնարեցի։ Ասիկայ հասկըցնելու համար բանաստեղծը կըսէ. «Պատմութիւնը լսեցի որ ուրիշ «փողահար (պօռուզան) մը բանակին մէջ զգուշու-«թեան փող չալելն էքէն՝ թշնամիները եկան բըռ-«նեցին. որ ինքը զինք արդարացնելու և անոնց «ձեռքէն ազատելու համար կըսէր. ես փող չալե-«լէն զատ բան ըրած չունիմ. թշնամին վրայ տուր «հանած գացած չեմ։ Պատասխան տըվին բըռ-«նողները. մեծ պատիժ դուն արժանի ես որ՝ «չալելով ուրիշներուն սիրտ կուտաս կը կատղե-«ցընես, մարդ ջարդելու կը խըրկես։

Ընդհանուր կանոն տալէն եաքը՝ բացատութիւնելնուալ նշանակելու է, որ շատ անգամ նոյն խոս

օրէնքին հին եղող պատճառներէն կը ծագին և առաջ կուգան։

Քաղաքավար կրթութիւնը՝ ին ընկերական կեցուածքին և ին գրագիտաց մէջ մասնաւոր մարդոց դէմ եղած հեգնութիւնները և երգիծանքները չի դատապարտեր, թէ՛ քիչ և թէ՛ շատ դրպչին. միայն թէ լրաւ ըլլան. և ատոնք օրինաւոր սեպելու դիպուածները և պատճառները կան, որ ատոնք են։

1. Մէկը անամօթութեամբ վրանիս յարձակի նէ՝ անկաց ետ հրել։ Տասիկ անուն իմաստունը՝ որ նախնեաց իմաստութեանը շատ հաւնած և ջատագովէր, օր մը կնոջմը հետ տեսութիւն ըրաւ, որ շատ պատիւ դնելով էր խօսեր հիներուն վրայ, և մանաւանդ՝ Պղատոնի վրայ. քիչմը եվեր-ակէկ սիրտը նեղանալով ըսաւ. "խաթուն, ինձի անանկ կուգայ որ հին հեղինակներէն Պետրոնիոսէն զատ գիրք կարդացած չունիս"։ (Ատոր գիրքերը անանկ գրված են որ անատակ մարդիկ շատ կը սիրեն կարդալ)։ Կինը պատասխան տվաւ. "Թողութիւն ըրէ, տահա չեմ կարդացեր այն գիրքը. կըպատեմ որ հեղինակը սրբոյ կարգը անցընես՝ որ գիրքը կարդամ"։ Մէկ ուշիանուաւոր մարդմը իր մէկ տպաւորը շատ անգամ շատ տեղեր դեսպանութեե խրկեր էր։ Օր մը տար հետ մինակ գըտնըլած տեղը կատակելու կերթայ ըսաւ տար. Մարդը ըսաւ. ինչ նշանակելու չեմ գնանայս։

տեր • այնքան գիտեմ որ շատ տեղ երթալով՝ ձեր հրամանոյը տեղը բռնել եմ։ Բանաստեղծը մանրերգակը շինած ունի, որուն երգիծանքը քիչմը կըծու է, բայց յանցանքը առաջին խօսողինն է։ «Թօմազէթէօն սայլով մէկ կամուրջի մը նեղանց- «քին վրան կայները էր • անդիէն երկու կրօնաւոր՝ «ուղերնին անտառ հագած՝ եկան և ատոր ըսին • «կոպիտ մարդ՝ սայլդ առաջ չի քաշես։ Սայլը- «դը ըսաւ • հրամանքնիդ առաջ անցէք • եղնեները «առջևէն և սայլը ետևէն կը վայլէ։

2 • Իրաւունքը յիմար կամ խաբեբայ մարդ մը պաշտպանել։ Սոկրատ ամբարտաւան մարդոց՝ և իրենք զիրենք ամէն բան գիտցող տեղ դնողները՝ հետ հեգնութեամբ կը խօսէր, որ բնաւ բան մը չգիտնալով՝ հասարակութենէ զիրենք մեծ իմաստուն տեղ կը կըլլեցընէին • և մէկը ի՞նչ բան հարցընէր նէ՝ շուտ մը պատասխան տալու պատրաստ էին • կուզէ պատասխանը վայլէ՝ կուզէ չի վայլէ։ Ղուկիանոս՝ անուանի Բէրիկլինոսին խարդախութիւնը երևան հանեց, որ հասարակաց պարզամտութիւնը իրեն օգտին վարելով և սուտ հրաշքներ ընելով՝ խաբեբայութեան խանութ մը բացեր էր Յունաստանի մէջ, և հասարակաց մտքին և բարի վարուցը ջնաս բերելով հարստացեր էր։

3 • Արդարութեան և համեստութենէ և հայրենեաց իրաւունքը պաշտպանել չար մարդոց դէմ, որ կամ հասարակաց կարծեօք՝ կամ իրաւ ուժով զօրաւոր են և խօսքերնին բանակ է։ Կինկեռն՝ կա-

ալլեւոյին գէշ առնակութիւնները (խայեր) և պե-
տութե գէմ մեքենայած (խուռմիշ ըրած) չարու-
թիւնները հրատարակեցնէ՝ ով կըլնայ անիկայ դա-
տապարտել։ Դատաւորը՝ որ մահապարտ յանցա-
ւորին յանցանքը թուղթի մը վրայ կը գրէ կուրծքին
վրայ կնախել կուտայ և անանկ կախաղան կը խըրկե
նէ՝ չարախօս և բամբասող մի սեպելուէ։ Բայց
այս չարախօսութիւնը որ յաճախակի այն մարդուն
անձինը վրայ կըլլայ, անոր յանցանքը խայտառակե-
լու, և յանցաւորին պատիժը ուրիշներուն օրինակ
ընելու համար հարկաւոր է։ Մարդ մը իր սպասա-
ւորը ձամբէ, և ուրիշ մը անիկայ իրեն քով
առնելու ըլլալով՝ ինչպէս մարդ ըլլալը անոր հայ-
ցընէ, և այնպէս իր փորձովը և ընտրովը տրված ըլ-
լալով նոյն թէ գործէ, այն մարդուն բամբասող է։
Իր քովէն ելլող սպասաւորին համար գէշ լսուա։
Բայց այս անուն ալլելս օգուտ ունի։ Քանզի մէկ
գործ մը պարապ պըլտռելը՝ քանի մը անմեղ մար-
դոց տունը գող սպասաւոր մտնել և ընտա տալէն
աւելի գէշ չէ։

Ձէսթերֆիլտ՝ էրգիճանութեան և հեգնութե
և ծաղրելու և բամբասանքին օգտակարն ու հար-
կաւորը, և անօգտան ու անիրաւը ինչով պատվելնին
ալէկ չէ կրցեր գտնել։ Եւ գրածը այս է։

"Մտանաւոր մարդուն անուն կոտրելու խօս-
"քը՝ ամենևին կամաւ մըտիկ ընելու և ուրիշնե-
"րուն տարածելու չէ, քանզի թէպէտ չարախօսու-
"թիւնն ու անուն կոտրելը՝ հիմակու հինա մեր

«սրտին չարութիւնն ու հպարտութիւնը գոհ կընեն.
«բայց ոչխը հանդարտ սրտով մեր ըրած բամբա-
«սանքն ու չարախօսութիւնը քննէնք՝ մըտքին մէջ
«մեր վրայ գէշ կարծիքներ կը հաստատէ: Չարա-
«խօսութիւնն ալ գողութեան պէս է. ինչպէս որ
«ոչխին գողցածը ոչ ուրիշը պատճառ կրնայ պահպանէնէ՝
«երկուքն ալ միակերպ յանցաւոր կըլլան, նմանա-
«պէս ոչխին բամբասանք մըտիկ ընողն ալ՝ բամ-
«բասողին պէս յանցաւոր է:

Մ էկլին անշնաս պահպանութիւնը միայն անունը կոտրելու համար հրատարակելն՝ ու ոչխին չար և գէշ և ծածուկ մնալով՝ ուրիշին շնաս կրցող հասցընող մտքերն ու պահպանութիւնները յայտնող չարախօսութիւնը իրարմէ զատելու է: Առաջին չարախօսութիւնը՝ անիրաւ և պախարակելի է. միւս տեսակը՝ օգտակար է և հարկաւոր: Մարդս մը քու անուանկըդ պիտի հաստատայ, բայց գիտէ և խաղցող (խումարպազ) և մնխող (միւսէյեէպ): Քեզի ասիկայ իմացընեմ նէ՝ զիս կը պախարակես: Մ էկը քու վրադ ատ մտքեր և յանցանքներ ձըգելով քեզ կը զրպարտէ. ես այն մարդուն առաջկու՝ ի վեր ատիոս և զրպարտող բառը ուղղելը ամէնուն իմացընեմ նէ՝ բամբասող կըլլամ: Մ էկ մարդ մը նոր հասեր է քաղաքը. ես ա-նկայ ուրիշ տեղացի կը ճանչնամ որ՝ շատ մարդու ինչք մը մէկ կերպ ատանութիւնով առեր փախեր, և ատանկով շատ մարդու տուն փըլցուցեր է. հիմա ատոր ի՞նչպէս մարդ ըլլալը՝ իմ բարեկամներուս

չըսեմ, որ անզգուշութեամբ անոր ոտքայթը էյնան
ինսա քաշեն: Կարճ ըսեմ. թէ որ ոչխարները կը
սիրեանէ՝ գայլերը հալածէ. թէ որ մարդասէր ես
նէ՝ կառոյց շինելը հասարակութեան ցըցմունք
որ չի խանձըվին:

2. ԵՐԳՈՒԱՆՔ ԳՈՐԾԱԾԵԼՈՒ ԿԱՆՈՆ

Վրդիճանքը և ծաղրաբանութիւնը օրինաւոր և պարկեշտ ըլլալու համար՝ ծաղրաբանին հարկաւոր-
պէս պահելու երեք կանոն կայ. որ են, արդարութեան, և մարդասիրութեան, և վայելչութեան դէմ չընել:

Ծաղրաբանութիւնը արդարութեան դէմ երկու կերպով կըլլայ: 1. Երբ անմեղ մարդու կը դըպչինս: 2. Երբ ծաղրը անանկ պակասութիւններու վրայ կըլլայ՝ որ յանցանք չես կրնար սեպել. ինչպէս են բնական պակասութիւնները, կամ դիպուածով եղած բաները:

Մարդասիրութեան դէմ կըլլայ՝ երբ որ հետը չարաչարութիւն կըսուի, կամ սիրտ ծակէ: Զարտասութիւն նշան կը տեսնըվի այն մարդուն վրայ՝ որ յատկապէս ծաղրածութիւն նիւթ ընելու համար ասոր անոր պակասութեանը եռանդն կըլլայ, գըտած առնը կը զուարճանայ, և վրան խնդալը և անոր

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՏՈՐ Ա.

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՏՈՐ Ա.

լեր, կամ խօսուլը՝ չափ և համեմատութիւն չի պահեր, պէտք ըլլայ չըլլայ գործածելով՝ յայտնի ծաղրանքով գործ և անուն առած կըլլայ:

Ծաղրածութիւն ընող մարդուն անիրաւութիւնը՝ կամ չարամտութեամբ կըլլայ, կամ առանց մտածութեան: Չարամտութեամբ կըլլայ՝ երբ որ կուզէ իրեն հակառակորդին անունը ամրել, որ անոր աւերակներուն վրան իրեն համբաւ առնայ և անոր տեղը ինքն անցնի: Առանց մտածութեանը մարդ ակամայ ծաղրանքէ առաջ կուգայ, և առարկայ պատճառ կըլլան ըլլալ մարդին մէջ քիչ գաղափար ունենալը, մարդին դիւրութիւնը անանկ ըլլալ՝ որ ուրիշ դիւրութիւններ չընդունի, բնութեան խրատութիւնը և իր կարծեցեալ վրայ յամառեալ մնալը: Կծու խօսելուն ալ շատ անգամ բակին մէջը առած պատանին կըսէ, որ սեամանլեղուա (մեռաքը) և հակառակախօս և պարսաւասէր (ամէն բանի մահանա դընող) մարդոյ յատուկ է: Խօսքով մարդու սիրտ երթալը՝ շատ անգամ ալրած սիրտ ունենալու նշան է, որ ուրիշին դէմ դիմացնելով հարստանալը կը սիրէ, և նախանձու լեզի կիրքը՝ իրեն անունդի պէս առած է, երբեմն կատղութիւնը կամ բաղդին ամէն առեն ձախորդ երթալը կըսեան ազնուական բնութիւն ունեցող մարդուն ալ չարացընել, և սիրտը թունաւորել:

Վայելչութենէ դուրս ելլելուն պատճառն է կամ բնութ և կոպիտ բնութիւնը, կամ կրթութենէ պակասութիւն, կամ ընկերութիւնէ հեռու առանձին

ապրելու տրված լլլալ, կամ մարդուն բնութիւնը
տղէկ մը տրված չլլալ ուսմունքներու հետ շատ տե-
սութիւն ընել և խելքին եկածը առանց մտածելու
ափերկրփեղ բերնէն դուրս տալու սովորութիւնը։

Երբ որ կենցաղավարութեան մէջ մեկ տեսակ մը
վատ հմտաբերպճանք մը՝ հոն չի գտնըվտնելուն
մեկուն սովորութիւնը կամ բնութեանը դէմ, դուն
անտչատ դատաստար լլլալով՝ շատ մը ժանրդ մի՛
կասես, և այս պըզտիկ զատարձութիւնը մի՛ վերցը-
նել այն ընկերութենէն, որ պըզտիկ մարդիկ լը-
լալով՝ իրենց մխիթարութիւնը գտնելու յոյս ու-
նին, որ գովելի մարդ մը քիչ մը պահատրակելով
պըզտիկցնեն և իրենք մեծ երևին. բաված խօսքին
հաւատութիւնալ մի՛ տար, ներողութիւն վարվէ.
պահատրակողին խելքին քիչ մը հասնի, բայց պա-
հատրակելու առատկայ բռնած մարդուն վրայ երկ-
բայութիւն ցըցուր։ Բայց թէ որ այն կենցաղա-
վարութեան մէջ երդիծանքը և համբաստանքը այն-
քան տրտում և անհնար ախորժակին յարմար եկած
լլլայ որ՝ անկն մարդու անկն ըրածին մեկնութիւն
տալով՝ գէշի տանող և ծանր ընող Թէրսխաէսի պէս
մարդ մը գտնըվի, որ առաքինութեան ծաղրելով
և կատրելով դըտնըվտնելը խնդացընէ, կըմնաս
մեծանձնութեամբ խօսքերնին կըտրել և հոն չի
գտնըվտնելուն պաշտպան կենալ. բայց խօսքիդ
հաւատարմութիւնը չի պակսեցընելու համար սըտա-
նելութիւն կամ բարկութիւն ցըցընելու չէս.
քանդի առանկ ընես նէ՝ սրինելը որ մինչև այն

աւետը հանդէսին ու՛ղ չի գըտնըվուիլըը քամբա-
ւելով և ծաղրելով կը ղուարճանային , այն ատենը
քու քարկուԹիւնդ տեսնելով՝ քեղ ալ կըսկըսին շը-
փոԹել . և շփոԹելով ըրած ջաւտագովուԹիւնդ՝ այն
մարդուկը անուն մաքրելու տեղը աւելի կաղտոտէ :
Շատ անգամ փորձուլ տեսնըված է որ՝ ու՛ղ ընկե-
րուԹե ու՛ղ ու՛կուն վրայ աւ հասարակ գէշ խօսին ,
և ու՛ղ մարդը ու՛ղերնին պաշտպանելու ելլէնէ՝
գէշ խօսողները աւելի կը կատղին . այն ատենը կեն-
ցաղավարուԹիւնը քարբարոս կուտաշտուկ տօնելը
կը դառնայ՝ որ մարդու արիւն կը Թափէին : Ասոր
Թէ որ կուզես որ քեղ համարձակ Թուլուն որ քա-
րեկամըդ գովես՝ քիչմը անունդ չարուԹեանը հա-
մարձակուԹի տալու է : Բայց Թէ որ քու կին նա-
խանձաւորուԹիւնդ ցըցնելու համար ու՛ղ ուրիշ
մարդ մը նայ պուն պիտի ու՛ղ առնես՝ որ առաքի-
նուԹիւններուս հետ խառն մեղուԹիւններ ունենայ :
Անտիգոնոսին պատկերը գրող պատկերհանին պէս
ըլլէ . որ Անտիգոնոսի ու՛ղ աչքը կոյր ըլլալը չի
ցըցնելու համար՝ քովի վրայ նստած նկարելով
միայն ու՛ղ երեսը ցըցուց :

ԳԼՈՒԽ ԺԲ

ՕՐԱՐՁԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ։

Ա՛ԷԿ խօսքն՝ որ ակնկալութեան դուռս և երեսայրեցնել դէմ յանդիմանութիւնը գովութեան՝ և գէշը աչէկին՝ և վախը յուսոյ՝ և նախատինքը պատուոյ կը փոխէ, և երբեմն ալ առանց հակառակը կընէ, առանց խօսքերուն զուարճախօսութիւն կըտալու։

Դիտնէիտս քեռնաւորը լսեցիր որ ինձեն շինած մէկ կատակերգակ բանաստեղծութիւնը՝ որ ուրիշներուն շինածներուն հետ կարդացվի տէյլ Աթէնք խրկեր էր՝ պատկառաս, անչափ ուրախութիւնէն սիրտը ճաթելով մեռաւ։ Աթենացիները ըսին. թէ որ ասանկ ըլլալիքը գիտնայինք՝ քրտան տալն առաջ կըպատակէինք Դիոնէսիոսին բանաստեղծութիւնը։

Այս դիպուածին մէջ գովութեան տակ արհամարհութիւն և նախատինք կայ ծածկած. և կը ցըցընէ ու՝ այն չարասիրտ Աթենացիները իրենց աստեղ բեռնաւորին մահը կուզէին։ Մարդուն զուարճութիւնը և զբոսանքը կուգայ ու՝ Աթենացիները՝ Սիրակուսա քաղաքը մէկ բեռնաւորէ մը կըլնան կոր ազատել, Աթէնք քաղաքի մէջ նոյն բեռնաւորին պատկառալով։ Լըթէլիէ կըօնաւորը՝ որ փռանսայու ժէ Լուդովիկոս Թագաւորին խոս-

տովանահայրն ինքն՝ գրեթե ամեն եկեղեցական ե-
կամուտները իրեն ձեռքն էին , եկամուտ եւս
եղող մեկ երկտասարդ աբեղայի մը ըսաւ • դուք որ
պաշտօններուս եւս էք՝ քանի՛ որ մեզնէ մեկ տու-
վանական մը ուզենք՝ մեզի բարեկամ էք • կը կըշ-
տանաք և մեղ կը մոռնաք : Աբեղան ծիծաղելով
ըսաւ • այդ կողմէն մի՛ վախնար • ես քեզ մոռնալիք
չեմ իմ , որովհետև կշտանալիքա՛լ չունիմ : Ասոր
մէջ վախը յուսոյ կը փոխէ • և յանկարծակի առանց
պատրուակի անանկ ինչ մը երևան կելլէ որ՝ մարդ
չհամարձակիր այն կինը յայտնի խոստովանելու :

Երկու տեսակ զուարճախօսութիւն կըլլայ • առաջինն
տեսակն է համառօտ պատմութիւն մը , որ քիչ խօս-
քով մարդոյն երևակայութեան առաջը քանի մը
դիպուածներ կը շարէ • և հետաքրքրութիւնը շար-
ժելէն ետքը՝ պատմութեանը անանկ մեկ վերջ մը
կուտայ որ չէր կարծուիր :

Երկրորդ տեսակն է՝ ակնկալութենէ դուրս՝ բայց
զուգված խօսքերուն յարմար մեկ զուգվածք մը ,
որ ախորժ գալով և զուարճացնելով կը խայթէ :
Աւելի յստակ և ինչդ կըբացատրէ Կեռատանին՝
զուարճախօսութիւնը , ըսելով • զուարճախօսութե
ուրախութիւն բերելը՝ ինծի կերևի որ սովորաբար
երկու իրարու անման և հակառակ և իրարու հետ
չի յարմարելու գաղափարներ՝ խելքով յանկարծակի
իրարու միացընելէն կը պատճառի :

2 • ԽՆԴԱԿՈՒՆ ԵՐԵՒՈՅԹՔԸ

Խնդալը կերևի որ՝ երկու զգայմունքի իրարու հետ միանալեն առաջ կուգայ, որ են զարմանալ և հաճիլ. և ատոր ալմաստ և աղբիւր կըլլան երկու բան իրարու հետ քիչմ մը հակառակութիւն ունենալը • կամ երկու բանի մէջ իրարու մէկ բարակ համեմատութիւնմ ը ունենալը:

Նոր կամ ակնկալութիւն չունեցած մէկ բանմ ը պատահինէ՝ անկէց պատճառած զգայումն է զարմանք: Թէ որ այն պատահած բանը սովորաբար եղածին հակառակը ըլլայնէ՝ զարմանքը մեծ կըլլայ: Ուստի եղած բանն ու մեր ակնկալութիւնը իրարու հակառակ ըլլանէ՝ զարմանքը այնքան մեծ կըլլայ: Ասոնք գիտնալէն ետքը կըսեմ

ա • Խնդացող մարդը զարմանքմ ը իմացած ըլլալը կը հաստատեն այս գործերըս՝ որ ամէնուն ծանօթ են:

1 • Տգէտները գիտուններէն աւելի կը խնդա • որովհետև իրաց իրարու հետ կապակցութիւնէ գաղտնի եղանակներուն տեղեակ չըլլալով՝ անոնց զարմանք բերելու շատ բան կայ:

2 • Յիմար մարդուն խնդալէն մարած բանին վրայ՝ խելացի մարդը հազիւ քըմծիծաղմ ը կընէ • որովհետև խելացի մարդը իր խելքովը շուտով կըրնայ գըտնել այն միջին գաղափարները, որ երկու

բանին սովորական կարգը խրատու կը կապեն. սաոր խելք չի կըրցող հասցընողին ակնկալուԹէ դուրս և սուտ կուգայ այն բանը։

3. Խելացին շատ բանի վրայ կը խնդայ՝ որ ծիծաղելի չի նդար. և այս կըլլայ՝ երբ որ երկու բանին իրարու հակառակ ըլլալը անմիջապես յայտնի չէ, բարակ գաղափարներու տակ ծածկըված պահված է. և գտնելու կամ ճանչնալու համար քիչ մը մտամըտալ կուզէ։

4. Զուարճախօս մարդիկ անանկ բաներ կը գըտնեն և կը խօսին՝ որ ուրիշները կը խնդացընեն, բայց իրենք չեն խնդար. և իրենց չի խնդալնուն պատճառը այն է որ՝ հակառակ երևցած բանին մէջ անալուն կապը իրենք գիտեն։ Ուրիշները կը խընդացընեն. քանզի այս կապը անոնց չի ցըցընելու վարպետ են։

5. Առաջին անգամ լսած զուարճախօսուԹենէ վրայ շատ կը խնդաս. նոյնը՝ մէկ մընալ լսես անդ՝ այնքան չես խնդար. աւելի անգամ տեսնելով՝ վերջապես հիչ խնդալ չի գար քեզի. քանզի աչքըդ և ականջըդ սոված կըլլայ. և սովըված բանը մարդու զարմանք չըներ։

6. Խնդալու համար միայն զարմանքը բաւական չէ. ախորժելի զգայուԹիւն մընալ ըլլալու է հետը։ Ասոր ալ հաստատուԹէն տըվող փորձերը ասոնք են։

1. Անցած սովորները մեր լսած խեղԹուԹիւնները մըտավընիս գայ՝ և հետը անպատուուԹեան և խայտառակուԹեան և ամչնալու գաղափար մը չի

կենայինք՝ լանդաշխ կուգայ. քանզի այն չիշատա-
կութիւնը՝ մեր հիմակուան խելացութիւնը չատնկի
կընէ. և արդէօք թէ չարդը կեվեցընէ:

2. Ուրիշին անհետեւեալ շարժմունքները լսելով
կը լանդաւիք. գուցէ ասոր պատճառ ըլլայ մեր ինք-
նահրութիւնը, որ մեր չունեցած պակասութիւննիս
ուրիշի վրայ լսեմքնէ կախարժիմք:

3. Մեր թշնամիներուն գլխուն եկած փորձան-
քին կը լանդաւիք, թէ որ մեղքընալու չափ ծանր
փորձանք չէ. քանզի մեր թշնամութիւնը և վրէժ-
լանդրութեան ոգին մեկէն արթընցընելով՝ մեղի
զուարճութիւն կը բերէ:

4. Ծաղրածուները (մուխալիթներըը) այս ու
այն ծաղը ըրած ատենին կը լանդան. քանզի իրենց
հպարտութեամբ այնքան ատելի զուար-
ճութիւն կ'ըլլանան՝ որքան որ իրենց ծաղը ըրած
մարդոց պաթխը վար ղարկին և պզտիկցուցին:

5. Երբ որ երկու բանի մէջ իրարու նմանութիւն
մը տեսնենք որ՝ չէնինք կարծեր թէ նմանութիւն
ըլլայ մէջերնին, կը լանդաւիք. ինչպէս որ խեղճ
խօսք լսած ատենիս լանդալ կուգայ մեզի:

1. Քանզի ինքնին զուարճալի մեկ բան մը նե մեզի
մեր իմացականութիւնը դիւրաւ վարժութիւնը՝ որով
շուտ մը մեկ գաղափարէ մեկ ուրիշ գաղափար մը
կանցնինք, որ այս երկուքին իրարու հետ ունեցած
յարմարութիւնը առեկ մը յայտնի և որոշ չէր. ինչ-
պէս որ չափաւոր պատմութիւնը, նոր օր շընչելը,
մութ տեղը կեցած ինչին լայս մը երեւիլը, և ուրիշ

ասոնց պէս բաները մեզի զուարճալի կուգան։

2 • Քանզի այն տեղեկութիւնը մեր ձարտարասիրութիւնը բանեցընելու մէկ առիթ մը կուտայ, որ ստուգութեան քննութեան եղանակները հիւսէ մէկտեղ չելլելու նիւթ մը գրատած է։

Ե • Ջարմանքն ու հաճութիւնը նոյնպէս պատճառելու համար՝ նրբեղեայ պատճառներուն մէջ կամ մէկ թեթեւ ընդդիմութիւն մը պիտի ըլլայ, կամ բարակ համեմատութիւն մը։ Ասոր հաստատութիւն են այս փորձերը։

1 • Մէկ գեղեցիկ պատկեր մը տեսնենք, տղոց երաժշտութիւն մը լսենք, հիմ զարմանք կուգայ մեզի՝ հիմ կը հաճնինք • բայց չենք նոյնպէս։ Ասանկ հակըցկը երբ որ երկինքին երեսը ծիրանի գօտի կամ ուրիշ ասանկ փառաւոր եւ անշնաս բան մը տեսնըվի։

2 • Առաջկուց չի տեսած մէկ անասուն մըն ալ տեսնենք, ինչպէս ըսենք՝ Օտանկութեանկ ըսած մեծ կապկին, քեզի զարմանք և հաճութի կուգայ։ Սակայն թէ որ կապկին գլուխը մէկ գլխարկ մը տեսնես՝ չես կրնար նոյնպէս զսպել։ քանզի հոս հակառակութիւն մը նայ կայ։

Բայց այս գիտնալ պէտք է որ՝ ամէն հակառակութիւն չի նոյնպէս • միայն թեթեւները • և ասոնք ալ մեղքընալը և ատելը չի բերելուն համար կը նոյնպէս։ Թէ որ մարդը՝ ես սա փսաէն անդին կը յաթկեմ տէյլ պարծենալով յաթկելն ալէն փոսը կնայնէ՝ անասունն պէս որոգայթը

ինալու գայլափար մըտքերնիս գալով չենք կրնար խնդալնիս զսպել. բայց թէ որ ինալով ոտքը կտուրի կամ գլուխը պատռի կամ ուրիշ վնասներ հանդիպին նէ չի խնդացվիր. խնդալուն տեղը մեզքընալ կուգայ:

Արիստոտէլին պէս՝ առանց ցաւու տգեղութիւնը խնդալու պատճառ կըլլայ ըսելը՝ իմ կարծեօքս ծիծաղականութիւնը շատ նեղ սահմանի մէջ խօթելէ. քանզի շատ անգամ բնաւ տգեղութեան նշանները չի տեսած տեղերնիս ալ մեզի կուշտը խլնդալ կուգայ: Եւ յիրաւի առաջկուց չի գիտցած և չիմացած մեկ բարեկամութեանիս յանկարծ իմանալնիդ, կամ իրաւու հետ չեն միանալ տէյի կարծիք ըլած բաներնիս մեկ տեղ եկած տեսնելնիդ, կամ սովորաբար մեկ տեղ եղած բաները իրարմէ զատ տեսնելնիդ՝ կը խնդաս. և առանց հիչ մեկին տգեղութիւն հարկաւոր չէ:

Քաղիլէօն կը պատմէ որ՝ մեկ մարդ մը հրապարակէ անցնելէն ետքն կը տեսնէ որ՝ դատաւորը յանցաւորի մը համար՝ վինչև հրապարակին մեկալ ծայրը հասնինէ խարազանով (խամչիով) ծեծեն տէյի վճիռ ըրեր է. մարդը առաջնէն ձգեր կը ծեծեն կոր. մարդուն կըռնակը թէպէտ արիւնլըվայ եղեր է, բայց իր կամքովը ղուարճութեանը համար պըտըտած պէս ծանր ծանր կը քալէ: Այս մարդը ատոր կերած ծեծը տեսնելով և մեղքընալով կըսէ. շուտով չիքալըծ որ հրապարակին մեկալ ծայրը ոտք մը առաջ հասնիս և այս ծեծէս ազատիս. Մարդը

կը կոչի ամենևին բան մը չըսած այս ըրեն խրատ տըվողին վրան կը նայի վերէն վար • ետքը կըսէ • երբ որ քեզ ծեծեն՝ գիտցածիդ պէս քալէ • հիմա ես իմ ուզածիս պէս պիտի քալեմ, դուն ինձի մի՛ խառնըվիր : Այս առղըս կը տեսնեմք որ՝ սովրաբար մէկ առղ եղած բաները իրարմէ զատվըրեն • ծեծ ուտել կայ, յաւ իմանալու նշան և ծեծէն շուտով ազատելու փափաք չկայ : Ուստի մէկ կողմէն մեծ զարմանք կուգայ մեզի • մէկ կողմէն ալ կարծիք մը կայ որ՝ կամ ծեծ ուտողը յաւը չիմանար, և ասով մեզի ալ մեղքընալ չի գար • կամ յաւին համբերել սովրը է, և ասկէց ալ մինակ զարմանք կուգայ առանց նախանձու : Բայց չեմ կրնար հասկընալ թէ այս մարդուս ըսածին կամ ըրածին ո՛ր տեղը տգեղութիւն կը մըտնէ • միայն սա կայ որ՝ հասարակօրէն եղած բաներուն հակառակն է :

2 • ԶՈՒԱՐՃԱԽՕՍՈՒԹԵԱՆ ԱՂԲԻՒՐՆԵՐ

Զուարճախօսութի՛ւն հանելու շատ աղբիւրներ կան, որ մենք ամէնը մէկէն կըրնանք հինգ տեսակի բաժանել, և ասոնք են •

ա • Տըւամաբանական տգեղութիւն •

բ • Բարոյական տգեղութիւն •

գ • Բնական տգեղութիւն •

Ը. Ոճին և առարկային մէջ ալուեստական հա-
կառակութիւն.

Ե. Հեռու կամ ծածուկ նմանութիւն և ներ-
հակութիւն, որ յանկարծ երևան կելլեն:

Ա. Տրամաբանական ոգեղութիւն են հասարա-
կայ խորհելու կերպին նման չի խորհիլը. և ոյնքան
որ շիտակ տրամաբանելու ճամբէն հեռու և դէմ
ըլլայնէ՝ այնքան ծիծաղական կըլլայ: Երկու բա-
նին իրարու հետ դիւրաւ կապակցութիննելը չգիտ-
նալ, չափազանց դիւրահաւանութիւն, և անխել-
քութիւն, ատոնք ամէնուն ալ անանուն աղբիւրներն
են՝ որ միշտ տրամաբանական ոգեղութիւն կըբղխեն
և մարդուն վրայ կըբերեն, ոչ ատելութի՛ բերե-
լով և ոչ մեղքընալ: Ուսոյի խօսքերը կամ կիսատ
պռոյված ըլլան, կամ բնաւ ոչ միտքը չուտան,
անտեղի հարցումները, անյարմար պատասխանները,
իրարու հետ կապակցութիւն չունեցող խօսքեր,
յայտնի սխալ վրայ յամառելու և շիտակը չու-
զել, և անմիտներուն սովորական բարքը, որ միշտ
խելայի խօսելու կանոններու դէմ և ծուռ կըխօ-
սին, և ատանկ խօսվածքներուն ալ կը հաւատան:
Ատանկ ծուռ և ծիծաղական տրամաբանութե՛ օրի-
նակ ունիմք այն խօսքերը որ Ալֆիէռի ըսել կու-
տայ կոմսի մը, երբ որ իր տղոյը կարդալ տրվեցը-
նելու համար աբբայի մը վարժապետ բռնելու կըը-
ղայ, և ամսականին խօսքը կընէ: "Ուրիշ բաները
"ձըգենք, ամսականըդ նայինք. քեզի ամիսը երեք
"ըռէալ ունիմ, ատոնց մէջ կուզեմ որ ամէնուն

“ինձմե գոհ լլլան։ Ի՞նչ կլսե պարծն . ինձի ա-
“միսը երեք ըռեալ . կառավարիտ (խօշուճիտ)
“վեց ըռեալ կուտաս կոր։ Ի՞նչ յանդգնութի՛ն .
“երկու ըռեալուկալ վարժապետն պակասութի՛ն մը
“կայ . և քու գիտցածդ ինչէ և դուն ալ ես որ
“իմ կառավարըս բերան կառնես և անկէց վեր
“երթել կուզես . անիկայ իմ տունս ծնած է , իմ
“աեռնեկապանիս (սարսյտարիս) տղան է . քուկինն
“հայրըդ գեղացի մը նէր , ուրիշի գետին կը փո-
“րէր։ Քիչմը Լաոնեերէն կարդալուկ որ չես ալ
“հասկընար , և հագուստըդ ուրիշ ձևով հագնելով
“բնութիւնդ փոխուած մի եղար։ Խօսք չերկընցը-
“նեմք . քիչ չի՛ տրված ամսականըս . թէ որ բանիդ
“ձեռք չի տար նէ բարի՛ եկար”։ Այս խօսքերուն
մէջ բարդաւորութեան սխալներ կայ . և պատճառը
կոմնին անմիտ հպարտութիւնն է . որով բոլոր խօս-
վածքը ծիծաղական կըլլայ։

Մէկ ախորժելի զարմանք մը բերելուն համար՝ բաված խօսքերը ծուռ հասկընալ և հասկըցածին համեմատ պատասխան տալնալ մարդ կը խնդացընէ . քանզի հարցման և պատասխանուցին մէջ տեղը մէկ անմտանութիւնն մը և հակառակութի՛ն մը կըլլայ . ինչպէս , Պետրոսը՝ Պօղոսին կը հարցընէ . ո՞ւր կերթաս . Պօղոս պատասխան կուտայ . ձուկ կը տանիմ։

Ծաղրաբանութիւնները և կատակները (շահա խօսքերը) այս կարգին մէջ կը մտանեն . որ մէկ մարդ մը չի յուսացված կերպով խաբելն է . միայն պէտք չէ որ յաւ ատոյ կամ նեղութի՛ կամ վնասը հասցունէ։

ը • Բարոյական տգեղութիւն ըսելով՝ այն կերպերը կը հասկընանք, որ մարդկան սովորական կեանքի գործածվիր • բայց ընկերութենէ ո՛չ շփոթ կը բերեն և ո՛չ վնաս • քանզի այն տեղը այս տգեղութիւնս կըլլայ սրնկայութիւն, չարագործութիւն, և խնդալ չի պատճառեր, տեղի կը պատճառէ: Ասոնք խնդացընող բաներ են

1 • Բարուց աննմանութիւն • ոևստի վախկոտ մարդ մը պարծենալով խոշոր խոշոր բերդ, կամ վարքը ավազակ մարդ մը պատուական բարոյական խրատներ տայ նէ՝ մարդուն խնդալը կուգայ:

2 • Ի՛նչ բնութիւն և գործք որ շատ չի տեսնըված, հասարակայ սովորութենէն հեռու է:

3 • Մէկ պետութեան մը հանելու համար բռնած միջոցներուն անյարմարութիւնը • իր ուժը օգտելէն վեր բանի ձեռք զարնելը:

4 • Թեթև և ո՛չինչ բաներէն սաստիկ կիրք մը պատճառիլ • ինչպէս որ երբեմն միայն դաշնագրութեան թուղթին տորպգրած տեղը դնելու մասկանոնին պատճառովը դաշնագրութիւնն ալ կավրըվի, դաշինքնալ • և ի՛նչ բանի վրայ դաշինք կըլլար կարնէ՝ այն բանն ալ ետ կը մնայ • երկու կողմին անափառութիւնը իրարու զարնըվելով իրար ետ կը հրեն՝ ընթացքնին փոխել կուտան, ինչպէս որ պիւեատօ խաղին մէջ գնատկները կընեն: Երբ որ Մազարինի կարդինալը՝ ֆռանսըզի տէրութէ կողմէն, և Տօն լուիճի ան Հարօ աշնուականը՝ Սպանիոլ

այն կողմն փաձիանի ըսված կղզին գայլն՝ * որ ուրիշ բաներուն զատ Սպանիայի Թագաւորին այջիկը Փռանսայի Լուդովիկոս ԺԴ Թագաւորին հետ կարգելու վրայ ալ խօսին. երկու կողմն ալ այնքան նախապահպանեան վրայ վէճ ըրին, և ըլլալու արտրողութիւններուն (Թէշնիֆաթներուն) վրայ անանկ խնդիրներ և դժուարութիւններ հանեցին՝ որ մինչև առանց վրայ խօսքը լմընցաւնէ՝ երկու ամիս քշեց:

Ե. Մեր սխալը ուրիշին վրայ ձգելու չանք: Մէկ ճարտարապետ (խալֆա) մը էփ աղէկ գիտով՝ ոտքի վրայ շինած կայնելը նրբեն էփ աղէկ նեղութիւն տալն ինքն՝ գետնին մը (արտամը) չափելու համար ուղիղ մը կանչեցին: Չափած աւելը անանկ սխալներ ըրաւ որ՝ հոն գլխովին ուղղութեան զարմանք եկաւ. մարդը նրբեն վիճակը հասկցընելով ներսէն ուզելուն տեղը ցըցուց որ՝ սխալին պատճառը ուսումի ըլլալը առնէն աղէկ գիտէ կոր. սկսաւ ձեռքի կանգառնին (առշընին) նեղանալ, և լեզուն բերնին մէջ դժուար դառնալով թոթովելով ըսաւ. այս ինչ եղաւ այսօր ձեռքիս կանգառնը. ռկմը ութը կանգուն կուգայ, ռկմը չորս. և սանդ ընելով կանգունը կրակը նետեց: Ասոր մէջ տրամաբանական սգեղութիւն ալ կայ՝ բարոյական ալ. բայց տրամաբանականը բարոյականէն եվեր է:

Զ. Բնական սգեղութիւնը՝ մարմնոյն վրայ երե-

ծա *: Այս կղզին Գիտաօսատա գետին մէջ՝ և Սպանեայի և Փռանսայի սահմանագլուխ է:

ցոլ բնական անվայելչութեանն առաջ կուգայ։ Ձեռքերն կլսե ասիկայ. "Ակռց շատ խնդալու "բաներ կելլեն. քանզի բնութեան ակ հազուագիւտ "կերպ անկանոնութիւններ և սխալներ կըլլան. "մանաւանդ մարդոյս վրայ, որ գեղապանծութեանը "համար բնութեան թագաւոր ըսվեցաւ, մրչափ "մարմնական ոգեղութիւններ կըրնանք գըտնել "որ չեն համըրվիր, թէ անդամներուն վրայ, թէ "կազմվածքի և շարժվածքի վրայ. աստ առջն "ալ մարդ խրնդացընելու հազուստ ազգերնեը "են. բայց անանկ ոգեղութիւններ ըլլալու են որ՝ "պարկեշտութեան դէմ ալ չըլլան, հեռուընին ցաւ "ալ չտանենան. քանզի աստանկ ըլլանին՝ խնդալ "պատճառելու տեղ՝ մեղքընալ կամ ատելի կը "բերեն", Բայց քաղաքավար և կրթեալ մարդուն չի վայլեր մարմնական և բնական պակասութիւններուն վրայ խնդալ, որ ասնեցողին վրան յանցանք մը չեն ցըցընել։

Ը. Ծանր և մեծ նիւթերու վրայ ծաղրաբանութեամբ զուարճախօսութիւն ընելնալ՝ երբեմն մարդը կը խնդացընէ. քանզի մարդկային սրտին բնական չարութեանը համեմատ կուգայ՝ որ մեծ բաներնալ պըզտիկ բաներուն կարգը ինջած կը տեսնէ։ Երբեմն պըզտիկ և ոչինչ բաներու վրայ ալ ծանր բանի վրայ խօսելու ոճով խօսելը՝ մարդ կը խնդացընէ. որով զուարճախօսութեան և կատակի կարգ կը մտնեն. և զուարթութեան կերպարանքն տակ ծալը պահված կըլլայ. և այս կերպ պախարակողը

ոչքան որ գլուխն պախարակելու նշան չի ցուցնե-
նէ՝ զուարճախօսութիւնը այնքան անուշ կուգայ։
Առանց խօսքի ալ կրնանք մարդ ծանդացնել. ինչ-
գովել ցուցնելով. բայց գովեստը աւետ հանելով։
Պաթռիս անուն ինչ մը՝ որ Էբէռնօնի դքսեն սիրե-
ալը շատ ցաւցած էր, ինչ մեծակակ գիրք մը կազմել
սրվաւ. գիրքին եռին ոսկեգրով գրել սրվաւ,
"պատմութիւն մեծամեծ գործոց դքսին Էբէռ-
նօնի". գիրքին առաջին թուղթին ձակատն ալ այս
նուագիրըս գրաւ. բայց գիրքին մէջ բնաւ բան մը
գրուած չէր։ Այս կարգիս մէջ կը մտանեն երկդիմի
կարճ զրուցվածքներ (թէճնիաներ) , որ հէմ մէկ
բարակ խելացի իմաստը կը հասկըցնեն, հէմ աւե
զուարճախօսութիւնը։ Ասանկ, առատաձեռն մար-
դուն համար կը զրուցվի. ունեցածը իրը չէ. և այն
մարդուն գովեստ է։ Գողի ալ կրնանք զրուցել,
և զուարճախօսութիւնէ նախատինք մընէ։ Աստ հա-
մար է՝ որ անուշ զուարճախօսութիւն մը կը սեպվի
գող տպատաւորի մը համար Վիկերոնին ըսածը. ա-
ստ համար գոյ բանիւք չիկայ։ Որ հաւատարիմ
ծառայ մընալ գովելով՝ կրնանք այս խօսքըս խօսիլ։
Բայց ատանկ կատակները աւելի խելացի զրուց-
վածք կրնան սեպվիլ՝ քան թէ խնդացընող. քանի
մէկ խօսք մը տպորական նշանակութէ հանել ուրիշ
նշանակութեան տանիլը՝ աւելի տաբ միտք ունե-
նալու նշան է։ Այս կատակներըս տպորաբար ան-
համ կրլլան. քանի մէկ կոչմէն կը ցուցնեն որ՝
խօսողը ծաղրել կուզէ և չի կրնար ընել. մէկ մըն ալ

որ անտուր զուրկ ընկերական համար այնքան զուարճութիւն չեն տար։

Ե. Մարդ խնդացընելու աղն կերպն ալ կ՚ըսէ և շատ զուարճալի կ՚ընայ, երբ որ ինկը քեզ ծաղրելու համար բան մը ըսէ, և դուն այն խօսքին տակէն բնական հետևութեամբ անկայ ծաղրելու բան մը հանես։ Կատուղդոս անուն ինկին մը՝ Փիլոպատոս Մակեդոնացին ըսաւ. ինչ կը հաջես։ Գողտեսայ անոր համար, ըսաւ Կատուղդոս։ Ուրիշ կերպին ալ. երբ որ ինկը քեզ ծաղրելու խօսք մը ըսէ, այն խօսքը ընդունելով՝ անկայ պըզտիկ ձըգելու պատգայմը հանես ինչէն։ Ձէլեոս անուն աղնուականի մը գեղեցիկ մարդիկ ըսին. դուն քու նախնիքներուդ անունը արժանի մարդ չես։ Պատասխան տըվաւ. դուք ձեր նախնեաց անունը արժանի էք։ Էրիք Տըսբաւ անուն Վիկոյի ինկ կոմսին՝ Վիեննայի թագաւորին կողմէն Ֆռանսայու Լուդովիկոս ժԲ թագաւորին պալատը երկու անգամ դեսպան գացեր էր։ Թագաւորը օր մը ատոր ըսաւ. Պարոն Սբաւ, շատ կը յաւխտ որ դուն իմ կրօնքէս չըլլալուդ՝ (Սբաւ բուօթէսթան էր), օր մը չէ նէ օր մը ես ալքայութիւն պիտի երթամ ու քեզ հոն պիտի չի գտնամ։ Դեսպանը պատասխան տըվաւ. Թագաւորըս ինձի հրամայեց ըսած է որ՝ Ձեր վեհափառութիւնը մեր երթայնէ՝ ես ալ հոն գըտնըվիմ հետըդ գամ։

Ասանկ բաներու մէջ երևցած զուարճութիւնը երկու տեսակ կայ։ Մէկը՝ մեղծասըղ և մեղմ նե-

ղութիւն տրվող մարդը պըզտիկ ձգելը, որ յա՛ր պահպանել ըսել է. և ասիկա բարոյական բանե-
րու մէջ ըլլալով գործարքի կը բերէ: Երկրորդ, ըսված խօսքին ու պատասխանին մէջ տեսնըված ա-
նակնկալ յարմարութիւնը:

Սոկրատեան չէզոք նմանութիւնները կամ հե-
հակութիւնները յանկարծակի երևան ելլելէն պատ-
ճառած ծիծաղը մարդոց սրտին չարութենէն չէ
ծագեր, որ Արիստոտէլին խօսքին նայելով՝ անանկ
պիտի ըլլար. ասիկա տակաւ աւելի կը հաստատվի՝
սա ընելու պատմութիւնս քննելով:

Գեղացի մը կերթայ քաղաքին կառավարչին գան-
գատ կընէ որ էշը գողցան. լրեն աղքատութեանը
վրայ և գողին լրեն ըրած անիրաւութեանը վրայ
խօսելէն ետքը՝ իր կորսընցուցածը աւելի պատուա-
կան ցըցընելու համար կըսէ. «Ոչ մը էշըս տեսնէ-
ր, այնքան մխիթար ցաւելուն դուռնալ իրաւունք
կուտայիր. համեստը (բալանը) կըռնակը զարկած
տեղը Կիկերոն մը կը գտնայիր: Այս խօսքիս
վրայ մեզի խնդալ կուգայ. չէ՛ թէ Կիկերոնը էշը-
մը նմանցընելով պզտիկցընելու համար. այլ տես-
նելով որ գեղացին կիմքը էշուն գտալափարը մեծ-
ցընելու հոգնելը լքէն՝ յանկարծակի բերնէն այս
նոր և չլսված բազդատութիւնս կը թըռչի. և
էշուն ու Կիկերոնին նման ըլլալէն իրեն պարծանք
մը կուգայ:

3 . ՋՈՒԱՐՃԱԽՕՍՈՒԹԵԱՆ ՍԱՀՄԱՆՆ ՈՒ ՊԱՅՄԱՆԸ

Վ.ՌՆ բան կրեն յաւուրք սահման ունի որ անկէց անդին անցնել չըլլար: Ա.ՌՆ բան պայմանի տակ է, և այն պայմանը պահել պէտք է: Ա.ասանկ չընեան՝ մէտքըդ դրած նպատակդ չես կրնար հասնիլ, հեռուն կը մնաս . ուզածըդ չես կրնար ձեռք ձգել:

Այս սահմանները և պայմանները ճանչնալու համար պէտք է աչքէ անցընեմք՝ թէ զուարճախօսութեան նպատակը ի՞նչէ . և այն նպատակին հասնելու ի՞նչ միջոցներ կան:

Կենցաղավարութիւնը շէն և ուրախ պահելու համար եղած զուարճախօսութիւններուն վրայ նկատելի այս բաները կան .

1 . Զուարճախօսութիւն ընողը .
2 . Զուարճախօսութեան առարկայ եղողը .
3 . Կենցաղավարութեան մէջ գլանըվնասները .
4 . Զուարճախօսութեան որակութիւնը:

1. ՋՈՒԱՐՃԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ ԸՆՈՂԸ

1. Ընկեր բնութիւն ունող մարդը՝ ուշ ինքը կը խնդայ, և ուշ ուրիշները կը խնդացընէ խեղճ պէս, կամ յիմարութեան կամ գինովութեան կամ անմիտութեան կամ խելագարութեան պէս: Գէնէլօնը հրապարակական խաղերու մէջ կատակ ընողի (սօյթարիի) պէս բաներ չի կընար ընել. ընտրութիւնը և ախորժակը տեղը եղող մարդը՝ քնարին անուշ ձայնն ու զանգակներուն խառն խխունջն անհամ ձայնը մէկ չի բընեներ:

Խեղկատակ կըսայ մարդ՝ երբ որ իրեն յիմար գործքերովը ուրիշը կը խնդացընէ, սուր զրուցվածքները մէկ դի կը ձգէ, ծաղրական խօսքեր կը խօսի. և պատմող ըլլալու տեղը դերասան կըլլայ պատմած մարդուն նմանը կամ ուրիշ մէկ գործ մը ընելով: Ռասոն ես Դոգինէսին ըրածը խեղկատակ գործ մը կը սեպեմ: Աթէնք քաղաքը մէկ հատարակաց հանդէսի օրմը՝ նեռով աղէկ նշան առնողին և բռնամարտութեան (եռամրտութիւն) և ըմբշամարտութեան (բէհլիւանութիւն) յաղթող գըտնըվելուն պարգև և պսակ կուտային: Նեռանեռնելուն մէկը ճարտարութիւն չունենալուն կողմէն առջևէն վեր էր. նշանը չի կըտցող զարնողին պարգև տալու ըլլայինէ՝ այն օրը անկէց զատ պարգև առնող չէր ըլլար: Դոգինէս գնաց

ասոր նշան առած առեղը նշանին քովը նստաւ. հոն լինչը նստոր տէյլ հարցուցին. պատասխան տըվաւ. նեռը լինձի չգայ տէյլ: Խօսվածքը սուր է. բայց գործը խեղկատակութեան կը մօտենայ որ փիլիսոփայի մը չի վայլեր, և նշան առնուլնալ սիրտը շատ կը ծակէ: Սոկրատին ըսածը ասոր չափ պախարակելի չէ, որովհետև ասոր պէս բազմութեան մէջ չըլաւ: Աղկիբիատէս, կառաց մրցանքի (խօչու եարըշի) երեք անգամ պակ առած ըլլալով, Ոլիմպիսցին Աթհնք դարձած առեղը՝ յաղթութիւնը վաստկելուն համար բոլոր Յունք ասոր գովեստ տըված էլին. և Աթհնք եկած առեղը բոլոր Աթենացիք բարի եկար ըսելու և ուրախակից ըլլալու համար տունը գայլին: Սոկրատ այն օրը չերևցաւ. միւս օրը եկաւ. և ախաստաւորնելուն՝ յաղթողը ճըլէ հարցնելուն տեղը՝ յաղթուները ճըլեն հարցուց: Ախաստաւորները միտքը չի հասկընալով պատասխան չի կըրցան տալ. ըսաւ որ գինքը ախորը տանին. և նեռս մնած առեղը հարցուց թէ Ոլիմպիսցին ետ դարձող ձիերը ճրնեն: Անոնց մօտեցաւ. յարգութեամբ մը բարևեց. շատ քաղվածքներնուն՝ և վաստկած փառքերնուն ուրախակից եղաւ: Հետը եղողնեըին ալ քանին՝ Եւրիպիդեսին Աղկիբիատէսի վրայ շինած ոտանաւորը կը կարդային: Ասոնք ասանկ ընելէն ետքը Սոկրատ առանց յաղթողը տեսնել ուզելու դարձաւ տուն գնաց:

2. Սուր խօսքերով ուրիշները նդացնել ուզող մարդը՝ առնէն առաջ նիք պիտի չի նդայ:

Առանց խնդալու ըսված զուարճախօսութիւնը աւելի ապրու կըլլայ։

3. Թէ որ ասանկ պարապ բաներու համար պարծեննայինէ՝ իր վրայ խնդալ կուտայ. այս ինչտեղ կեղծապաշաւարութեան մէջ անանկ զուարճախօսութիւնները ըսի որ առանց խնդալով մարեցան ըսելով նոյնը այն տեղալ կրկնելը շատ անվայելուչ և թեթեւ խելքի բան է։

4. Սիրտ ծակող զուարճախօսութեան առարկայ ընել չի վայլեր

Առհնուն առաջը պատուաւոր սեպված մարդիկը, ինչպես որ Արիստոփանէս կընէր. և այնքան առեն անցնելէն ետքը լսեն մէկ աղտը նէ՝ Սոկրատը ծաղր ընելու։

Վկայեալ յիմարները. քանզի անանկներու հետ խնդալը քաջութիւն մը չէ։

Վնաս կրած և սիրտը ցաւցած մարդիկը. քանզի անգթութիւն է. պարծեննկոտ ըլլան նէ՝ կըլնանք անոնց թեթեւ մը դըպչիլ։

Շատ դիւրաւ առնըլող փափուկ սիրտ ունեցող մարդիկ. քանզի անոնք ծաղրելը անունք պզտիկցնելէ։

Կէն պահպանները. չենէ մեր զուարճախօսութիւնը մեզի սուղ կը նստի։ Ասոր պէս են անմիտ և իշխանութիւն ունեցող կամ խօսքի տէր մարդիկ. զուարճախօսութիւն ընելը՝ դանակով ատոնց սիրտը զարնելու պէս է, որ անբժշկելի վէրք կը բանայ։

Ընդհանրապէս՝ կուզօրէն զուարճախօսութիւն ընել պէտք չէ. որ ոգեւորութիւն և անխռովութիւն է։

2. ԶՈՒԱՐՃԱԽՕՍՈՒԹԵԱՆ ԱՒԱՐԿԱՅ ԵՂՈՂԸ

1. Երբեմն զուարճախօսութիւնը առանց պատասխանուոյ թողուլ աւելի աղէկ է՝ քան թէ պատասխան տալով անանկ մարդու՛մը հետ վէճի բռնուիլ, որ գուցէ բնաւ քեզի դպչելու միտք չունէր: Պատասխան չի տալուն մէկ խեղճալ այն է որ՝ զուարճախօսութիւնը ընողը պըզտիկ չինալու համար ըսածը հասատտելով ինքը զինք ալդատացընելու պիտի նայի. և ասիկայ կըռուոյն պատճառը հեռացընելու տեղը նոր կըռիւի հիմն կը ձըգէ:

2. Երբ կը տեսնես որ՝ քու վրատ եղած զուարճախօսութիւնը չգիտնալու և չհասկընալու չես կըրնար բերել, և հոն գլանըվլընելը վրատ կը խընդան կոր, դուն ալ հետերնին ըսկըսէ խնդալ. նայեցիր և նեղութիւն մի՛ ցըցըներ ինչպէս որ առաջ ըսած եմք: Անդն աւելն կոպիտ մարդիկ կը տեսնեմք որ՝ անվնաս մէկ կատակի մը չեն կըրնար առանց բերանին աւրելու և գէշ խօսելու պատասխան տալ. ասոր համար խոհեմ մարդը աստիճանելու հետ պըղըշկիլ չուզելով՝ առանց հեռու կը պըտըտի:

3. Խիստ խօսքերով պատասխան տալը անվայելուչ բան է, բայց ըսած խօսքը յարմար կերպով մը իրեն դարձընելը վնաս մը չունի: Խաղերուն ալ կայ այս սովորութիւնը. քեզի նեղացած խաղալու գլուխակը կառնես նեղութիւնն կը նեղանես:

Ը. Ղուարճախօսութիւն եղած կենցաղավարութեան մէջ գլոնըվողնեըը։

Ոամիկին անուշեկած զուարճախօսութիւննեըը՝ շատ անգամ խեղայլն մարդուն անհամ կուգան։ Երիկ մարդոց քով եղած շատ զուարճախօսութիւնեը կան որ՝ համեատ և պարկեշտ կանանց անպարկեշտութիւն կերևի. անոնց քով չի խօսվիը։

Այլև խնդալու արժանի եղած բաներուն վրան մարդոց դատումը այնքան փոփոխական է, մէկ կանոնի վրայ չի կենար, որ ճշմարիտ և էական յատկութիւնը սա է տէյի ցըցընեըը անհնար է. մի և նոյն խօսք մէկին վայելուչ և ծիծաղելի կուգայ, մէկալին անհամ և կոշտ կուգայ։ Աղէկ գիտենք որ՝ Կիկերոն զուարճախօսութէ չի հասկըցող և աղէկը գէըը չի ճանչցող մարդ չէր. բայց Պղաւտոսին զուարճախօսութիւննեըուն կը հաւնէր, որ Ովատիոս բանաստեղծը անհամ և մարդասիրութեան դէմ են տէյի կը պախարակէ։

Առիկայ մէկ ուրիշ պատճառը կըլլայ՝ որ հետը տեսութիւն ըլած և կենցաղավարութէ մէջ գլոնըված մարդուդ բնութիւնը աղէկ մը հասկընաս. որ զուարճանալի բան մը ընեմ ըսելն ինքն՝ ըսած խօսքերըդ անունք չի ձանձրացընեն։

Է. Դատարձահատութեան որոշիչը։

Ա՛ս չորս բանս որոշելու համար՝ բարակ և փափուկ ընտրութիւն պէտք է։

1. Ջատարձալին ու կըծուն.
2. Կըծուն ու անհամը.
3. Անհամն ու հատարակը (պայազին).
4. Հատարակը և մարդու սիրտ խառնողը։

Առնիպ որոշելը աւելին դիւրին է։ Եւ այս չորս տեսակ ջատարձահատութիւնը՝ բալած ջատարձահատութիւններուն վրան դատաւոր ընելու փորձաքար մը կըլլայ։

Անտրժակին և ընտրութեան բարակ ըլլալը՝ բնակայութեան դիւրին և բանուկ ըլլալէն, խելքը շատ բանի հասնելէն, և աչքն բանի յարմարելէն, միտքը հարուստ ըլլալէն, շատով բաղդատութիւն ընելու կարողութիւն ունենալէն, տուր դատաւորն, և զգալու փափուկ (նազնիք) ըլլալէն կըծագի։

Ասոնց աչքը մեկ տեղ ունենալով՝ կըլսնանք մեր խօսքին մէջ ծանր և ջատարձալի խօսքեր իրար խառնել, դժուար իմացվելու գաղափարները՝ խելք դիւրաւ հասնելու կերպարանքի տակ խօթել. մեկ մարդուն գէշ ունակութիւնը շիտակելու և նոյն ատենը իրեն հաճոյ բերելու իրատ գըտնել. առանց գրգռելու միայն միտքը արթնցնելու համար խըթել. և ուչ անոր պատուոյն և ուչ մեր բարեկամութեանը դըպչելով՝ վրան դատաստան ընել, և դա-

առակաբանել։

Այս կարողութիւնները ունենալէդ ետքը երբ կը տեսանես որ՝ կենցաղավարութեան մէջ գըտնըվոլնելը քեզ մոլիկ ընելու պատրաստ են, և առակային կաժէ որ վրան խօսիս, և պարագայները առնաւ քու կողմդ են, թէ որ միտքդ ոչ անանկ բան մը եկաւ՝ որ անկայ խօսելով նստողները պիտի զուարճացնես, և ուրախութենէն ելլելու պատճառ պիտի ըլլաս, ինչ աստիճան որ մարդ ըլլաս, թէ և տէրութեան մեծերուն կարգէն գըտնըվիսնէ՝ այն խօսքը չխօսելովդ անիրաւութի ըլած կըլլաս։

Զուարճախօսութիւնը՝ որ խելքին ծաղիկը կը սեպվի՝ փափուկ ըլլալու է։ Պուռտալու չկրվիթը՝ Տէրբուէօ բանաստեղծին համար լսած էր. "Թէ որ Տէրբուէօ իր բանաստեղծութիւններուն մէջը զիս կը ծաղրէ, ես ալ անկայ իմ քարոզներուս մէջը կը ծաղրեմ"։ Տալլանտէ առակայ պատմելէն ետքը փափուկ զուարճախօսութիւնը մընալ կելլեյըն և կըսէ. "Կերևի որ՝ անիրաւութեանց ներելու վրայ սրված քարոզին մէջ պիտի չի ծաղրէ"։

Առակէս առաջ լսածներըս նորէն չի կըրկնեմ. Թ. գլուխը կարդա. այս տեղս քանի մի պակասութիւններ ցըցընելիք որ՝ զուարճախօսութի ընող մարդուն անանց ձգուշանալ պէտք է։

1. Զուարճախօսութիւնը անհամ ըլլալու չէ։ Ամէն առեն անհամ կուգան երկխոսի խմաստ սըվոլ (Թէձնիա) խօսքերու վրայ եղած զուարճախո-

սութիւնները. չափազանցութիւնները որ ամէն չափ
կանգնին. բառերու վրայ խաղալը. երկու նշանա-
կութիւն ունեցող բառ գործածելը, մէկ բառի մը
իրեն բուն նշանակութիւնը վերցընել ուրիշ նշա-
նակութիւն առնելը՝ որ իրենը չէ: Բառերը և ձայ-
ները և վանկերը իրարմէ զատելը կամ իրար կըցե-
լը շատ դիւրին բան մը նէ. իրաց հեռաւոր ոտպի-
սութիւնները մօտեցընել կամ ծածուկները յայտ-
նելը այնքան դիւրին չէ. ուստի դիւրին եղածները
ոամիկ մարդոց հաճելի կըլլան. խելացի մարդոց
ձանձրութիւն կուտան: Տղայքը թուղթ խաղալն
ալ էն որ խաղը իրենց յաջող չերթայնէ՝ թուղ-
թերը կը խառնեն. խելքը կարճ մարդիկ ալ գեղե-
ցիկ և զուարճալի նմանատներով և գալափարնե՛րով
ընկերութիւնը չի կըլլան զուարճացընելնէ՝ բա-
ռերը և գիրերը իրար կը խառնեն. և անանկ բան
մը կըսեն որ՝ նշանակութիւն մը ունենալ կերևի
բայց չունի. և քիչ մը խելք ունեցող մարդը այս-
պիսի զրուցվածք լսելով՝ սիրտը կը նեղանայ:

2. Զուարճախօսութիւնը ցած և աղտեղի բան
ըլլալու չէ: Եւ ասանկ կըլլան երբ որ ըսված բա-
նին գաղափարը՝ մտաց ախորժակին ծանր կուգայ,
ինչպէս որ նոյն իսկ ըսված բանը մէջ բերվին նէ՝
զգայարանաց ծանր կուգայ: Ցած զուարճախօսու-
թեան կարգին են այն խօսքերնալ՝ որ մէկ պարկեշտ
մարդը լսել նէ կամչըչնայ:

3. Զուարճախօսութիւնը շատ դըժդէղ և սիրտ
ծակող ըլլալու չէ: Մէկ պարզամիտ կինը մարտա-

պետի օրհնութեան հանդէսի մը գլանալէ ետք . և եկեղեցւոյն ՌՋի զարդերը և շատ եպիսկոպոսանել տեսնելով, երաժշտական նուագարաններուն անուշ ձայնը լսելով , տեսակ տեսակ անուշահոտ ծխաներէլիքներուն հոտը առնելով ըսաւ . ալքայութիւն ըսած տեղերնին հոս պիտի ըլլայ : Ուրիշ կինմը դարձաւ ատոր ըսաւ . հոն այդքան եպիսկոպոս չկայ : Ասիկայ շատկեկ դէպքէղ ըլլալուն համար՝ այն տեղ չէր լսելը :

4 . Ջուարճախօսութիւնը քէչմը կծուութիւն պիտի ունենայ , բայց չափաւոր : Մէկ պառաւ կինմը որ կոնակմը կընիկ էր և շատ հարուստ էր , իւր այրը մեռնելէն ետքը ինկած մէկ մաւքէզի մը հետ կարդըվեցաւ , որ երիտասարդ էր . և կարգըված օրը իրեն բոլոր ունեցածները երկանը շնորհեց թուղթ տալով : Մարդուն ըրած անհատատումութիւնները տեսնելով վախցաւ , չըլլայ որ մէկ օրմը գինքը մեռցընէ և մէկ օրմը քէչմը ավլեցաւնէ՝ անանկ կարծիք ըրաւ որ այրը գինքը պեղերէ , և աւրինեըսուն ալ ըսաւ : Հատմը մարդ կնոջը քովը նէքն այրը հարցուց . ոլ թուղտաւորէր է քեզ . կինը ըսաւ . դուն : Այրը ինքը գինք արդարացընելու համար կըսէ . ասկեցաւ սուտ բան չի կըլնար ըլլալ . չէք հաւատար՝ հէմն հիմա փորը ձըղքեցէք նայեցէք ստամոքսին մէջ թղթի կոյմ մը : Այս տեղըս հէմ չարութիւն կայ՝ հէմ սիրտ ծակել :

5 . Թէ որ առարկայն կը վերցընէնէ՝ զուարճախօսութիւնը բարոյականմը պիտի նայի : Մէկ

երևոյթս մարդուս մը հետ կարդալով կուզէր. և այս մարդուս բնութիւնը այն էր որ՝ հասարակաց սովորութիւն եղած բաներուն բնաւ մէկը չէր ըներ, նորաձև նորելուկ բաներու և սովորութիւններու հակառակ էր: Հատ լսող եղաւ աղջկանը որ՝ այդ մարդը ինչո՞ւ պիտի առնես. աղջկը պատասխանեց. հասարակաց սովորութեանը հակառակ ըլլալուն համար՝ ինձի աղէկ կանաչք կընէ. անոր համար անիկայ կուզեմ:

6. Վախճանը միջոցի հետ փոխել պէտք չէ. այսինքն՝ պիտանի գործքերու վրայ խորհելու պէտք եղած ժամանակը զուարճախօսութիւն անցընելու չէ: Ընտանեցեալները այնքան խրճիթ զիրենք ծաղրածութեան և զուարճախօսութեան տրված էին որ՝ պաշտպանի առեղը պիտի զէնքով կռուելը մէկ դի կը ձգէին, իրարու դէմ ծաղրելով զուարճախօսութիւններ կընէին. իրարու խօսքեր կը նետէին. որ անվնաս մէկ պատերազմ մը նէր: Երբ որ երկու կողմին մէկը այս կայքը ունենար՝ ձերմակ կը հագնէր, անանկ կերևէր մեզ կողմի մարդոցը. և այսկայ զուարճախօսութենե դիմադրեցնանակ (եարըշ) տէյլ կընդունէին: Այս սովորութիւնս պատերազմի առեղ գէշ բան չէ. որովհետև լեզուի կռիւը քալաք չի փըլցըներ. և իրար սպանելէն աղէկ է իրար ծաղր ընելը: Բայց Սալնտոուի պատմիչը առանց խաղաղութեան առեղնալ առանկ զուարճա-

խօսութեան շատ ինկած ըլլալին կը քաղահրէ *։

4. Ջառարձախօսութենէն ելլելու օգուտները։ Թէպէտ զառարձախօսութիւնները խելքին մէկ կանուխ փայլուածն են՝ որ կայծակի պէս մէկ րոպէի մէջ կելլեն և կանցնին, բայց մեծ և ելևէջի բաներու

ծ։ * Արգոս գաւառի Դիւրնթա քաղաքին բնակիչներուն համար Աթենէոս կը պատմէ որ՝ ծաղրաբանութիւն ընելու այնքան սորված էին՝ որ հարկաւոր գոյծերնին ալ առանց ծաղրածութեան չէին կրնար ընել. և շատ քան ակամայ մասխարութեան տանելով կավրէին։ Իրենք ալ աստր չի հաւնելով՝ ինչ ընենք որ այս ունակութիւնս մոռնանք տէր Դեղփեան պատգամին հարցուցին՝ պատասխան առին որ՝ Պոսիդոն կուռքին մէկ ցուլը զոհեն. և թէ որ այն ցուլը առանց խնդալու կրնան տանիլ ծովը նետելնէ՝ այս ունակութիւնս ալ կրնան մոռնալ։ Ասոնք զոհ ընելու առեննին՝ տղայքը խնդալու բան մը չունեն տէր՝ առնուալ դուրս կը հանեն. եռքը տլայ մը գաղտնի ոչխարին կը մտնէ։ Այս տեսնելով դուրս վռնտելու կըլլան նէ՝ ինչ կայ ցուլերնիդ պիտի ուտե՞մ կ՚ըսէ պէս առնը ոչխէն կը խլտնդան. և կը հասկըցան որ այդ ունակութենէն ազատելիք չունին։ Այս պատմութիւնս կը ցուցնէ որ՝ ծաղրածութիւնը ունակութիւն ալ կրնայ ըլլալ. և ինչ բան ըլլայնէ՝ անիկայ ունակութիւն ընելէն զգուշանալու է։

ալ պատճառ կըլլան։ Բարոյականի վրայ խօսվինէ՝ բան մը եւ անոնց կամաց սրոշումը (խարէր տալն) է ։ և կամաց սրոշման համար՝ թէ աւելի ծանր պատճառներ չի գըտնըվիլըլով, և թէ նրտրու հակառակ գըտնըվելով ոչնչակ պատճառներն ալ կըլլան բաւական ըլլալ։ Աւսոյ երկու կողմն ալ ծանրագոյն պատճառները հաւասար դալով՝ կարգը ուր դնելն սրոշելը չդիտնալն ինքն՝ մեկ պարզ բանաստեղծական ոտանաւորը մեկ կողմը ծանրացընելով կարգը այն կողմին կուրշէ ։ Գանկը պատմութիւններ քընննութեան առնելով՝ ինչ բաներ աւելի դիւրաւ կը հասկըցվի ։

1 ։ Մեկ բանը հաշիւ ըլած աւելնալն այն բանին աչքի երևցած նրութեան մեծութեանը նայողները չափ կըլլան՝ երբ որ ըսեմ թէ երբեմն մեկ զուարճախօսութիւնը խումբ մը զինուորներ չափ բան կը տեսնէ ։ բայց այս նմանութիւնս պէտք է ճիշդ ընդունիլ ։ գիտնալով որ՝ թշնամիներուն շատութենէն աչքը վախցող զօրք մը մեկ զուարճախօսութիւնով մը սիրտ առնելէն ետքը՝ այն սրտութեամբ թշնամին վրան երթալով պատերազմը վաստկած են ։ Թրասիմէնէ եղած պատերազմին առաջ Կարթագինեացիները Հռովմայեցի զօրայ բազմութիւնը տեսնելով որ լրտեից երկուքին չափ կային՝ աչքերնին վախցաւ ։ Գիտակն գնայ Աննիբալայ պատմեց ։ բայց Աննիբալ անոր պատասխան տըվաւ ։ տակէց եվէլ զարմանալու բան մը եա ունիմ ։ որ այդքան բազմութեան մէջ Գիտակն

անուանով մէկ հատուկը պիտի չի կոչ։ Պատմագիրը կըսէ որ՝ Անխրատուց առանց անվախ կենալը՝ զօրացը սիրտ տըվաւ. քանզի աշխարհ գիտէին որ խրեննց զօրաւորը անանկ նեղ առեր՝ թէ որ թշնամիները զարնելը և յաղթելը աշխարհ խելքը կըտրած չըլլար նէ՝ զուարճախօսութիւն չէր ըներ. և խօք ալ զարկաւ և յաղթեց։ Ասոր պէս ուրիշ դէպքեր՝ զօրավարները սպարապետին կաշկանդին որ՝ զօրից բազմութեան չափը աշխարհը ստուգել տայ հասկընայ. սպարապետը պատասխան կուտայ. ցրուեցէք, անկէց եօթը հարիւրք։ Այս խօսքերըս հերիք եղան իր զօրացը սրտին վախը վերցընելու և յոյս տալու. և քանի մի տոպէ առաջ՝ մեզի կը յաղթեն տէյլէմացի զօրքերուն վրայ գային և յաղթեցին։

2. Յայտնի է որ բռնաւորներուն հպատակութիւնը չատ տեւեր որ մէկ բանը օրէ օր ձըգվի. կուզեն որ իրենց ուժը ծրքան շատ էնէ՝ կամքերնին ալ անկան շուտ կատարվի, և գթութեան և արդարութեան և խրատուելի ականջնին խուլ ըլլալով՝ ծէր որ իրենց կամացը դէմ բան խօսի նէ՝ մեռցընելու կը խըրկեն. ուստի ատոնց կամացը զուգակըշիռ (ուէնկ) գալու համար ատոնց ուժին հաւասար ուժ մը պէտք էր։ Ատանկ ուժ ուն՝ զուարճախօսութիւնը. ուստի կըսնանք ըսել. մէկ զուարճախօսութիւն մը կըսնայ բռնաւորի մը հաստատուն կամքը փոխել։ Ասկէ պատմութիւն գիտցողներուն յայտնի է որ Ինկիլթէռռայի ը Հենրիկոս Թագաւորը ինչպէս խիստ էր, և բռնաւոր կառավարութիւն ունէր։ Ասկից

Փառասյր ա Փառանչիսկոս Թագաւորին Նեղանա-
լու պատճառ ունեցաւ. ինչ Ինկիլիզ եպիսկոպոսը
պետականութեան խըրկեց շատ դառն ու կծու նօս-
քեր ապըստըրելով որ գրուցէ Փռանսըզի Թագա-
ւորին։ Այս եպիսկոպոսը նրեն խըրկըված գործոյն
վտանգը ալէկ հասկընալով՝ չերթալ և այն պաշտօ-
նէն ետ քաշվիլ ուզեց։ Ս՚ի վախնալ՝ ըսաւ Հեն-
րիկոս. Թէ որ Փռանսըզի Թագաւորը քեզ մեռցը-
նէ նէ՝ եաւալ ծրչափ իմ հողից վրջ Փռանսըզներ
կան՝ անոնց գլուխը կըկըտրեմ։ Շատ ալէկ. ըսաւ
եպիսկոպոսը. բայց այդքան գլուխներուն մէջէն
իմ մալումնոյս յարմարելու՝ իմ գլուխս զատ չէք
կընար գտնել։ Այս զուարճախօսութիւնս Թա-
գաւորը խնդացուց, որ խնդալէն եաքը միտքն ալ
փոխեց, կակուղցաւ. և այս զուարճախօսութիւնս չըլ-
լար՝ Փռանսըզները Ինկիլիզներուն հետ պա-
տերազմը եվել տըված կըլային։ Նուշիրէվան
Պարսից Թագաւորը սեղան նստած լըկէն՝ սպասա-
ւորաց մէկը սեղանը դնելու կերակուրին ջուրը
Թագաւորին վրան Թափեց. Թագաւորը նոյն ա-
տենը հրաման ըրաւ որ՝ սպասաւորին գլուխը կըտ-
րեն։ Սպասաւորը մեռնելէն ազատելու յոյս չու-
նենալով՝ բռնեց բոլոր կերակուրը Թագաւորին
գլխէն վար լեցուց։ Նուշիրէվան բարկանալուն
տեղը՝ զարմանալով այս յանդգնութեան պատճա-
ռը հասկընալ ուզեց։ Սպասաւորը ըսաւ. Թա-
գաւոր՝ չուզեցի որ իմ մեռնելովս՝ քու կին պատ-
ուական անուանդ աղտը գայ. ամէնուն կըսան որ

քեզի պէս արդարատեաս թագաւոր չկայ , և թէ որ գիտնան որ ինչնէ բանիմը համար քու ծառայութեդ մէկուն արիւնը մտար , այն հարցաւը պիտի կորսընցնէիր . անոր համար քոնոր կերակուրը վատ թափեցի որ յանցանքս ելլնալով՝ դէս մեռցնես լա իրաւունք ունենաս : Նաւշիրեվանին խելքը գլուխը գալով՝ իր բարկութեանը վրայ ինք ամչցաւ . և ապաստարին յանցանքը ներեց :

3 . Կառավարութեան գործակալներուն ծանր պարտականութիւնները , և ատոնք որոշող պատճառները մեծութիւնը , և անարժան մարդուն մեծ պաշտօնի հանելէն պատճառած գէշութիւնները մտածելով , մարդուն հաւատալիք չի գար որ՝ մէկ մարդ մը ուրիշ ձամբաներով իր ուզած պաշտօնը չի կընալով ձեռք ձգել , մէկ գուարճախօսութեամբ մը փափաքանացը կը հանի : Ասիկա ծիքան որ անհաւատալի կերևինդ՝ չեզած բան չէ : Աէնթանուէ Մարքեզը՝ փառասէր պատերազմական գործոց հոգաբարձու Լուվուային շատ աղաչանք ըրաւ՝ որ ներեն պաշտօնը տայ . բայց ուրիշ անգամ պաշտօնով գըտնըլաց ատեններըը՝ ատոր համար շատ գանգատներ եկած ըլլալով՝ այս անգամ այս մարդը պաշտօնի հասցընել չէին ուզեր : Աէնթանուէին խելքը հանելով որ ուզածը չի կընար ալիսի ձեռք ձըգել՝ սիրտը նեղնալով շատ Լուվուային . այս անգամ պաշտօնի մը հանիմ նէ՝ ընելիքը ես գիտեմ : Լուվուա դէմքը գարձընելով ժանիքովը հարցուց ատոր . ինչ կընաս ընել Աէնթանուէ

պատասխան տվեալ • պաշտօնեայ մը անանկ կրկե-
նամ որ՝ առնուզդ մէկ տեղ գայքալնէ՝ ըսելու քան
չի կրնանք գլսանել: Լուսուսային միտքը այս ըսել
չէր • զարմանք մը եկաւ իրեն և շատ հաճեցաւ այս
պատասխանին , և ուզած պաշտօնը տրուաւ:

4 • Երբեմն մարդ ոչ խրատուելով և ոչ թախան-
ձելով (օսանուրդիշ ընելով) , (որ երբեմն խրա-
տուելն ուժով կ՚ելլէ) , ձեռք չի կրցած ձգած
վարձքը՝ մէկ ջուարճախօսութիւնովմը ձեռք կը
ձգէ: Բանաստեղծ մը ձեռքը մէկ վերատուութիւն
մը ունենալով (որ տեսակ մը բանաստեղծական
ոտանաւոր է) , առնի օր կը նայէր որ Օգոստոս կայ-
սեր պատահի՝ մէկ վարձք մը առնելու առիթալուծի
առնէր • բայց թագաւորին վարձք մը չէր ելլեր:
Օր մը կայսրը բանաստեղծին դէպքով ուզելով իր
ջուարճութեանը համար՝ և անոր ալ հաճելի բան մը
ընելու կամքով գովեստի ոտանաւոր մը շինել էր
այն բանաստեղծին վրայ՝ հանեց իրեն տրուաւ:
Բանաստեղծը վերէն վար լման կարդալէն ետքը՝
ծոցէն խեղմը բաւակ հանեց կայսերը ձեռքը լե-
ցուց ըսելով • քուկին արժանաւորութենէդ շատ
վար է ասիկա , բայց ինչ շահ որ ես ասկէց ելլել
չեմ կրնար տալ: Օգոստոս այս նոր և ազդու պա-
տասխանին զմայլեցաւ , հարիւր հազար սեստերտ
ընծայ տրուաւ բանաստեղծին , որ հիմակուան դասուկը
վրայ 65000 ղուշի չափ կ՚ընէր: Ասիկայ ջուարճա-
խօսութեան կերպարանքով մէկ աղէկ բարոյական
խրատ մըն է:

5. Պարծենկոտները միշտ թէ շատ գըտնըվող և թէ գըտնս ցաւցընող ուրիշմարդ քիչ կը գըտնըվի. հազար անգամ մը նրանց ընթացքը պահատակելու և վար զարնելու պատճառները լսած են. հազար անգամ՝ նոյնք նոր չընելով նորէն կը պարծին: Մէկ գործակատարութիւնը կընայ պարծենցողը պատանձել. քանզի գործակատարութեան պատահման տալը՝ բանաւոր պատճառով գըտնված նօթքն պատահման տալէն դժուար է: Մէկ երեսաբուժը կը պարծէր թէ ամէն բան գիտեմ, և քիչ տեղն ալ տրվեցայ. բայց վարպետներուն խնամ շատ լսատակ նայուեցայ: Նրանցմէն մէկը այս պարծանքներուն չի կընայով դիմանալ՝ հանդարութեամբ մը ըսաւ տալ (ըռեալ) տըվող ըլլալուն՝ միւս օրվան չէին ձգեր կուտայիր. անանկ չը՞մի: Այս գործակատարութիւնս տղէկ է, բայց շատկէ սիրտ կը ցաւցընէ: Մէկ մարդ մը կենցաղավարութեան մը ջլ գըտնըվելով կը գանկտէր որ՝ այն տարին կարկուտը իր երկրին շատ վնաս տըվեր էր. առնէն շատ՝ իր արտերուն և այգիներուն: Մէկը կար հոն՝ որ տղէկ կը ճանչնար այս պարծենկոտ մարդը. ունեցածը չունեցածն ալ տղէկ գիտէր. տար պարծանքը կըտրելու համար ըսաւ. քաշած վնասէդ պատճառը քուկին անխոհեմութիւնդ է. կարկուտ գալ սկսածին պէս ձեռքէդ հովանոցը (օմբրելան) բանայիր նէ՝ ունեցած բաներուդ վնաս մէկ հատիկ մընալ կարկուտ չէր ինջնար: Վախկոտ

զինուորը Կիկերոնին կը պատծէր ու՝ այս վերջին պատերազմին մէջ երեսէս զարնուելէն ։ Կիկերոն ըսաւ • փախչելն ինքն եւոն նայուելին ատանկ բաներ կը պատահին ։

ՄԱՍՆ • Ի

Պատմութիւններէ առած բաղդատութիւններ ։

ԳԼՈՒԽ • Ա.

Խօսելիք նիւթերնուս բացատրութիւնը ։

Ա. յս գլուխս մէջ քանի՛ որ տեղը եկաւ՝ հնումեան կրթութիւնը առաջկուընէն աւելի ալէկ ըլլալը հասկըցնելու մըտքով՝ բարբարոս ատենը ժամանակնուս՝ կամ կրթութիւնը քիչ եղած տեղերուն տխրութիւնները պատմեցի ։

Հնմեան քաղաքական կրթութիւը՝ ուրեն բուն դաստեանը նայինք նե՛, պլտուտութենէն ելլելմտքը, և տգիտութենէն ելլել գիտութիւնը, և

պատրաստ կենալէն եվեր բանի գործի վրայ ըլլալը; և պատերազմէն եվեր խաղաղութիւնը զօրացուցած է: Ասոր գիտենք որ հաստարակաց յարատև և ընդհանուր շահը՝ մասնաւորաց ոչինչ և առօրեայ շահէն աւելի է • որ անկէ բնաւ խելքը ատոր չի հասնիր:

Այդ գրգիռները և մարդոց սրտին ինքնին մէկ բանի մը հակիլը, որ անսանձ և ապստիկ կիրքերու պատճառ կըլլան, բանաւորութեան օրէնքին չեն համաձայնիր • բնութեան ձեռքէն ելած և կրթութեան տակ չի մտած մարդու վրայ ասանկ բաները աւելի կերևին • փիլիսոփայութիւնը՝ ասոնց Անկրթութիւն և Բարբարոսութիւն կըսէ • և ծծաբաններըը՝ Եղծուածք և Ապականութիւն կըսեն: Ասոնց առաջինը՝ բուն իսկ իրեն անուանն է • երկրորդը՝ նոյն իրին պատճառն է: Մենք բուն իրը տեսնենք և յատկութիւնները և հանգամանքները քննենք:

Անկրթութեան մէջ կիրքերուն ամէնն ալ ապստկուեթե էն ծայրի աստիճանը կը գըտնըվին • անանկ որ կիրքը տկրած մարդուն կենացը համար՝ մարդը՝ կամ տահա աւելի՝ վեռնիլ պէտք կըլլայ: Ասոր հաճառօտ օրինակները:

Նախանձ: Սուրբ գրոց պատմութիւնէն կը տրվինք որ՝ կայէն միայն նախանձէն շարժելով Աբէլը մեռցուց:

Իշխանասիրութիւն: Հռովմայեցւոց պատմութիւնը կըսէ որ՝ Հռոմուլոս Հռոմայի մէջ միայնակ թագաւորելու համար՝ իրեն եղբայր Հռեմոսը մեռցուց: Ե- Ափրիկէի բարբարոսներուն համար անանկ բա-

ներ կը պատմվի որ՝ Եւրոպացի կրթեալներուն
անհնար կերևի։ Ափրիկէի արևմտեան ծովեզերքը
Տահօմէյ անուն գաւառը կայ, որու թագաւորին
համար Մալթպրէօն աշխատհագիրը կը պատմէ որ՝
"Տէրութեանը մեծերը իրենց մեռաքսեայ (խփհկ)
"հանդերձը պալատին դրանը դըրսի դին կը ձգ-
"դեն. թագաւորին աթոռոյն մօտեցած տեղնին
"փորի վրայ սողալով կերթան, և գլուխնին հողին
"կուտան։ Այս թագաւորութեանը դաժանութիւնը
"(պալըմութիւը) մարդուս խելքէն մըտքէն դուրս
"է։ Տալէլ անուն Ինգլիզ կառավարիչը՝ թա-
"գաւորին պալատին ճամբուն վրայ այս դիս ան դին
"ձըգված շատ մարդու գլուխներ գըտաւ. պատե-
"րուն վրայ մարդու ծամերէք (չէնէյի ոսկոր)
"շարված, պատին վրան հագցուցած պէս։ Թա-
"գաւորին հանդէսով դուրս ելլելը այն է որ՝ պա-
"տերազմի ՌՋ յաղթըված մեծերուն գլուխին վը-
"րայէն կոխելով պետն անցնի, և գլուխները նոր
"կըտրած՝ և արիւնը վրանին պետ ըլլայ։ Ձեղե-
"րուն ոճն օրը գայնէ՝ թագաւորին իշխանութիւնը
"տակը գըտնըվաց ցեղերը ընծայներով պետ երթան
"Թագաւորին. Թագաւորն ալ իր նախնեացը գերեզ-
"մանին վրայ մարդուն արիւն պետ ցըրցըքնէ։ Թա-
"գաւորին գերեզմանին վրայ հոգի գլուխ
"պետ կըտրըվի. մարմինները գերեզմանին վրայ
"կը մնան. գլուխները ցիցերու վրայ առնելով գե-
"րեզմանին բոլորը կը շարեն։ Արիւնները կը ժոռ-
"վեն. ամանովմը թագաւորին առաջը կը տանին.

«այնալ մատը ջրի կը թաթխէ և կը լիզէ»։

Աստեղութիւն։ Բարբարոս ազգերը պատերազմի ի՛ջ բռնած գերինին կըսպանեն. և ոմանք ալ կուտեն։ Աքիլլէս՝ Հեկտորին մարմնոյն ինչ ըրաւնէ պատմած եմք առաջ։ Բարբարոսութե՛ն ատեններըը ատելութիւնը յորդոց յորդի ժառանգուելէ կանցնէը շատ սորտ. և միայն արիւնով կը սրբըվի*։

Ոխակալութիւն։ Դաւիթ մարգարէին տղան Ամնոնը՝ իր քրոջ Թամարին բռնութիւն ըրաւ։ Դաւիթին միւս տղան Աբիսողոմ՝ իր քրոջը խայտառակութեանը վրէժը առնելու համար՝ Ամնոնը սպաննեց։

Հայրենասիրութիւն։ Ովսաեանները՝ մէկ եղբայրը իրեն միւս եղբաւրքը մեռնելէն ետքը իր կեանքը վտանգի մէջ դնելով՝ հայրենիքը ազատելու համար Կուրխատեաններուն հետ պատերազմեցաւ և յաղթեց՝ և Հռոմ գարձաւ յաղթանակաւ։ Տեսնելով քոյրը իր նշանածին մեռնելուն վրայ կուլայ, որ Կուրխատեաններուն մէկն էր՝ զարկաւ մեռցուց։

Կրօնք։ Ամէն հին կրօնքները՝ Մովսիսականէն զատ, իրենց աստներուն մարդ կը զոհէին։ Եգիպտացիք ամէն տարի Ներղոս գետին առաւոտյան ժա-

---

ծա։ * Հմմտյալ կայ այս սովորութիւնս Ասիա՝ Քնարտեղուն և Ավշարնեղուն մէջ, և Եւրոպա՝ Խըռվաթնեղուն և Առնավուտնեղուն և Սըռֆեղուն մէջ։

մանակը կայս աղջիկը ջուրը կը ձըգէին։ Մինչև
Կեսարի իշխանութեանը աւեռը պիտի՝ քըր-
մապետները երկու մարդ սպաննեցին ծծնելուն
քարկուԹիւնը ինջեցընելու և սիրտերնին առնելու
համար։ Հիմակվան Կռէնլանտացիներուն համար
ալ Ռուխո ճանապարհորդը կըսէ. «Մեզի աւե-
«լորդապաշտուԹիւն անգուԹ և արիւնտէր կըլլան.
«երբ որ իրենց պատահած գէշուԹիւնները պա-
«ռաւ կընկան մը ըրած կախարդուԹիւններէն կար-
«ծելով՝ այն կինը կըսպաննեն։ Մէկ տան մը
«պատմուԹիւն լըսած եմ որ՝ իրենց մոգը իմացը-
«նելով որ՝ Թէ՛ ձըկնորսուԹիւննին և Թէ ուրիշ
«գործերնին չի յաջողվելուն պատճառը այն էր որ՝
«կախարդները ատոնք կապերէին, այս կախար-
«դուԹիւնը քակելու համար տղայմը ողջ ողջ
«Թաղեցին։

ԻգաւորուԹիւն։ Ոչխար յափշտակածի պէս կը-
նիկները կը յափշտակէին. և երբեմն՝ երբ որ յափըշ-
տակուԹիւնը չի յաջողէր՝ յափշտակեմ ըսողը կը
մեռցընէին։ ՅափշտակուԹիւնը յաջողէր նէ՝ շատ
անգամ ծեծ կը բացվէր. և ատոր օրինակները ունինք
Իսրայէլացւոց և Յունաց և Հռոմայեցւոց պատ-
մուԹիւններուն մէջ։ Հիմակվան ԽըռվաԹներուն
մէջն ալ այս սովորուԹիւնս կայ. կառավարուԹիւը
տակաւ ըլլայնէ կընեն։

ՈըդէսիրուԹիւն։ Փաբիոս Ամպուատոս Հռով-
մայեցին՝ բոլոր Հռոմայեցւոց հասարակապետու-
Թիւնը տակն ու վրայ ըրաւ և հինգ տարի անիշխան

Ջնալնուն պատճառ եղաւ իր աղջկանը անփափաքութեան կնոջը հաճելու համար, որ ինք մէկ հատատակ մարդուն կին ըլլալով՝ իր քրոջը տեսած պատիւը և յարգութիւը չէր տեսներ. քանզի քոյրը աշնուական պատրիկի մը կին էր:

Անգործութիւն: Բոլոր վայրենի ազգերը իրենց օրական պէտք եղածը ձեռք ձգելէն ետքը կը հանգչին, մինչև ետքը պարապ կը կենան. և կաշինին քերթել տալը յանձնառու կըլլան, շարունակ և կանոնաւոր աշխատութիւն չեն ուզեր ընել: Ասոր համար աւազակութիւնը քան բանելէն աղէկ սեպելը՝ վայրենի մարդոց յատուկ է. և ասկէց միշտ մէջերնին պատերազմը պակաս չէ: Գերմանացիներուն համար Տակիտոս կըսէ. "Հատ դժուար է ա-"նոնք համոզել (խանտըրմիշ ընել)՝ որ գետինը "հերկեն՝ և տարին մը սպասեն բերքը առնելու, "քան թէ թշնամիի վրայ երթան և վերք առնեն: "Մանաւանդ ծանր և ցած բանը կը սեպեն՝ ար-"իւն թափելով վաստակելու բանը՝ քրտինք թա-"փելով վաստակելը: Պատերազմ չունենան նէ "քիչ մը որսորդութիւն կընեն. բայց աւելի շատ "ժամանակին կանցընեն պարապ կենալով, քնա-"նալով, և սեղանի գլուխ նստելով:

Ջարդասիրութիւն: Հատ վայրենի ցեղերը անհատնում համբերութիւն ունին որ՝ երեսնելնուն կաշինին և թևերուն և կուրծքին և բոլոր մարմնոյն վրայ սև գիծեր և տեսակ տեսակ ձևեր կընկարեն. և ասոր համար կրթեալ ազգերն ալ կը զարմանան:

Քանզի այս յաւելի գործողութիւնս ամիաներ և տարիներ կը քաշէ. տեղն տեղն ալ կը նորոգեն մինչև վերջին ծերութեան ժամանակը. քանի որ այս մեզի անտեսոր զարդերուն գիծերը ավերվին և չերևիլ ըսկըսին *: Գիտենք ալ որ վայրենիները ամէնուն ոչքան սիրով և փափաքով կը փընտրտեն պղինձէ կամ ուրիշ հանքէ շինած օղերը (հալխաները), բիւրեղի (պլլօռի) և ուրիշ փայլուն քարերու կըտորվանք. և ոչքան ուրախութիւն ճակատնին և երեսնին և ականջնին և քիթերնին և մինչև պըռշտնքնին ալ կը զարդարեն: Ասոնց զարդերնուց վերջ ակը ունենալը. կրթութեան պատուղ չէ:

Հարստահարութիւն: Այս տեղս լսելու սովորութիւններուս պատճառներն են՝ քանի փախչիլնուս քանի մը կարծութիւն ունենալը:

1. Կընկկ մարդկ գերին պէս քանեցընել. որ

ծ: * Այս սովորութիւնս ալ մինչև հիմայ սև և ճերմակ արտասներուն մէջ կայ: Ասոնք տաճկաց զօրքը այս սովորութիւն ունէին, ամէն մէկը իրեն խուճքին չափուկ եղած նշանը իրենց մարմնոյն վրայ սեղով կը քանեցընէին: Քանզի ամէն մէկ խուռը մէկ մէկ բան իրենց նշան չափակցուցեր էին. ոմանք մէկ գիրմը, ոմանք երկու գիր, կամ լախտ (թօբուզ) կամ սեղան, և այլն: Մեր Եուսասլէմ գացող ուխտաւորներուն ալ եղեր ձեռնէ տալնուն՝ ատոնց կարգէն գտնուիլնին քան չէ:

ամէն վայրենի ազգաց սովորութիւնն է *։

2 • Օտար երկիր ծովով կամ ցամաքով ճամփորդութեան երթալ, որ բարբարոս և կրթութիւնը քիչ եղող ազգաց պարծանք մը կուգայ **։

3 • Մարդս միս ուտել՝ որ հին ազգերուն շատը կընէին • չընոյլ խոտ քիչ կար ***։

4 • Թէ երկիր մարդ և թէ կընիկ մարդ գերի

ծա։ * Ամերիկայի և Ափրիկէի վայրենիներուն համար գիտեմք որ՝ երկիր մարդիկ առուրվընէ մինչև իրկուն նստած տեղերնուն չեն ելլեր, ծխախոտ քաշելով օրերնին կանցընեն • ամէն գործ՝ կընիկ մարդիկ կընեն։ Կրթեալներուն մէջ ալ ծրքան մարդիկ կը գտնըվին որ՝ թէ որ կընիկ մարդուն բանելով ձգած աւուրչէքը տանը ծախքին օգտելը գիտնան նէ՝ իրենք բնաւ չեն բանիր։

ծա։ ** Ասիկայ մինչև հիմա Հինդոստանի հարաւ կողմի և արևելեան ծովերուն մէջ կայ • Մալեան բռված ազգը՝ շատը ծովու աւազակութիւնով կապրին, և վաճառականաց գէնք չունեցող մանր նաւերուն շատ վնաս կուտան։

ծա։ *** Առեն մը Ամերիկայի Անդիլեան կղզիներուն Քարայիպ բռված բնակիչները մարդուս միս կուտէին • հիմայ ալ Ոլկիանիա՝ Սոամադրա կղզւոյն մէջ Պատրաք անուն բնակիչները մարդուս միս կուտեն։

բռնելու որ Ցունաց և Հռովմայեցւոց մէջ սիրէ կար
այս առլորութիւնս, և քրիստոնէական կրօնքը դա-
տապարտած ինքն ալ քրիստոնէից մէջ մտաւ, և
մինչև այս ատեններըս տեղ տեղ կը գտնուի:

Հեշտասիրութիւն: Վայրենի մարդը նրբեն պա-
րապ կեցած ատենը՝ երեք բան ունի նրբեն գլխաւոր
զբօսանք. որ են նախ՝ խմաուք. երկրորդ՝ կին. եր-
րորդ՝ բաղդովի խաղեր: Խաղերուն վերջը՝ ազա-
տութիւնը կորսընցընել կայ. կին յափշտակելն՝
ազգայ մէջ պատերազմներ կը պատճառի. և խըմաու-
քին վերջը՝ արիւն և մարդասպանութիւն կելլէ:
Գերմանացիներուն համար Տակիտոս կըսէ. «Գի-
«շեր ցերեկ խըմաուքի ինալը ամօթ սեպված չէ:
«Քիչ կըլլայ որ գինովցնելէն ետքը հանած կռիւնին
«միայն իրարու ծանր և գէշ խօսքեր խօսելով լը-
«մընցընեն, շատ անգամ մարդ կը զարնեն կըս-
«պաննեն:

Սաստիկ ոգեւորութիւն: Ասոր մարդ շատ շահ
ետ կը մնայ, և շատ վնասներու կը հանդիպի: Շահ
ետ մնալը այն է որ՝ երբ գին իր գործին գալու
բաներ լեցուն ինքն՝ անունք չի գիտնալուն և չճանչ-
նալուն համար գործ չածեր. և ասոր էն ծայր աստի-
ճանն է կրակ չի կրնալ վառելը: Վնասներն են
սուտ վախեր և դաժան սովորութիւններ, որոնց
համար մարդասէր ընել ալ պետք կըլլայ:

Բայց հարկ է խոստովանիլ որ՝ վայրենի մարդիկ
ալ Թոյն չինել և մարդ դեղելը գիտէին:

Անհոգութիւն և ոգեւորութիւն եղած տեղը՝ ին

բան մը առաջկուց մտածել և անոր համը նայիլ չի կըլնար ըլլալ. ուստի պատրաստ պահած ատակ և ուրիշ պէտք եղած ապրուստ չունենալուին՝ սովէ նեղութիւն քաշելուին շատ կը պատահի։

Քաղաքական կրթութիւնը՝ մարդոյս բնական եղած բարբարոսութեան տեղ մտնէ պուրս և անկանոն շարժմունքները կը զսպէ և կը շիտակէ։ Կարթագինեցիք քան իրենց տղայքը Կռոնոս կուռքին զոհ կընէին։ Ահա բարբարոսութիւն։ Սիրակուսացւոց գեղոն թագաւորը՝ Կարթագինեցւոց հետ ըլած հաշտութեան պայման դրաւ որ մարդ չի զոհեն. այս ալ քաղաքական կրթութիւնն է։ Հիւսիսային ազգերը Հռոմայեցւոց տկրութեանը վրայ գալով կոխելէն ետքը՝ առանձին պատերազմները շատցան. ամէն մարդ իր իրաւունքը պաշտպանելը և վրէժը առնելը իր սրտովը կընէր. ասիկայ է բարբարոսութիւն։ Փռանսայի Լուդովիկոս Ձ թագաւորը՝ որ սուրբ անունով կը տօնէ Հռովմէական եկեղեցին, այս առանձին կռիւները վերցուց. օրէնք դրաւ որ մէկը մէկու մը համար գանգատ ունի՝ վրէժ կամ իրաւունք կը պահանջէ նէ՝ դատաստանի երթայ։ Այս ալ քաղաքական կրթութիւն է։

Ընդհանրապէս մտածելով՝ քաղաքական կրթութիւնը երեք հատ մէկ տեղ եկած զօրութեանց պատուղէ. որ են ընկերական ուժ. կրօնական կարծիք. և քաղաքական կարծիք։ Առանց ամէն մէկին տաստկութեան աստիճանը որոշեալ չափ չունի, գործ կայ որ կը զսպեն, և գործ ալ կայ որ բոլորովին կարգե-

լեն , մանաւոր պատիժ և վարձք խոստանալով։

Քաղաքական կրթութիւնով բնութիւնը չափելու վիր։ ուսան կրթեալ ազգայ մը պիտի վերադրեալ երեք զօրութեանց վերաբերեալ գործերուն մէջն ալ անկարգութիւններ կը պատահին • ինչպէս որ գետին եղերքը ալիկ թումբով բռնուած ըլլայ ալնէ՝ ջուրը կըմնայ մօտ եղած գետիններուը կոխել, և շատ անգամ ալ կը կոխէ։ Յանցանք քննողատեաններուն պատժած յանցաւորները, քաղաքական ատեաններուն առաջը քննութեան տակ մնած վէճերը , առն օր պատահած կռիւներուը և անմիաբանութիւններուը՝ ատան մէջ ըլլան , պետութեան մէջ ըլլան , կրօնքի վերաբերեալ բաներուս մէջ ըլլան, ատոնք առնուալ բնութեան ըրած յաղթութիւնները են՝ խելքին և բնականութեանը տրվեցուցածին վրայ • ընկերական թումբերուն (պինտերուն) փըլըչիլն են։ Ընկերական անկարգութիւններուն պատճառ՝ քաղաքական կրթութիւնը բռնելը , գետինը ջուրը կոխելուն պատճառ թումբերը սեպելը կը նմանի։ Կրթութիւն հակառակ եղողներուն ալ խօսքը և բերած պատճառները ատոր պէս են , որ ետքը պիտի քննենք։

Այս ալ գիտցիր որ՝ հիմակուան ընկերութիւններուը առնուալ քաղաքական կրթութիւն ծայրը հասած չեն • ինչպէս որ շատ գետռզերքներ կան որ տակա թումբ շինուած չէ։ Օրինակի համար խօսիմ. Իտալիայի մէջ շատ տեղ գիւղ տղոցները՝ հեղինակի մը շինած գիրքը կամ թարգմանութիւնը ձեռք

կը ձըգեն և իրենց շահուն համար կը տպեն առանց հեղինակէն հաւանութիւն առնելու։ այս յանցանքս և անիրաւութեան պատճառ կրթութիւնն է կըսնաց մի ըսել։ Այս սովորութիւնս բարբարոսաց այն սովորութենանը կը նմանի որ՝ նաւ մը ցամաքը զարնէր՝ մէջի գտնըված բաները այն ցամաքը բնակող ժողովուրդը կըլային։ Եւ ասանց երկուքին ալ պատճառ է բարբարոսութեան՝ յափշտակութիւնը բան բանելէն աւելի սիրելնին։ Ասոնց ասկից քաղաքական կրթութիւն չէ, անկրթութիւն և բարբարոսութիւն է։ Ուրիշ անկարգութիւններն ալ առանկ սեպէ որ օրէ օր կը պատահին, և տգիտութիւնը քաղաքական կրթութեան վրան կը ձըգեն։

Բարբարոսութենէ մնացեալը յիշելու՝ անունք զսպող ընկերական և քաղաքական և կրօնական օրէնքները գովելէ։ ինչպէս որ Լուրը գեաինը կոխելով տըված մնացեալը յիշելու՝ Լուրը իրեն սահմանին մէջ պահելու համար շինված թումբերը գովելէ։ ասոնց հիմնական քաղաքական կրթութեան թշնամիները ջընջել և վերցընել կուզեն բարբարոս և անկրթ ժամանակներուն պատմութիւնը, և իրենց դրութեանն ալ այսպէս ընելը յարմար գալուն համար իրաւունք ունին։ բայց առանց ընելով՝ ընկերական և քաղաքական և կրօնական իշխանութիւններէ շատ օգուտ տեսած ըլլալնուն համար՝ հասարակութեան անունց նուիրելու պարտական եղած շնորհակալութիւնն ու յարգը կը խափանեն։ Հպատակները իրենց իշխանին վերջապէս շնորհակալ պիտի ը-

ման՝ տեղեկութիւնները շատցընելուն համար, ինչ-
պէս որ ուրիշ տեղ ալ ըսած եմք. և մեք՝ ժողովուր-
դեան ձեռաց ճարտարութեանը և ելլանկութեանը
և աղէկ վարք ունենալուն՝ ոգեւորութիւնը ւրքան
դէմ ըլլալը հակըցընելով՝ այս հիմըս աւելի հաս-
տատել կուզեմք: Քանզի բռնատեղծն ալ կըսէ.
«Հակառակ բաներով բաղդատութիւնը աւելի պայ-
«ծառ կըլլայ՝ մթութիւն չունենալ. ասկն մարդ
«դիւրաւ կըմնայ իրեն վայելած բարիքը՝ ուրիշի
«վայ ծանրացած գէշութենէն տրոշել:

Եւրոպայի հիմնակիան քաղաքական կրթութեան հիմն ու արմատն են ասոնք: ա. Կառավարութեանց օրէնքները: բ. Ժողովքներուն կանոնները: գ. Բնագիտներուն գիւտերը: դ. Բարոյական գրոշներուն ըսկըզբունքները: Յանգաւոր մարդուն ըրածը գտուցընելու համար տանջանք տալու բարբարոսական սովորութիւնը և վնասները մոքերնուս հանենք նէ՝ մարդ չի կըմնար պէքքարիա փիլիսոփային շըտհակառակ ըլլալու որ իր գիրքովը այս սովորութիւնս Եւրոպային վերնալուն պատճառ եղաւ: Ասանկ հակըցիկ նա և ասկն մանաւոր բարքերուն և սովորութիւններուն և ունակութիւններուն համար՝ որ բարբարոսութեան առեններըս կային, և հիմա օրէնքներուն ուժովը խափանեցան, վերցան:

Եւրոպայի կառավարութիւնները երկու թշնամի ունին: Մէկ մասը՝ քաղաքական կրթութիւնը վնասակար է կըսեն. ասոնք կրթութեան առաջ երթալուն չունք ընող իշխաններուն հարկինքը կը պըշ-

ակներեն և անուններին կավելեն: Մէկ մանալ կըսեն որ՝ քաղաքական կրթութիւնը ինքնիրեն ալ կը ծալկի առաջ կուգայ • որով առաջ գալուն ջանք ընող իշխանները պարապ հոգնածի պէս կը ցըցըննեն: Առաջինը ըսողները՝ գեռեզերքը շինված թումբերը օգուտ մը չունին ըսողներուն կը նմանին • երկրորդը ըսողները՝ նոյն թումբերը իրենց կը բռանին ըսողներու պէս են: Երկուքն ալ թումբը նեղք ընող և շինող վարպետին երախտեացը դէմ ապերախտ են, և անոնց պատիւը կոչընչացընեն:

Ոմանք հիմակվան մոլութիւններուն դէմ խօսելով՝ իրենց անանկ կուգայ որ՝ առաքինութիւն և բարի նախանձ ունենալնին հասկըցուցած կըլլան փորձով: Հարբած ատանալու ուրիշ ճամբայ չգիտցող մարդիկ՝ շատ անգամ այս ճամբաս կը բռնեն որ անուն վաստըկին: Ուսոի առնի ատենվան մարդիկը իրենց ժամանակն ու ժամանակակիցները անցած գացած ժամանակներէն գէշ կը ցըցընեն • ատոր համար է որ՝ միշտ անցած ատեններուն և հեռաւոր ազգերուն գովեստը կը լսվի • և ասոնկն ալ այս բարոյական պարտքին դիւրաւ կը խաբվի, որ բնագիտաց՝ Տեառնական պատուիրանք ըսածնին պէս բանը նէ • որ հեռուներուը ուրիշկերպ կը ցըցընէ աչքին: Առնն մարդ իր ատենի գէշութիւը ինքը կիմանայ և կըզգայ • անցածներն ու հեռուներուը չգիտնար *:

ծա: * Այս ըսածնին պէս՝ առն տարի ձմեռը կը լսեւնք ու՝ այս տարվան ցուրտը անցած տարվը-

Մարդերը իրենց տըղոյն անհաճո միշտ "գայլը
կուգայ կոր" ըսուելով և դէմքերնուն և շարժմունք-
ներնուն վրայ ալ վախս նշան ցըցընելով վերջա-
պէս տղոյն սիրտը վախ կը ձգեն։ Հմտութիւն քիչ
ունեցող կարդացողներն ալ ամէն առեն առաջին
մարդոց և մեր նահանջներուն պարզութիւնը յայ-
ցընելով, և դէմքերնին անանկ ցըցընելով որ՝ իրենք
անոնց կը հաւնին և կը յարգեն, վերջապէս հասա-
րակաց կարծիքին ալ կըրցան կուռք մը ընել։ և
կուզեն որ ամէնքս ալ այն կուռքին երկրպագութիւն
ընեմք։ Քիչ մնաց մեր միտքը հաստզելու որ ջու-
րերը վերէն վար չեն ինջնար, վարէն վեր կելլեն *։

նէին շատ է • որ շատ անգամ սխալ կըլլայ։ Եւ-
թէ որ մարդ չերմաջան ուներնայ՝ և ամէն օր-
վան օգտին տաքութեան աստիճանը թուղթի վրայ
նշանակէնէ՝ այս սխալը չէներ։ Նմանապէս
թէ որ անցած տաեղները հիմակվանէն ալէկ
էին ըսուը պատմութիւն կարդացած և ալէկ կըշ-
ուած ըլլայնէ՝ այս սխալը չի կըլնար խօսիլ։
Պատմութիւն սորվելուն մէկ օգուտն ալ այն է՝
կրթութիւնն ու անկրթութիւնը լինչիլ իրարմէ
տարբերութիւն ունենալը փորձուլ կը հասկընայ։

ծա։ * Ասկից թէ որ քիչ մը ճշմարտութիւն ու-
նի՝ կրթութեան տակ մտաւ, այլ ուրքան որ Ադամայ
չէ թէ առաջ ամենևին անկիրթ էր՝ և եթէն
նի՝ կրթութեան տակ մտաւ։ քանզի աշխարհս

Հիմակվան քաղաքական կրթութիւնը ամենևին մոլութի չունի ըսելը՝ աշխարհքիս երեսին մարդկային բնութիւնը վերցած է ըսելու պէս է. թուր բերուն պարնըլող և ձեղքերին քամլող (սրզմիշ ընող) չուր չի մնայ ըսել է:

Հիմակվան մոլութինները առաջին ժամանակներուն գերշեն ըսելը՝ մշակութեամբ ընտանեցած պտուղները լեռը բուսածներուն լեղի են ըսելու պէս է. ուզածին պէս առնե դին վազող և կոխող չուրը՝ կանոնաւոր թումբերով պաշտպանած գետէն աղէկ սեռել է:

մօտ երթանք նե կրթութիւն կը գտնենք. եօքէն իշխանաւոր մարդոց բռնական կառավարութենէն փախչելու համար մարդիկ ցրուելով՝ առաջին կրթութիւններին մոռցան. ասիկայ ասոնց տեղն է և ասոնց տեղ կը տեսանենք որ՝ շատոր մէկ տեղ եղած տեղը կրթութիւնը շատ կըլայ. քիչվոր ըլլան, կամ շատոր նէքեն զատ զատ հերթիք (փըռխա) բաժնըլած ըլլան և նրատու տեղութիւն ունենանան՝ ասոնց մէկ հերթիքը քիչվոր ըլլալով կրթութիւնն ալ կը պակսի: Ասոր՝ ատոր չի նայելով՝ ընդհանուր կերպովը՝ առաջին մարդիկը անկրթ էին, և եօքէն մարդոց մէջ կրթութիւն մատ ըսելը շատ պետ ունի: Ատոր վրայ Աստուծով ուրիշ տեղ ընդարձակ կը խօսինք. պէտք եղած ապացոյցներով մեր ըսածը հաստատելով և ուրիշներուն ըսածը քննելով:

Ռամիկներուն կարծիքները սուտ հանող պատմութիւնները ընելէս առաջ՝ այն պատմութիւնները յստակ և պայծառ հասկըցվելուն օգուտ ընող քանի մը՝ սկզբունքներ հաստատեմք։

1 • Մարդոյս դիւրազգայութիւնը ամէն աւելի մեկ է տէյի սեպելու է։

2 • Այս դիւրազգայութիւնը աւելն աւելն փոխանակաւ ընական և մտաւորական և բարոյական հեշտութիւններու վրայ կըլլայ։

3 • Զգայութեանց վրայ մեկ հեշտութիւնը ծլքան աւելի տիրէ նէ՝ մեկալ հեշտութիւններուն տիրելը այնքան տկար կըլլայ։

Անցած աւելներուն մէջ տգիտութիւն շատ ընելուն համար մարդ վերաբերեցաւ հեշտութիւնը ծչինչ եր։ բարոյ դժանութիւն ըլլալուն համարալ բարոյական հեշտութիւնը ծչինչ էր։ Անանկ է նէ՝ ըզգայութեանց վրայ աւելի տիրողը կըլլայ բնական և զգայական հեշտութիւնը։

4 • Բնական հեշտութիւնը մարդոյս զգայութեցը վրան տիրէ նէ՝ հոգւոյն բնական ուժը կը թմրեցնէ , և մարդըս անասուններուն նման կընէ։

Անանկ է նէ՝ քանի որ հին աւելնվան մարդոյ գովելի վարքին մօտենալ նէ՝ այնքան ալ անասուններուն մօտ կըլլայ։ Բանաստեղծներուն ոսկի պատ տէյի գոված ժամանակը փիլիսոփայութիւնը քննելով՝ գովելու արժանի չի գտաւ , մոլութիւններով և յանցանքներով լեցուն գտաւ։

Անցեալ դարերուն պատմութիւնները կարդա-

լուլ սա բանելըս կը գլտանեմք , որ ամեն ռեկը ռեկ գըլուխի ՝ի բայաուրեմք : ա . Քաղաքական հեշտութեանց պակասութի : բ . Ջգույական հեշտութեանց շատութիւն : գ . Մարմնական խաղերու շատութիւն : դ . Բաղդուի խաղերու շատութիւն : ե . Բարուց եվեղօք ավրված լլլալը : զ . Ընկերական թշուառութեան շատութիւն : է . Կրօնական գգայմունքներու մէջ բարեպաշտութեան տեղ դաժանութիւն և անգթութիւն : ը . Հասարակաց առաջ պարկեշտութիւնը խայտառակել :

ԳԼՈՒԽ · Ը

Ընդեալ դարերու մէջ քաղաքական հեշտութիւններըը քիչ էին :

1 . ՀԱՆԳՍՏՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԶԱՐԴՈՒՑ ՎԵՐԱԲԵՐԵԱԿ ԲԱՆԵՐՈՒՆ ԿՈՒԶՈՒԹԻՒՆԸ

Ընչաց հեշտութիւնները քանի՛ որ պակասեն՝ նոյն համեմատութէ օրէնքի դէմ հեշտութիւններուն ալ այնքան եվել ժամանակ և դիւրութիւն կը մնայ : Ուսոյ արուեստից պատմութիւնը կըսնայ բարուց պատմութեան առաջնորդ ըլլալու որը հա-

մալ վերջ ալ այս տեղս արուեստիս պատմութեան
ուկ համառօտութիւնը ընենք։

Ա. Նորահաստերը պատմութիւն կարդացած
տեսնին դիւրաւ կըլնան ուկ սուտ համեմատութէ
մը խաբվիլ, և քանի մի հեղինակներուն պէս կար-
ծիք ընել թէ առաջ հարկաւոր բաներու պէտք ե-
ղած արուեստները հնարվեցան, ետքը հանգիստ
կեանք անցընելու պէտք եղածները, ետքը զարդու
պէտք եղածները։ Ասկէց սուտ մակաբերութիւն
ալ կը հանեն. քանի մը զարդու վերաբերեալ ար-
ուեստներ գտնելով ուկ տեղին մը վրայ՝ մեկալ ար-
ուեստներն ալ գտնվլած կը կարծեն։ Այս կար-
ծիքը՝ պատմութիւնները սուտ կը հանեն, և հաս-
տատութիւն ունիմք այս գործքերը։

Քրիստոնէութեան առաջին դարուն ուշ՝ Քա-
րտադովս Բրիտանացւոց Թագաւորը Հռոմ եկաւ
նէ՝ ձիւթը ասկի շղթայ կար, որ իր երկիրը շինված
էր. և այն տեղը Բրիտանացիները, մշակութեան
առաջին սկզբունքներն ալ չգիտէին։

1047 Թուին՝ Թօսքանայի Մարքէզ Պօնիֆաչիօն
լսնալով որ պատուական քացախ ըլլայ նէ՝ հեռ-
ւիկոս կայսերը շատ ընդունելի կըլլայ, իր երկրին
ուշ Քանօսա քաղաքը ուկ կտոր մը շինել տըվաւ
մինչև անուները արծաթ. և արծաթ տակառներու
(փըչիներու) ուշ քացախ լեցուց այն կտորին վրան
բերաց կայսերը ընծայ ղրկեց. որ այն տեղը
Բրաչէնցա կըսուէր։ Կտորը քաշուկենդանի եղ-
ները քանի հատ էին նէ՝ այնքան ալ արծաթէ շինեց

դոյն մեծութիւն , կենդանի եղնեւուն քովը դրաւ • որպէս թէ անոնք ալ մէկ տեղ կը քաշեն կառքը : Թէ որ ասկէց հետևցընես որ՝ տուն շինելու գործածած աղիւսանին (թուղլանին) ալ շատ պատուական եղած պիտի ըլլայ • շատ կը սխալիս :

Ը • Ի Դարէն առաջ բոլոր տուները և քաղաքները մայր եկեղեցիներուն ալ փայտով կը շինէին և յարդով կը ծածկէին • Թէ որ աղիւսով շինուած եկեղեցի մը ըլլար՝ պարսպանման բան մը կը սեպվէր • և պատմութեան մէջ կը գըրվէր :

Մայր եկեղեցիները փայտէ ըլլալէն եօքը իրաւունք կառնեինաք ըսելու Թէ՝ միւս եկեղեցիներն ալ փայտաշէն էին , տլներուն ալ • և պատմութիւնը այս մեր հետևութիւնը չհմարիտ կը հանէ :

Ինկիլթէռայի Կալէս գաւառին Թագաւորին գլխաւոր պալատը՝ որ ազնուականները և իմաստունները օրէնք մը հաստատելու համար հոն կը ժողվվէին , ձերմակ պալատ կըսվէր , քանզի պատերը բոլոր՝ կեղևը հանված ծառի ճիւղերով հիւսված (չիթ) էր , որ ձերմակ կերևի : Այն երկրին օրէնքներուն մէջը այսպէս կար որ՝ ով որ Թագաւորին պալատը բըռնկցունէ կամ փըլցունէ նէ՝ այն տեղին ըստակովը մէկ լիրա և ութսուն սօլտի պիտի տայ • Թէ որ քովի տներուն ալ բըռնկկին նէ՝ ամէն մէկ տանը 120 սօլտի պիտի տայ : Եւ քովի շինուածքները Թագաւորական պալատին չատ կը տորվանքն էին , և ութը հատ էին : Ասկէց կը հասկընանք որ՝ Կալէսի Թագաւորութեան օրէնքը

Դըրևաց սահելը՝ Թագաւորին պալատը իր քովի շինուածքներովը ամէնը ոչկէն հինդ լիրա և ութսան օձառի կընէր այն սահենվան տալկովը, որ կընէ 160 լուխէ։ Ասով կը հասկընանք որ՝ այն շէնքերը երևելի բան մը չէին. և կերևի որ փայտէ էին։ Այն կոշմերուն սպասհովութեանը համար շինված բերդերն ալ փայտաշէն կը կարծվին։ Քանզի օրէնքը անանկ կուզէր որ՝ Թագաւորութեան ոչ երող մեծ իշխաններըը՝ որ այս բերդերուն շինութիւնը և նորոգութիւնը անոնց յանձնըված էր, միայն կայսին մը (պալթա) ունենան քովերնին՝ հոն գայած սահենին։ Ասկէց և ուրիշ ասոր նման բաներէն շատ հեղինակներ կը հեռևցընեն որ՝ ու Օդուարդ Թագաւորէն առաջ՝ որ ժգ դարուն ոչ կը Թագաւորէր, քարաշէն շինուածք չկար Կալէս գաւառը։

Էտէրսըն հեղինակը կըսե որ՝ 1246 Թուին Լօնտռայի տըներուն շատին վրան յարդով գոյված էր։

Այն յուրտ երկիրները՝ 1300 Թուին սահենները վառարաններու ծխնելոյզ (օճախի պաճա) չկար. մանր վառարաններ (մանղալներ) կը դնէին սեղանին ոչ, հոն կը տաքնային, մուխ ելլելու տեղ չէր կենար *։

ֆ. Փողոցներուն յատակը քար շարելու սով-

ծ. * Ըսել է որ՝ ածուխ ալ չունէին. քանզի ածուխը մուխ կունենար՝ որ վառված տեղը ծխնելոյզի կարօտ կըլլայ։

տութիւնը՝ հին բան չէ Եւրոպայի մէջ։ 1184 Թուէն առաջ փարիզու հիւանդ մէկ փողոցը քարոյա-տակ (խալտըրըմ) էր. տիզմը (չաւուռը) և աղբը հիւանդ էին վերնալ անկէց. շատ անգամ պատճառ կըլլային քաղաքին մէջ տեղական հիւանդութիւններ տիրելու։ Այս բանիս վրայ 1348 թուականէն առաջ յատուկ կանոնադրութիւն չկայ։ Աղտեղութիւնները հաւաքվելու հարերը փռանսա՝ ու փռանչիսկոս Թագաւորին օրերէն սկսան 1539 ին աւեններըը։ Անկէց առաջ տներուն աղտեղութիւնները գիշեր կեսկ բայը կը հնային, շատ անգամ տանը բակը կը դիզէին, աւելի սովորականն էր՝ տանը դրանը քովը դիզել։

Մինչև ժը դարուն կէսերը՝ Եւրոպա սովորութիւն էր մեռելները եկեղեցիներու մէջ թաղել, և մեր օրերը այս սովորութիւնս վերցնելու համար շատ օրէնքներ դնել հարկ եղաւ։

Ե. Անուանի Թովմաս Պէքէդ Ինկլիզ արքեպիսկոպոսին վարքը գրողը կը պատմէ որ՝ այս մարդը՝ որ Ինկլիզի տէրութեան մեծ դիւանապետին (քանչէլիէռն) աչէր ժը դարուն մէջ, սովորութիւն ունէր ձմեռը ամէն օր հայց կերած սրահին գետինը յարդ կամ էր խոտ փռել տալ, և ամառը ինչուն (սաղ) կամ ծառի կանանչ ճիւղ. որ հայց ուտելու պայոլ ատենները սենեակը չի կըլնային նստիլ անոնց վրայ նստէին գետինը և հայց ուտէին. և այսկայ մէկ մանաւոր փափկութիւն (զարնփութի) և նորելուկ բան մը տէյի կը պատմէ։ Այս մարդը

այնքան փափուկ և մեծատուն մարդ ալ լքէն աթոռ (սանտալիա) չունի եղեր տանը մէջ. կըմնաս հասկընալ որ ուրիշ ինչպէս մարդու տուն կը գըտնըվէր։

Ինկլիզի Թագաւորին անկողինին մէջ քայդ լեցընելուն առաջին անգամը եղաւ 1234 Թուին. անկէց առաջ Թագաւորը չոր տախտակի վրայ կը պառկէր։ Սքօձիայի Ե Յակոբոս Թագաւորին օրը՝ որ ժէ դարուն մէջ կը Թագաւորէր, այս Թագաւորըս կարգըված աոեղը՝ հարսին Էմիմոուռկ քաղաքը հանդէսով մըտանելը ասանկ եղաւ. Թագաւորը ձի հեծած, և հարս Թագուհին ալ նոյն ձիուն գաւակը Թագաւորին եսին նստած անանկ մտան։ ՀարԹօնքուռ պալատին սեղեակներուն զարդն էր մեծ արծաԹ աշտանակ (շամոան) մը, արծաԹ կոնք (լէյէն) մը և արծաԹ ջակիճ (եըպրըլս) մը։ Ճրատասյի մէջ կարգի (քառօճայի) առաջին տովրուԹիւնը մտցուց Կատարինէ Մեդեկեան Թագուհին, ժէ դարուն մէջ։ Ինկլիզէուռայի Ը Հենրիկոս Թագաւորին սեղեկին բոլոր զարդն էր նաև անկողինէն (քառեօլայէն) և ուկէ գլուսեղանէ մը զատ ուկէ նըստարան (սանտալեա) մը և ուկէ հայելի մը։ Ասիկայ ժէ դարուն մէջն էր. ժէ դարուն մէջ միայն վէնէտիկցիք գիտէին հայելի շինելու արուեստը. և դրծածուԹիւնն ալ տովրական ըլլալ սկսաւ ժէ դարուն մէջ։ Առաջ ալ հայելի շինել կար, բայց հանքային նիւԹերէ, և շատ անգամ սրտկէ (Թուձէ) կը շինէին երեսը մաքրելով և արծնելով (ձիլա տալով)։ Հարուստաներուն տընելուն զարդերն էին

ռկ գլուխ (չէքմէճէ) մը, կամ սընտուկ մը, և կեռատանի (փայէնտէներու և ափսանէկներու) վրայ շարած քանի մը չխլըշկած (ըռէնտէալ) տախտակներ. քանի մը բանքաներ. ռկ հատ մը (խօլթուխլու տանտալիէ) և քանի մը հատ պարզ (տանտալեաներ): Անկողնին քովը երեսցքը աղէկ կըլլար, և կը գարդարէին ալ. Բայց հասարակ քաղաքացիները խըտիլի մը վրայ կը պառկէին, կամ յարդի վրայ, և վրանին ալ ծածկոց մը կառնէին. գըլուխնին տակը դրած բարձերնին փայտի մը կտոր էր: Մեսն եկեղեցիներուն և պալատներուն լուսամուտները (բէնճէրէները) ապակի (ճամ) կըլլային. ուրիշներուն կամ լաթ կըլլար, կամ փայտէ վանդակ (խաֆէս): Կտաւի հին կտորներէն թուղթ շինելը, որ տպագրութեան արուեստը գըտնըվելէն յառաջ Իտալիայի Բառմա քաղաքը, ժէ դարուն մէջ միայն հասարակաց սովորական եղաւ: Լուսամուտներուն ալ ապակի գործածելը թէպէտ և դարուն մէջնալ անծանօթ բան չէր, որովհետև Հերոնիմոս կը յիշէ, բայց խիստ քիչ կը գըտնըվէր, և ժէ դարուն մէջնալ զարդի կարգ մտած էր. հարստութիւն ցըցընելու համար գործ կածէին: Սենեակներուն գետինը հողէր, վրան ալ աւազ և կնիւն (սաղ) կը քաշէին. շընելը և կառուցանելն ալ այն սենեակներուն մէջ ըլլալով անոնց անմաքրութիւնն ալ այն հողը կը ծլծէր. հասկըցիր որ ինչ հոտ կըլլար այս սենեակներուն մէջ: Առանկ բաներու համար ժանտախտնալ պակաս չէր այն

աուեններըը այն երկիրներէն. ինչպէս որ յայտնի կը
վկայեն ժանտախտի և բորոտներու սահմանած այն-
քան հիւանդանոցներըը, որ այն աուեններըը շինվե-
ցան: Պէթլինէլի՝ Իդալիայի 1000 թուականէն
ետքը գըտնըված վիճակին վրայ խօսելով կըսէ.
"Դարատուներուն էն առաջ բացված աուեններ
"շատ մարդ կարդալ սորվելու կերթար. նըստա-
"րանի և բանքայի սովորութիւն չկար. ուսանող-
"ներըը առհասարակ յարդի վրայ կընստուէին. Եկե-
"ցիներուն ալ ոչ աթոռ կար ոչ նստարան.
"գետինըը յարդ կը ցանէին, մանաւորապէս՝ ժա-
"մերգութիւնը երկար քըշելու աուեններըը. ինչ-
"պէս՝ ուրիշ տօներէն զատ՝ ծնունդին գիշերը:
"Եւ ասկից աւելի ալ հանդէսը ըլլալու հա-
"մար գործ կածէին պազին տեղը վանքերու եկե-
"ղեցիներուն մէջ: Ան կոպիտ աուեններըը եկեղե-
"ցիներուն յատակը կամ աղիւս (թուղլա) հին
"շարած չէր, կամ գէշ շարած էր. և այս յարդըը
"գետնին խոնաւութիւնը քաշելու օգուտ կընէր:
Մաքեավէլլի կը պատմէ որ՝ ժե դարուն մէջ Մի-
լանցիք եկեղեցի երթալնին՝ չոր գետինը պիտի
նստէին:

Ե. ժէ Դարուն մէջ Միլանցիք բուլդէ (սայլ)
շատիկ կը հագնէին, քթան շատիկ չգիտէին. և
Միլան՝ Իդալիայի ամէն քաղաքներէն հարուստ
էր: Եւ այսքան հարուստ ըլլալնուն ժողովուրդը որ
խիստ շատ էին՝ աղէկ և հանգիստ տուն մը չունէ-
ին. կառավարութեննէն յատկապէս հրաման եղած

կայ այն տեղեկութիւնը որ՝ մեկ տեղեակի մէջ տասը հոգին եւրէ չի բնակիւր։ Տներուն պզտիկութիւնը տանիկ ըլլալը գիտնալով՝ դիւրաւ կրնանք հասկնալ թէ՝ ինչո՞ւ համար այն տեղերը կենցաղավարութիւնէ եւ տեղափոխելու համար իրարու տուն չէին երթար։ ամէն տարի փախաքոլմի հրապարակները կը վազէին՝ անշուրջդ ըզօտանքներ եւ տեսարաններ տեսնելու, կամ քարամարտութիւնէ (Թաշտէօյնւշիւ) իրար կը հրաւիրէին, եւ քաղաքէն դուրս դաշտը կերթային։

Ձ. Էն առաջ գնուտատեղերուն (Թօփխանեբուն) հնարվելը եղաւ Ինկիլթէռա 1343 Թուին. անկէց առաջ կինիկ մարդիկ գնուտատելի տեղ վայրենի գործ կածէին։

Մետաքսէ շինված գուլպաները (խիճկ չօրապները) փռանսայի մէջ էն առաջ մլուցուց Հենրիկոս Ը Թագաւորը՝ Սալոյա դըքսուհիին հետ կարգըված հարանիքին օրը 1547 Թուին. Ինկիլթէռա ալ մլուցուց Եղիսաբէթ Թագուհին 1561 Թուին։

Ծոյլ ժամացոյցները էն առաջ Նէմցէստանէն եկան 1577 Թուին. և բոլոր ժէ դարուն մէջ ատանկ ժամացոյցներ քիչ կը գըտնըվէին, զարնող ժամացոյցները հնարուըն է Բուչինկհամս անուն Վէռօնացի աւագ սարկաւագմը Ը դարուն մէջ, ինչպէս որ կը պատմե Մաֆֆէի։

Ժէ Դարուն սկիզբները՝ և յատկապէս 1610 Թուին, Թովմա Գօռխատ անուն Ինկլիզմը Իգալիա ճամբորդութիւն ընելով եա գարձած

ատենը պատուաքաղ (չաթալ) տալու հետևյալ ատենվան Ինկիլիզները ասկայ մի անօգուտ դրամ ձգած էին, որ տանուլին ալ խեղճ ըսին։ Ի Դարուն մէջ Իդալիա ալ պատուաքաղի գործածութիւնը քիչ էր. և Պետրոս Դամիանոս կրօնաւորը սոսկալով կը պատմէ որ՝ Ստամպօլ նստող Ռօմանոս Արգիրոս կայսեր քոյրը՝ որ Վէնետիկի դուքս Պետրոս Օռսէօլին տղոյն մէկուն հարս եղաւ՝ ի դարուն վերջերը, հայկ մատներովը ուտելուն տեղը՝ արծաթ պատուաքաղ գործ կածէր, և ապուրը ոսկեզօծ դգալով բերանը կը լեցնէր. ատոր այս ամբարտաւանութեանը և հպարտութեանը դէմ նոյն ատենը ոմն զինքն ալ պատժեց՝ երկնալ, երկուքն ալ ժանտախտէն մեռան քիչ տարիէն *։

---

2. Իմացական հեշտութիւններուն քննութիւնը։

Իմանալու մտերիմ տեսակցութեան նպատակ արքան եղել իմացական ու մտքի վերաբերեալ հեշ-

---

ծ։ * Նոյեմբեր բաները այնքան օգտակար ըլլան ալ՝ ատանկ բաներ խօսիլ չի պակսիր ամէն տեղ. բայց խելացի մարդիկ օգուտը մտածելով աստանկներուն խօսքին անկաշ չեն դներ։

տուժելուն հաղորդ ըլլալին՝ տալով գիրքերուն տեսակին այն ատենվան և հիմակվան շատութիւնը բաղդատելով կը հասկնանք *։

Ամէն տարի ելած գիրքերուն մէջ հետաքրքրութեան վերաբերեալ գիրքեր կան, ինչպէս են պատմութիւններ և ճանապարհորդութիւններ. զուարճալիներ կան, ինչպէս են կատակերգակ և երգիծագակ բանաստեղծութիւններ. բան տալիք գիրք կան, որ ուսուցման և վաճառականութեան վրայ կը խօսին. իմաստութեան գիրքեր կան գիտութեանց ամէն տեսակներուն վրայ. կրնիկ մարդոց կարդալու համար գեղեցիկ ոճով գիրքեր կան. տղոց համար յատակ և իրենց հասկնալու չափով գիրքեր կան. գիտնականներու համար ալ ասոնց մէջէն, որ ամէն մարդ կրնայ առնել։ Շատ տեղ հասարակաց գրատուներ կան՝ որ կրնայ ամէն մարդ ուզած գիրքը առանց ծախք առնելու կարդալ։

Ամէնուն հետաքրքրութեան և ուսման նիւթը այսքան դիւրաւ գտնելուէն բան ըլլալով՝ կարդալ գիտցողներուն ալ այնքան շատցած են որ՝ այս ալէկութենէս գեղացիներուն ալ զուրկ չեն։

Ասոր հակառակ՝ հին տեսնելը թուղ որ գիրքերը խիստ քիչ կը գտնուէին և շատ տուղէին, երեւելի մարդիկ և մեծ իշխանութեան տանուլները

ծ։ * Այս բաղդատութիւնս մենք հիմակու հիմա չենք կրնար ընել. բայց կը յուսամ որ՝ ատոր առեներ շատ հեռու չէ։

և կարևոր գործոց վրայ հոգաբարձու դրվելները և խիստ պատուաւոր ասոյճան ունեցողները կարդալ չէին գիտեր. և ասիկայ զարմանք մը սեպելու չէ. որովհետև կարդալ գիտցողին կամ հետեւիկոս կըսէին կամ կախարդ: Ասանկ ամբաստանեցին Բէթհատքա, որ Վիրգիլիոսի բանաստեղծութիւնները շուտակ անգիրէ կըլնան կարդալ. և հարկ եղաւ ինքը զինք արդարացընել ի Հռոմկլեմտոս պապին առեւանը, ժէ դարուն մէջ:

Մինչև հիմա եղեւ իշխանները սըրված հին հռովարտաձիները կան. որոնցմէ յայտնի կերևի որ այն մարդիկը նրեցից անուանուած չէին կըլնար գրել: Եւ գրել չի գիտցողները ասանկ գրուածքի մը հատուածին և ուժ տալու համար ստորագրութեան տեղ խաչը կը գրէին: Շատ հին գրութիւններ կան որ՝ թագաւորներ և իշխաններ կարդալ չգիտնալնին՝ վրան նրեց ձեռքը խաչեն գրած: Ակէց մտած է հին խոսվացւոց մէջ ստորագրել ըսելուն տեղը նշան քաշել ուղղած ըսելը: Ժէ Դարուն մէջ Հերոտոս անուն մէկը որ թագաւորական պալատի կոմսի իշխանութիւն ունենալով՝ կայսերութեան մէջ ալ մեծ պատուաւոր էր, իր անունը գրել չէր գիտեր: Անանկ մէկ ատենմը նայ՝ որ մեր ժամանակներէն շատ հեռու չէ, ժէ դարուն մէջ Տուկէալէն անուն փռանսայու Քօնդէսթապլը (պաշ մխիսթօռը)՝ որ սէրութեան էն մեծ մարդն էր, և իր ժամանակին մեծամեծ և եղեւելի մարդոց

մեկը, ոչ կարդալ գիտեր և ոչ գրել*։

Առանց տգիտութիւն՝ միայն աշխարհականներուն մէջը չէր. եկեղեցականներուն ալ շատը՝ աշխարհականներէն շատ եվրել յետասատան չէին։ Առնչ շատը եկեղեցական իշխանութեան հասնելով և ժողովքներու մէջ գրանցվելով կանոններուն տակը իրենց ստորագրութիւն չէին կրնար գրել։ Կարգ առնելու մասին ըլլալու հարցմունքներուն մեկը՝ այն առենվան կանոններուն մէջ այս է գրված. «Կըրնայ մի աբեղայանալ և առաքելական թուղթերը կարդալ, և գոնե նկարագրական միտքը ժողովուրդին բացատրել։ Մեծն Ալֆրէտ Ինկլիզի թագաւորը թ դարուն մէջ կը գանգատէր որ՝

ծ։ * Տգիտութիւնը ազնուականաց այնքան յատուկ եղած էր որ՝ իրենց ազգականներուն մէջ կարդացողը գրանցվէրնէ՝ իրենց նախատինք կը սեպէին։ Տէքարդ փիլիսոփայն՝ որ կարդեսիոս կլսվի՝ շատ մեծ կարդացողէր, և ազնուական ցեղէ ըլլալով՝ Ֆրանսըզի աէրութենէ մեծերուն մէջ շատ ազգական ունէր։ Կըսեն որ սատր ազգականները, սատր պէս մէկ կարդացողը իրենց ցեղին աղտ սեպելով՝ իրենց ցեղէն դուրս հանեցին. և Կարդեսիոս գրեթէ իր բոլոր կեանքը օգտակար երկիր անցուց, և Վէտի Թօքմ մայրաքաղաքը մեռաւ 1650 ին։ Մեռնելէն եառքը յայտը գիտցան, և մարմինը փարիզ բերել տրվին։

Հիւսիսի գետէն մինչև Թէմզ գետը միայն մէկ քահանայ մը կայ որ խորհրդատեսութիւնը կընայ հասկընալ և իր բնական լեզուովը բացատրել, և Լոնդոնեցին լեզուէն զինա գիւղին կատարմը քան թարգմանել։ Թէմզ գետէն մինչև ծովեզերը գտնուղ քահանայները աւելի տպէտ են կըսէ։

Ուսում հին առեններըը բարուց ազնականութենէ և պերճութեան համար գործածված առակներըը հիմա գիրքի՝ և հանգիստ կեանք վարելու պէտք եղած բաներու կը խարճըվին։

Այս բան հեշտութեան ալքնըրըս կը շատոնան՝ թէ ու ազատական արուեստից գործելն ալ այս կարգը լսօթենք • ու այնչափ շատ կերտուղ և զանազան ձևերով մարդու զբաղմութիւն տալով մարդ կը հեշտացընեն, և գեղեցկի գաղափարը անոր մտքին մէջ աղէկ մը կը տպաւորեն։ Այս արուեստներուն նշանները ալ չենք տեսներ ձ գարէն մինչև ժգ գարը։

Ըսենք ու երկու գետ կան • մէկին ջուրը առնը մէկ տեղ ժողված՝ ծուռ գետինը մը վրայէ կը վազեն • մէկալին ջուրերուն վազած գետինը շիտակ է, և տեղ տեղ ալ մանր հողակոյտներ ըլլալով խորտուբորտ է • ջուրերուն կէսն ալ երկու կողմը առու բանալով հոն կերթան կը կտրվին։ Առնց երկուքին ուրիշ ջուրը աւելի ուժով կը վազէ • կը հարցընեմ։ Ցայտնի է ու մէկ տեղ ժողվվածը։

Այս գետին կընման ազնուութենէ և կոպտութենէ ժամանակը եղած բարուց ազնականութիւնը • մեա

գեսին կը նմանի հիմակվան բարուց տղականնե-
թիւնը որ մարդիկ աղաւեսակ առածներուն
եաւէ շատ ինկած են։

Ասոր նորէն կը զրուցեմք։ Թէ որ անցեալ պա-
րերու մէջ անմեղ զգացմունքներէն առաջ եկած
հեշտութիւնները քիչ էին նէ՝ հարկաւորապէս ա-
նարժան հեշտութիւնները շատ էին • և ասկէց
զատ՝ աստղ զտօղ օրէնքներ ալ չկային • ինչպէս
որ պիտի տեսնենք։

Պ • ՈՒ • Պ

Ընծեալ դարերուն մէջ չափազանց կեր-
խոսմ։

Հեշտախոսութիւն լսված կինքը լսոն կինք
ձևացած չի գոյանար մարդուս սրտին մէջ՝ վեհե-
րընդրութեան և սիրոյ և իշխանասիրութենէ
տուալ սիրելու) կինքերուն պէս • նոր ծնած աղեղը
անկատար է, և կատարեալ կըլլայ ուշակութիւնով,
կամ տակտ աբելի ջրաղար զգացմունքներուն
պակասութենէն։

Աստր համար հեշտասէրը (զէֆքի սէֆայի մայիլ)
մարդիկ աբելի կը գըտնըվին չափահաս և ծեր մար-

պոց մէջ՝ քան թէ ելևուտարտնեերու մէջ։ Տղայքը հեշտասէր ըլլան նէ երբեմն՝ նոյն պատճառն է ինչ որ ծերերուն հեշտասիրութիւնը։ Մեծն՝ առեն առեն հեշտասէր կը ցուցնեն զիրենք, թէ որ խառնըվածքնին տկար և մոլեռայնին չենէ։ Ուրկրամոլութիւնն աւելի զօրաւոր են անոնց վրայ քան միւս ցեղերը և խաղալը, որով կամ ուժգին փորձ կը ցուցնեն՝ կամ ճարպիկութեան։ Աստր հակառակ՝ ծերութեան առեն հեշտասիրութիւնը կը հաստատուի. որովհետև ուրիշ զգայմունքներուն ազդելու ուժը այն առեն կը քննայ։ Աստր համար ծերերը՝ որ առողջապահ նգաստութենէ ետ կը քաշուին, գինին բնաւ չեն մոռնար. քանզի գինովցնելու կարողութիւնը կը մնայ ծերերուն քով, և ուրիշ կարողութիւններուն տեղը կը բռնէ։

Զգայարանաց հեշտութեան հետ՝ սրտի և մտքի հեշտութիւնն ալ խառնըվի, և առնք մէկներուն միայն շուքը և ցոլացումը եղած պես ըլլան նէ՝ առնց ազդումը մարդուն կեանքը շատ կանուշցընէ. հոգւոյն գործունէութիւնը չի տկարացընելէն զատ՝ կը նուազանէ և կեղեքընէ ալ։

Բայց թէ որ զգայական մէկ ախտիժակը բռնութիւն մեզ գործէ (զոհել ընէ) մինակ, և ճշմարտապէս պէտքի բաներուն ունեցած ուժը ունենայ մեր վրան, այն առեն ուրիշ զգայմունքները առնն ալ կը խլէ, և անառնց առնչեանը կինջեցընէ մարդը. քանզի անառունները բարոյական մարդէն ուրիշ բանով այնքան չեն տարբերիր, որչափ որ այս

յատկութիւն, որ իրենց բնական աղտոտը ինքնց վը
սիրած է, և իրենք կուզօրէն անոր եաւէն կերթան։

Փորձով տեսած ենք որ՝ շատ երջանիկ տրամա-
դրութիւնները (խոլիտատ) և ուրիշներէն աւելի
խելք և պատուոյ և յարդութեան արժանի առաքի-
նութիւններ ունեցող մարդիկ՝ թէ որ չափազանց
անխոհեմութէ իրենց զգայական յօժարութեանը
անձնատուր (թէսլիմ) ըլլան՝ բոլորովին անա-
տուն կը դառնան. և խելմը մարդիկ՝ որ իրենց
բնական ձիւքերուն առաւելութենը նայելով մըտքին
և բարուց առաւելութեան և կատարելութէ պիտի
հասնին ուժգի կերևէր՝ շատ եւս կը մնան։ Անոնը
ը օրինակ է. ասե՛ս քանի բանի մէջ կատարեալ էր.
ալէկ զօրաւոր էր. ալէկ առեղնաբան էր. ալէկ
կենդանաբան (բօլիդիքօ) էր. վերջը գլուխը եկած
ամօթն ու խայտառակութիւնն ալ մտածէ։ Անո-
նիս գործէն կեսարու հաւասար կըլլար. Հոկտա-
վիոս ալ կը յաղթէր, թէ որ իրեն խառնըվածքին
բնութենը թելատրածին չափ՝ զգայական ախոր-
ժակներուն չի հետևէր *։

ծա։ * Ասկից Հոկտաւիոսի հետ ծովու վրայ պա-
տերազմած առենը՝ թշնամին յաղթելու վրայ
ըլլին՝ Կլէոպատրէ թագուհին նաւուն ետ դառ-
նալը տեսնելով՝ ինքնալ նաւը ետ կը դարձընէ.
զօրացը յաղթըվելուն և Հոկտաւիոսի մեծնա-
լուն՝ և իրեն և Կլէոպատրէին մահուանը պատ-
ճառ կըլլայ։

Հեշտասիրութեան տեսակներուն մէջ մարդոց միտքը առնէն աւելի գուշակող և թափանցող գինովութիւնը և շատ ուտելը։

Այս տեղ ըսած խորհրդածութիւննիս՝ առաջին գլուխին մէջ ըսածներուս հետ մէկ տեղ բերելով՝ մեզի զարմանք չի գար, երբ որ անցած գարերը քննենք և տեսնենք որ՝ առն անկիրթ և անկատար կրթութի՛ւն ունեցող ազգաց մէջ կեր խում շատ կայ. սկսամոլ և գինով մարդիկ շատ կը գտնըվին. մանաւանդ ցուրտ երկիրները. այս մոլութեանս հետ ուրիշ դաժան և գարշելի կիրքեր ալ կը գտնըվին։

1։ դար, ժը։ Աքօձիայի արևմտեան կողմի կըշ-ջիներուն մէջ մինչև գինովութեան աստիճան խըմելը քաջութիւն կը սեպվէր։ Այս կղզեցիները շաբաթնակ գիներ կը խըմէին 24 ժամ. երբեմն մինչև 48 ժամ ալ կը քըշէր։ Առանկ խըմոտ եղած ատենները դրանը քով երկու հոգի կայնած կըլլար, քովերնին դեսպակ (թէֆկէրկ) դըրված. որ գինովցողները մէջը կը դնէին տուներնին կը տանէին։ Էտիմոտուկ քաղաքը՝ որ Աքօձիայի մայրաքաղաքն է, մինչև 1772 թուին տեղնները ամէն տարի իրարու տակ ժողվելով՝ հայկերոյթ մը կընէին Ձէչիլա կուսին ծնունդի օրը։ Գեղեցկութե՛ն կողմանէ համբաւ ունեցող կանանց առանձին տունակ (սիրէդ) կերթալ հրաւիրելու։ Նուագարաններուն չալվածքը լսելնանալէն ետքը՝ ծախքին տարագըրվողները մէկ դինեհատուն մը կերթային, ամէնքը մէկէն կերթային հոն։ Սեղանին վրան մէկ սընտուկ մը

կը դնէին • որ անուն որ պժոխք կըսէին : Երաժշտական գործիքները չալուած առեն գըտնըլուղ կընիկ մարդոց անուններու ոչխիկ ոչխիկ կուտային • և թէ որ ոչխին անուն լսուածին պէս անոր կենացը և անիկայ պժոխքէն ազատելու համար գինի խըմողը չըլլար նէ՝ անոր անուն գրուած թուղթը սընտուկին ոչ կընետէին • և ան՛ որ առնէն շատ խըմէր նէ՝ միւս օրը իրեն այն սընտուկէն ազատած տումարակը (պիլիէդը) կառնէր , այն տեղ գըրուած անուանը տիրոջը տուն կերթար • տումարակը կը ցըցընէր և կը պարծէր որ՝ այն կինը պժոխքէն ազատելու համար երեկ գինովցաւ : Չէչիլիա կուսին անուանովը ոչ մեծ գաւաթ մը ունէին • անով ոչ հատ մը լըմնան խըմողը քաջ կը սեպուէր • բայց անանկ քաջ շատ չէր գըտնըլուէր • առնէն անուանի գինովցնելն ալ անով ոչ հատ մը խմածնելնուն պէս ընտրելու կարողութիւնն չէր ձեռք : Առնէն օտար և անվայել բան այս կուգայ որ՝ առանկ ոչ քաջ գինով մը կնոջ մը տուն երթար ազատած տումարակը ցըցընէր նէ , կընոջը առնելին չճանչցած և չտեսած մարդն ալ ըլլար՝ կինը պարտական էր անիկայ սղէկ ընդունելու , շնորհակալ ըլլալու , և հրաւիրելու որ սիրտը երբ կուզէ նէ անխափ (թէքլիֆսիզ) երթայ տուն : Օտիկ հեղինակը՝ որ այս բանըս կը պատմէ , կըսէ որ՝ առանկ ոչ կընոջ մը անուանը 16 և մինչև 18 տարի (շիշէ) բան չխըմող գտեր • քանզի առանկ հանդիսաներու ոչ խմածնին տովտաբար բան բունչէր • և շատ ալ կը պարծէին տարը վրայ :

Ալկահոծսկ անուն փռանսըզ հեղինակ մը՝ որ ժը
պարուն մէջ կը գրէր, փըռանսըզներուն հին սով-
րութիւնը յիշելով՝ որ սեղանը գըտնըվողները կը
բռնադատէին որ խմեն, ասիկայ վերցընելու համար
դըրված օրէնքները գրելէն ետքը կըսէ. «Այս ան-
«ճառն ի սովորութենէս տահա ժամանակը չի կըը-
«գաւ մեզ կատարեալապէս բժշկել փռանսայի շատ
«տեղեր և շատ աստիճանի մարդոց մէջ այս սով-
«րութիւնս մինչև հիմա կը կենայ։ Ատեն մը նախ
«եղաւ որ՝ մէկը գինովցնելուն հապկերած առեն
«սեղանը գըտնըվեր և անոնց պէս խըմել չուզէր
«նէ՝ անոր վրայի հագուստներուն մէկին, և մա-
«նաւորապէս վերարկուին մէկ գին կը կըտրէին, որ
«երթայ շատ գինի չի կըրնար խմել եղեր տէյի
«խայտառակ ըլլայ»։ Ժը Պարուն կէսէն ետքն ալ
փռանսըզները սեղանի գլուխ նստիլը կը կանչէին,
որուն առջեւ տանգլուխը (նաքարառը) էր այս մտքով.
«հիչ որ չէնք ամիսը հեղիմը գինովցնելու է։

Պար, ժէ։ Հարկ չէ յիշել որ գրեթէ առնդ ազգ
և յատկապէս Ներմցիները առեն մը եղբ(ուրով
(պուֆոռզով) գինի կը խըմէին։ Շատ հանդիսա-
րաններու մէջ մինչև հիմա արծաթով զարդարած
սանդ գինի խըմելու եղբ(ուրներ պահած կը գըտ-
նըվին։ Հիմակվան սովորութիւնը այն է՝ որ օրա-
ցոյցներու մէջ ամէն օրերուն քովը մէյ մէկ նաչ կը
դըրվի. ժէ պարուն մէջ՝ ևանկէց առաջ տըպվաձ
օրացոյցներուն ամէն օրերուն նշանն էր գինի խմե-
լու եղբ(ուրի մը պատկեր, ասկէց յետոյ կերևի որ

այն առեւնլան մարդոց ՚ի ոօն օր ըսելը գինուիլա-
լու օր ըսել է եղեր *։ Փռանսըզներուն համալ
Ալկռանսօսի հետևնակը կըսէ. "Ձգուեմ ի՞նչպէս
"եղեր է որ՝ այս ազգըս ժէ դարուն ՚ի գինուվ-
"նալու ամօթալի ախտիժակը ստացեր է։ Մեծա-
"մեծ մարդկնալ գինեսուն կերթային հայկերոյթ
"ընելու. և այն առեւնը գինուիլնալ ամօթ չէին
"սեպեր։ Այս նախասեւի զեղխութիւնը՝ ՚ի կո-
"րեկ (մօտա) մը սեպված էր. մանաւանդ Թա-
"գաւորի պալատին Պըզանկ Պարոն (Բըրթևմէթու)
"ըսված ազնուականներուն ՚ի։ ժէ Լուդովիկոս
"Թագաւորը՝ որ պարկեշտութիւնը շատ կը սիրէր,
"Թէպէտ այս մեղութեան հետևողներուն ՚ի կա-
"նխին բարկանալով աչքէ ձգեց. ՚ի կ քանինալ
"ուրիշներուն օրինակ ըլլալու համար պատժեց,
"բայց արմատէն չի կրցաւ քակել։

Դար, ժէ։ Փռանսայի Պռէդաները գաւառին
՚ի գինով մարդիկ քանի մը անկարգութիւն ընե-
նուն համար Փռանսայի ու Փռանչիսկոս Թագա-
ւորը 1536 Թուին հրովարտակ մը հանեց և տէրու-
Թեանը ամէն գաւառները տարածեց. և հրովար-
տակն էր այս։ Ո՛ր մարդու գինով ըլլալը հաս-

ծ։ * Այս տողերուն մինչև հիմա Հրէից ՚ի
կայ. և իմաստունին "ուրախ եղիկա յաւուր տո-
նի քո" ըսածը պատճառելով չափազանց խմել
գինուիլալը կրենց տօներուն օրը՝ կրենց պա-
տակառութիւն կը սեպեն։

տասվինէ՝ առաջին անգամին բանսը դըրվի , և միայն հայց և ջուր տըրվի : Երկրորդ անգամին՝ ձեծ ուտե բանսին ռէջ : Երրորդ անգամին՝ բանսէն դուրս բազմութեան առջին : Զորրորդ անգամին ալ գինովութէ բըռնըվինէ՝ ականջները կըտրըվի և աչրութեան ելկրէն դուրս քըշվի : Այս վճիռը պատմելէն ետքը Լըկռանտոսի կըսէ . " Երբ որ " ուրիշ թագաւորի հրամանի հանէնէ՝ առաջ այն " նայելու է որ այն հրամանը կըննայի մի բըռնել " տալ : Կարելի է որ՝ փռանչիսկոս այդ հրովար- " տակը հանած օրը բոլոր փռանսայի ռէջ քսան " հազար հոգի գինովցած կը գըտնըվէր " : Լիվո- նիա գաւառը հարսնիք մը ըլլարնէ , ամէն կերա- կուրները երթալէն ետքը կըսկըսէին կոքաւել և խըմել . ոչ որ ասկէց ետ կենալ կուզէրնէ՝ փորուն վրան վէրք կառնէր ծանր կամ թեթև : Անոր հա- մար թէ ուզելով թէ չուզելով հարկ էր տովորու- թեանը յարմարիլ : Ո՛վ որ ամէնէն աղէկ կըրնար խմել , հայհոյել , խեղթուելուն ընել , երդում ընել , աջ դին ձախ դին զարնել , դանակին ծայրն ալ բա- նեցընել բերանն ալ , անիկայ այն հանդէսին թա- գաւոր կընէին . և բարձր տեղը կը նըստեցընէին : Եւ այն առեղը կըսկըսէր յառկապէս աղմուկը և աղաղակը , և բոլոր գիշերը մինչև լոյս անանկ կանց- նէր : Դոյլերը (խօվաններըը) և ափկինները շարու- նակ պարպըվելու և լեցվելու վրայ էին . և որովհե- տև գաւաթին ռէջ եվեցածը դեռնըը կը թափէին , գետինը անանկ կը թըրջէր որ՝ վրան քալողները

չինալու համար հարկ կըլլար գեաղինը չոր խոտ փըռել։

Ճաո նըմեըով գլուխները տաքցած աաեղը սոսկալի կռնչեր կելլէր, և շաոլին գլուխը պատռած և անդամքներուն ոկը պակաս անանկ կելլէին հայկերուեթի աեղէն դուրս. և մօտ աեղի վիրաբոյժներուն (ջեռահներուն) աանկ հայկերոյեթներէն էփ աղէկ բան կը բաց կլլէր, որ բոլոր գիշերը հիւանդացողները և վիրաւորածները դարմանելու կը պարապէին։

դար, ժշ։ Ընդհանուր երկիրը գինովութիւնը այնքան շատ տարածած էր այս դարուս մէջ, որ Մարտինոս Լուտեր աղանդապետը գուշակեց՝ թէ այս չար սովորութիւնս Ընդհանուրեան վրան մինչև աշխարհի վերջը պիտի քըշէ։ Բայց եոքը քաղաքական կրթութիւնը զօրանալով, և սուրճ և ուրիշ չի գինովցնող խըմելիքներ սորվելով՝ աղանդապետին գուշակութիւնը սուտ ելաւ։ Լուտերին ժամանակէն քիչ մը եոքը Օվէն անուն Ինգլիզ բանաստեղծ մը ըսաւ. "Թէ որ առակին ըսածին "պէս՝ չշմարտութիւնը գինիին մէջ պահած էնէ, "Ընդհանրերը կամ գաած են, կամ գըտնելու վրայ "են։ Քօլօնիա քաղաքը 1512 թուին եղած իշխանաց ժողովքը անկարգութիւնը բուն արմատէն կըտրել ուզելով՝ մեծ հայկերոյեթները արգելեցին, և քաղաքները և գեղերը կառավարիչներուն սահմանք պատուէր եղաւ այս պատուէրը մանկ չընդունելը պատժել։

դար, ժե: Վօռմս քաղաքը եղած իշխանաց ժողովքը 1495 ին՝ գինուվկոլներուն համար խիստ պատիժներ դրաւ, բայց օգուտ չեղաւ: Ինկիզիթռա որկրամոլից պատարագ ըսված արարողութիւնն ալ այս դարուս մէջ հաստատած կը գտնեմք առ շատակերութիւնն ու գինոլութիւնը կրօնական արարողութեանց հետ միացուցին: Այս պատարագը տարին հինգ անգամ կըլլար ՝ձածանի ոօնախըմբութեան օրերը. և կերպը այս էր: Առաւլանց արշալուսին առեն եկեղեցւոյ թաղը բնակող ժողովուրդը՝ առնն ալ հեռերնին առեսակ առեսակ ուաեւնք և խմելիք առնելով եկեղեցին կերթային: Պատարագը լսելնուցածնին պէս հաց ուտելու կը նըստէին, և թէ եկեղեցական՝ թէ աշխարհական՝ միասէս փափաք կը ցուցընէին այս սեղանին գըտնըվելու: Այն առեն եկեղեցին գինեստուն կը դառնար. կռիւ և անժուժկալութիւն, և մինչև իրար զարնել կըլլար: Եկեղեցականները և առն ալ եկեղեցւոյ ժողովուրդը ուրիշներուն կը պատուէին և կը պարծէին իրենց որկրամոլից պատարագին օրը եկեղեցւոյ մէջ եղած խաղքութիւնը. և ոմն որ շատ կերակուր և շատ խմելիք խարճած կըլլար այն օրը եկեղեցւոյ մէջ՝ անիկայ աւելի կրօնասէր կը սեպվէր: Գաւառական ժողովքներու վճռով և կանոններով առանկ ամօթալի գոյթակըլութիւնները վերցըվելու եղաւ՝ ոամիկը ըսկըսան գանգատել թէ կրօնքը կը վերնայ կոր:

Քօճպիւ անուն հեղինակը մէկ պըզտիկ գիրք մը

ջինաց ուն, Եղբայրակցութիւն եղջեր անուանուի·
անոր ոչ կը գրէ· «Ճեռասպուռկ քաղաքին բնա-
«կիչները երիկամայդ կընկկամայդ՝ օգոստոսի 29
«օրը աթոռանիստ եկեղեցին կը ժողվըվէին՝ այս
«եկեղեցւոյ նուաճակատեաց ծննդեանը կա-
«տարելու համար չէ՛ թէ աղօթքներով այլ հայկե-
«րեն լեզու: Հոգևոր երգելու և շարականներու
«տեղ՝ գինովի խաղեր կը կանչէին· քահանայ և
«աշխարհական՝ առնաղ գիշերը մինչև լոյս կու-
«էին կը խըմէին· աւազակ սերանը պըզտիկ համբա-
«րանոցը (քիւէր) կըլլար· հարիւ թէ պատարա-
«գիչ քահանային կայներու չափ տեղ կը մնար·
«առանդուղքներուն (ռետխլէննեներուն) վրայ եա՝
«մեռած խաղ կը կանչէին և կը պարէին ըսեմ· ու-
«րիշնաղ դուն հասկըցիր: Մէկալ սերանին վրայ
«ալ գինեվի առիկներ (շիշէններ) շարված կըլլար·
«հարկ էր որ առն մարդ խըմե· և գինիէն բըռնը-
«ված ուկը ուկդի քաշվէր մրսախերն՝ գնաս-
«սերներով (Թօբըշոյով) մըշտելով կարթընցը-
«նէին: Դամինիկեան կրօնաւորները՝ որ եկեղեց-
«ուն ծառայութիւնը կընէին, այս ծանըս խրենց
«հաշուոյն աղէկ դալով՝ չէին ուզեր պահպանակել:
«Մինչև 1480 թուին ուկ անվախ քարոզչմը
«Յովհաննէս Կէյլեռ անուանով՝ համարձակեցաւ
«առաքին վրայէն այս արատութեանն դէմ խօ-
«սիլ· բայց ոչքան չանք ըրաւ վերցնելու՝ անօգ
«մինչև 1549· այն տարին Սալէռն քաղաքը ուկ
«ժողովք ըլլալով՝ այն ժողովքին վճռովը վե-

«ցըվեցաւ։ Փարիզ քաղաքը ուկ յանցաւորմը վեռցընելու դատապարտեին նէ՝ սովորութիւն էր որ անիկայ վեռցուցած առեւնին դահիճը իր ձեռքովը հան գըտնըվող դատաւորին գաւաթմը գինի կուտար։ Սոյգ յիշատակարանէն գիտենք որ՝ այս սովորութիւնա 1477 թուին ալ կար, Նըմուրի դուքսը խեղդած առեւնին։

դար • ժԷ։ Բարձր լեռնէրուն գլուխը ջուր կոխած ըլլայնէ՝ կը հասկըցվի որ դաշտերուն մէջ տահա աւելի ջուր կայ։ ժԷ Դարուն մէջ կը գըտնեմք որ՝ տերութեան մեծ նախարարները և թագաւորները և կայսերքը կը գինովցային։ Վինչէսլաս Հռոմայեցւոց թագաւորը 1397 թուին Ռէյնա քաղաքը երթալով՝ Ֆռանսայի ը կարոլոս թագաւորին հետ դաշնակցութեան խօսքեր ընելու՝ քանի անգամ գինովցաւ հոն։ անանկ որ՝ օրմը չի կըրնալով ժողովքին տեղը գալ՝ աւելի աղէկ տեսեց իրմէ ուզածները առնալ տալ, քան թէ Ռէյնայի գինին լամելէն ետ կենալ։ 1308 թուին՝ Ինկլիսիզ Վինչէսթըրը քաղաքը եղած ուկ ժողովքին մը մէջ՝ գինեսուններըը հարբանախօսութիւն անշանութուք ընելը արգելեցին։ և կանոն դրին որ՝ թէ մանչը և աղջիկը իրար առնելու խօսք տրված առեւնին երկուքնալ ծոմ չըլլանէ՝ խօսքերնին հաստատուն չի սեպվի։

դար, ժԷ։ Ժողովքներուն կանոնները մոռացութիւններուն դէմ առասկ խօսքերով կըխօսին և կը պատասխանեն՝ այնքան մոռութիւնը իրենց

օրովը շատ ըլլալը կը ցրցլնեն։ Ֆռանսայի հին ժողովքներուն շատը՝ գլխովութեան ինկող եկեղեցականներուն տեսակ տեսակ պատիժներ կըսպառնան։ Ժողովք ալ եղած է. և մանաւորապէս Թուռս քաղաքը եղած ժողովքը 1282 թուին, որ քահանայի կարգիլէ գլխէտուն մըտնել. ձամբորդութեան ալ օտար երկիր գըտնըլոլներուն հրաման կուտայ։ Սբ Լուդովիկոս Ֆռանսայի թագաւորը՝ ժողովքներէն ալ խիստ ըլլալով՝ աշխարհականներուն ալ արգիլեց գլխեւուն մըտնել նսաիլը։

Պար, ժբ։ Ջօձալիւ կըսէ որ՝ մարդուն աւելի այն զարմանք կըբերէ որ նոյն իսկ կայսերք Թագադրութեան օրերնին պարտաւոր էին՝ չէնք գլխնաւին տէյի պապին առաջը երդում ընել։ Փարիզ քաղաքի մէջ պօռալով գլխեւուն կանչուելուն ակնջքը ժբ պարը կը հասցնեն քանի մի հեղինակները. Թէպէտ կարծիք կայ որ անկէց առաջ ալ եղած ըլլայ։ Ասոնք մէկ ընկերութիւն մընէին որ մինչև ժբ պարուն կէսերը ծնային և իրենց մասնաւոր սովորութիւններուն մէկը ասիկայ էր։ Իրենց մէկ մէկը մեռնելու ըլլալնէ՝ բոլոր եղբայր գլխեղները իրենց եղբայրութեան յատուկ լաթերը հագնած՝ մեռելին թաղման հանդէսին պիտի գըտնըվէին։ Մեռելը տունէն չորս հոգի կը վերցնէին գերեզման տանելու. առաջինին ձեռքը՝ գլխի խաչաձեւ գաւազան մը կըլլայ. երկրորդին ձեռքը՝ մեծ աման մը գինիով լեցուն։ Ուրիշ եղբայրները առաջ կերթային, ձեռքնին մէյ մէկ ջանգակ շարժելով և

ձայնը հանելով։ Ումն ձամբու գլուխ եղած անկիւնները (քէօշէ պաշինները) հանդէսը կը կայնէր։ տանուլներուն ամէն ումկը մէյ մէկ գաւաթ գինի կը խըմէր։ մէյ մէկ գաւաթ ալ կուտային սրա՛ւ որ հանդիսպէին, թէ՛ ձամբորդ ըլլալու և թէ հանդիսատես (ախլըճի)։ Անկէց ետքը հանդէսը նորէն ձամբա կ'ելլէր կ'երթային։ Այս դարուս ումն էր որ Պետրոս Տըպլուա անուն ումկ տաճկահայ մը կըսէր։ "Թէ որ մեր պարոններուը և տասեռներուը ձեծի մը "երթալն ինքն տեսնելու ըլլաս՝ պատերազմի հա"կառուր զինքեր տանելու համար ըրուելուծ ձիե"րուն կըռնակը երկաթի տեղ գինի, և նիզակի "(մըզրախ) տեղ պանիր, և թուրի տեղ գինիի գա"ւաթներ, և աշտէի (խըշտի) տեղ մին խորվեր"շիշեր բեռցած կը տեսնես։ մարդուն կարծիք կու"գայ որ ձեծի չէ, հացկերութի կերթան կոր։ "Մէջերնին կան որ՝ շատ ուտելու և շատ խըմելու "վրայ վէճ ալ կընեն։ որկրամոլի և գինեմոլի անու"նը ուրիշի տալու կը նախանձին։ Ինկիլիզ ճա"նապարհորդ մը Աշամ Թագաւորութեան քնակիչներուն համար խօսելով՝ որ Հինախտանի արևելեան կողմն է Ավա և Առաքան Թագաւորութեանց մէջ տեղը, կըսէ։ "Իրենց պոռտուկ գաղափարնե"րուն մէջը այս ալ կայ որ՝ մէկ մարդուն աղիկու"թիւնը գէշութիւնը՝ ուտելու խըմելու ախորժա"կին վրայ կը չափեն։ Ո՛վ որ կարենայ շատ ուտել "և չափէն աւելի խմելնէ՝ անիկայ ուրիշներէն ա"ռաքինի և աղէկ մարդ կը սեպեն։

պար, ժա. և Ե. Ամեն մատենագիրներ մեկ բե-
րան կըսեն որ՝ այս երկու դարուս մէջ, որ ազ-
ատութիւնը ծայրի աստիճանը հասած էր, բարու-
ակականութիւնը և խորամանկութիւնը (խայնութիւնը)
և ամեն տեսակ չար ունակութիւններ և գինովու-
թիւններ ալ ծայրի աստիճանը հասած էին։ Գու՛նդե-
մոս Մալմսպուրացի հեղինակը Տանիմարքացւոց
համար կըսէր. "ազնուականներուն յաւուրք ամա-
"եղած էր անժուժկալութիւն ու արկածողութիւն.
"բայց գինովութիւնը բնակիչներուն ամենուն հա-
"սարակ էր. որ գիշեր ցերեկ շարունակ գինի խը-
"մելով կանցուցանէին ժամանակնին։ Ամեն մեռե-
"վերջը չափազանց գինի խմելէ ալուտ ըլլար.
"Անիկա կրօնական ժողովներուն մէջ ալ
"կըլլար. քանզի սովորութիւնը անանկ կը պահան-
"ջե՛ր Քրիստոսի և Աճապնի և Առաքելոց և ու-
"րիշ սրբոց յիշատակը պատուելու համար շատ
"խըմոտք խըմելին։ Ինկլինգի ու Եդուարդ թա-
գաւորը սուրբ Օգոստինոսի ժողովութիւնը կա-
տարած օրը, որ Ինկլինգներուն լաւագոյնն է,
Կօչեսթրըշիր քաղաքը Բուքչըրչ ըսուած եկեղե-
ցին՝ 946 թուին մայիսի 26 օրը, իրեն բոլոր պա-
տանականներովը և ուրիշ ազնուականներով, այս
մարդիկը այնքան գինովցան որ թագաւորը գողմ
մը հետ կըռվիլը սեանելով՝ որ հայհոյութիւն աեղ-
եակը մեր էր, ուչ ուժերնին օգտեց և ուչ խելք
ընելու ժամանակ ունեցան որ թագաւորին օգնեն.
Թագաւորը մինակ գլուխ ելաւ գողը սպանելով։

Էտկատա խաղաղարար ըսլածը , որ Էտմոնտէն 9
տարի ետքը Թագաւոր նստաւ , այս առթիվ գէշ
ունակութիւնս խափանելու համար՝ որ այնքան ան-
համար գէշութիւններու պատճառ կըլայ , լսելու և
պատմութեան մէջ գրելու արժանի մէկ տահմանատ-
րութիւնը ըրաւ : Այն տեղական սովորութիւնը
այնպէս էր որ՝ մէկ տանուվրը գինին ձեռքէ ձեռք
կը պըտըտէր . տէն մարդ ուզածին չափ կը խըմէր :
Այս սովորութիւնս շատ կռիւներու պատճառ կըլ-
լար , ասիկայ ինձմէ շատ խմեց ըսելով . երբեմն չու-
զողներն ալ կը բռնադատէին որ խրենց կարծութ-
եանէն ելլել խըմեն : Այս կռիւները վերջացը-
նելու համար Էտկատա հրաման ըրաւ որ՝ այն ա-
մանները մէջ պղինձէ կամ ուրիշ հանքէ նշաններ
շինելի հատատուն , իրարմէ հաւասար չափով հե-
ռու . և ոյվ որ այնչափէն ելլէ խըմե կամ ուրիշը
խըմելու բռնադատէ նէ՝ մէկ անգամին , տնոր յա-
տուկ պատիժ դրաւ : Ըստ դատուն մէջ Հռուհեռուն
Նիկեփորոս Փոկաս կայսրը՝ Օտոն ա կայսեր կողմէն
դեսպանութիւն իրեն գալը եկող Լիւդպրանտ եպիսկո
պոսին յայտնի ըսաւ , քու կայսերդ զինուորները իւ-
րենց փորը ծածեն ըրեր . միայն խմելու գայնէ քաջեն :
դաւ , Թ : Այս դատուս մէջ կը գտնուինք պետան
պինելի հետ խառնելու և շատ խմելու սովորութիւնը *:

ծա : * Անատոլուի մէջ շատ տեղ հիմայ ալ օրէնս ու
պինելի իրար խառնելու՝ և գինովցնելու մտքով
խըմելու սովորութիւն կենալը գիտեմք :

Այս աղետութեան վանքերուս ալ մեռաւ, և օրէնքի պէս եղաւ։ Էմիշաբէկ քաղաքը 817 թուին եղած ժողովքը՝ այս բանէս առեն անցնելով՝ ըլլալու անկարգութիւնները խափանելու համար՝ թէ երկուքի մէջտեղ և թէ կլինիկ մարդոց առջեն ալկոհոլը սրբելու իրմտութքին չափը վճռով որոշեց. և վճիռը այս է։ Հարուստ ըլլայ վանքը, և գինին առատ երկիր գըտնըվի նէ, առջի Կանոնիկոս օրը հինգ լիտրա գինի առնէ, և Կանոնիկոսուհին երեք լիտրա *։ Թէ որ գինին քիչ երկիր էնէ՝ Կանոնիկոսին սրբվի երեք լիտրա գինի և երեք լիտրա ալեւրա. Կանոնիկոսուհին սրբվի երկու լիտրա գինի և երկու լիտրա ալեւրա։ Թէ որ այգի չի գըտնըվածերկիր ըլլայ՝ Կանոնիկոսին մէկ լիտրա գինի և հինգ լիտրա ալեւրա. Կանոնիկոսուհին մէկ լիտրա գինի և երեք լիտրա ալեւրա։ Հարստութիւն քիչ ունեցող վանքերուն սրբիշ չափ կուտայ ժողովքը։ Թէ որ գինին առատ երկիր էնէ՝ սրբվի Կանոնիկոսին օրը չորս լիտրա գինի։ Գինին քիչէնէ՝ սրբվի երկու լիտրա գինի և երեք լիտրա ալեւրա։ Թէ որ երկիրը այգի չկայնէ՝ մէկ լիտրա գինի և չորս լիտրա ալեւրա։ Թէ որ վանքը աղքատ է, և գինին այն երկիրը ժամանէնէ՝ երկու լիտրա գինի գինի մէկ կրօնաւորին՝ օրը։ Թէ որ այգի չի կեցած։

---

* Այն առեղը մէկ լիտրան 12 օնճա կը սեպին; և մէկ օնճան 12 տրամ, ուստի լիտրան կըլլայ 144 տրամ։

ցած երկիրէն՝ ոչ լիարտ գինի և երեք լիարտ ալիւռ։

դալ, ը, է. ձ։ Գինուվաճքիւնը այս դարերուն ալ այնքան տարածված էր որ՝ օրէնքներուն ալ պատուէր կայ դատաւորներուն դատաստանարանը ծամ բերնով գալու։ Բոլորակ սեղան ըսված առնալ ընկերութեան քաջերը՝ որոնց ակիզբը մաւեռագիրք մինչև ուրեմն դարը կը հասցընեն, իրենց ընկերութեան անունովը կը յայտնեն որ՝ իրենց գլխաւոր և պատուական սեպած սովորութիւններն էին։ Գանգի այս բոլորակ սեղան բռավածը ուրիշ բան չէր, բայց եթէ ոչ մեծ սեղան մը, որ այն քաջերը առ որ բոլորը կը շարվէին հայց ուսեալ. և բոլորաձև բլուրներն պատճառը այն էր որ՝ գլուխ չունենայ որ հոն նստողը գլխաւոր չի սեպվի. առնուազ հաւասար պատիւ ունենան։

դալ, է։ Ջոսխմոս պատմեն հարկ եղաւ եկեղեցականաց պատուիրել որ՝ բազմութեան առաջ գինի չի խըմեն և գինեասուն չերթան։ Այս առեններըս գերմանացիներուն և գաղղիոս և Պրէդոն բռաված ցեղերուն, և ընդհանրապէս Ձելթի բռաված ազգին * գլխաւոր հեշտութիւններն և զուարճութիւններն՝ սեղանի գլուխ չզատուիլն էր. քանի որ աւելթ (Ֆըռանսա) ունենայինք՝ առն բանին չափը կանցնէին։ Բռելտուխ կըսե որ՝ այս ազգերուս

ծ։ * Այս ազգերըս եոքը առնուազ երեք խառնըվելեցան, և հիմակուան Ֆրանսըզ ազգն են։

մօտ թէ քաղաքական և թէ կրօնական բաներու համար ընդհանուր ժողովին մը ըլլալն՝ առանց մեծ հայկերութեան չէր լսմընար։ Նոյնպէս մեծ հայկերոյթ ալ ըլլային հարանիքը, մեռեալ վերուցնելը, տալայ ծնած օրը։ Առանց ատոր եղած հաշտութիւնը և դաշնադրութիւնը հաստատուն չէր սեպվեր։ Այս ժողովուրդներուս բարուցը մէջ գինովութիւնը այնքան արմատացած էր որ՝ իրենց կրօնքը պատերազմի գացողներուն խոստացած վարձքերուն մէջ պիտան և ուրիշ խմոռքներ ալ դնել չէր մոռնար *։ Ռօպէրտսօն՝ Ամերիկացիներուն սովորութիւնը նկատագրելով կըսէ որ՝ «Ի՛նչ պատճառ որ Ամերիկացիք մեկ տեղ ժողվելին, ժողովքը հայկերութով և զեղխութիւնով կըվերջանայ։ Տօնախմբութիւններուն շատը ասկէց զատ նպատակ չունին. և այս տօնախմբութիւններուս տարեդարձին կըպատահեն և շատ ուրախութեամբ կըկատարեն։ Հինգ մեկ ախորժակի մը տանձ դնելու տրված չըլլալով՝ այս ախորժակս ալ տահման չունի իրենց մէջ։ Հայկերոյթը երբեմն անընդհատ քանի մի օր կըշարունակեն. և այս չափազանցութիւնէն ոչքան ծանր ջնաս կրեն ալնէ՝ միշտ կըլսմեն քանի որ խմոռք ունին. մեկ կաթիլ (տամլա) մընալ չեն եվեցյըներ։ Մեծ ատիճանի տէր մարդիկը, երևելի պատերազմականա-

---

ծ։ * Այն տեղները այս ազգերուն շատը կըտապաշտ էին։

«նեերը , և խելացութեամբ անուանի եղող ազգա-
«պետները հաստատակ ժողովուրդին պինտ վար ա-
«միկն առնլի իրենք վերենք չեն կըրնար յարձել:
«Առջևնին գըտնըվածը վայելելու փափաքով կա-
«րանալով՝ ետքէն գալիք ծանր վնասները չեն մըտ-
«մըտար . և նոյն մարդկին ալ՝ որ ուրիշ առնթնե-
«րու մէջ հաստատակ մարդոց խելքէն շատ բարձր
«մտածութիւններ կըրնան ընել այս բանիս տըղէ
«մը առնլի նախատեսութէն և մըտմըտալ չուներն .
«բոլորովին անատնական ախտժակի մը գերի են
«եղած : Երբ որ իրենց բնապէս տատիկ կինըը
«խըմոտուքէն ալ տաքնայ և ուժ առնէ՝ շատ մեծ
«և ծանր գեշութիւններու ձեռք կը զարնեն այն
«ատենը . քիչ կըլայ որ ոճնախմբութիւններին ա-
«ռանց արիւն թափելու և առանց մարդ սպառելու
«վերջանայ : Ամէն տեղ և ամէն ժամանակ կինըե-
րուն հաւրանքը քանի քիչնայնէ՝ ուժը այնքան կե-
վընայ . և քանի որ մըտքին կարողութիւնները տկար
և թմրած ըլլանէ՝ անատնական կինըերը այնքան
զօրաւոր կըլլան : Դիոդորոս Սիկիլիացին Գաղղոս
ազգին համար խօսելով՝ շատ անգամ կըսէ խըմոտուք
ընելն ալ կռիւ կը հանեն , և այն ատենը աւելի
կատաղութեամբ կը ձեծկըվին : Տակիտոս ալ՝ Գեր-
մանացիներուն համար նոյնը կըսէ : Հիմակուան քա-
ղաքական կրթութեան ատենը ալ գինովները կը գըտ-
նըվին . սուտ չէ . բայց այս չար ունակութիւնս ա-
մէն ժողովուրդին պինտ ատրին մարդոցը վրայ կը
տեսնըվի : Ցուրտ երկիրները այս կանունէս դուրս

առնել պէտք է, քանզի այն տեղները երկրին կեանքին ուժը մինչև հիմա կատարեալ կրթութիւն չէ ընդունած։

Այս տեղս՝ խելքը կարճ բարոյագէտներուն լրեկոյ մըտքին սրութիւնովը գտած մէկ խօսքը քննելու տեղը եկաւ, որ հիմակվան քաղաքական կրթութիւնը կը բամբասեն թէ ուսեալներուն և խմելիքներուն համրանքը շատցուց, կըսեն. "Ո՛չ "օդը և ո՛չ գետինը և ո՛չ ծովը որկրամոլին չանկէն "աղատ տեղ չի մնար, ամէն տեղ իր կնիքը կը շտա- "յընելու բան կը փընտրէ։ Զեն կըմտար կոր ա- ռանք հասկընալ թէ՝ ախորժակները քանի շատնան նէ՝ հեշտասիրութեան ուժը կը կոտրի, չի կոտրիր ալ նէ՝ առաջկու չափ անոր կամքը կատարելու կարո- ղութիւն չի մնար։ Խոտեղէնի տրված ըստակըէ մըսի չես կըմտար տալ, քանզի քեզնէ ելաւ։ Սուրճը՝ որ գինիէն շատ անվնաս բան է, գինիի տըրվելու ըստակին մէկ մասը իրեն կը քաշէ։ Մենք հիմա ինչ ըստակ որ տեղանի հանդերձանքի (չաթալի, դգալի, դանակի, բնաթայի, բեհկնոցի, գինիի ամաններու, և այլն) կը խարճեմք նէ, մեր նախնիքները այն ըստակները ամէնամալ գինիի կուտային. թէև որ այն տեղը հիմակվան նայելով՝ գինին շատ ա- ժան էր։ Քանի որ տեղանի հանդերձանքի շատ ըս- տակ խարճվի, ըստամոքսի համար խարճվելու ըս- տակը այնքան կը քչնայ։ Մէկ արուեստաւորմը՝ որ մէկ դաստառակի (բեհկնոցի) տեղ երկուք ունե- նալու համար մէկ անգամ մը վաճառականին խա-

նուեր երթայ , էփ ալէկ առեն չի կըրնար գինե-
առուն երթալ նախ զեղխութի ընել։ Մեր նախ-
նիքնեռուն գալէլի պարզութիւնը այն էր որ՝ մէկ
աեղանին վրան գինի գաւաթը մէկ հատիկ մը կըլ-
լար, կը լեցընէին, և մէկը կը խմէր մէկալին կուտար։
Մեր փափկութիւնը (զարմիքութիւը) կը պահանջէ
որ՝ աեղանին վրայ քանի հոգի նստած է՝ անոն
մէկին մէյ մէկ առան գինի և մէյ մէկ գաւաթ տըրվի։
Ասատ հիմա քիչ գինի կը խըմվի. ճշդիւ անոր հա-
մար՝ որ գինիին ամանները և գաւաթները շատ-
ցած են։ Եւ հիմակվան մարդիկ հինեռուէն քիչ սէր
ունին գինովցնալուս անոր համար՝ որ հիմակվանները
պատուական աթոռով (սանտալիէով) կը նստին սե-
ղանը, հիները գետնի վրայ կը նստէին։ Ասիշատ
կարասիքներուն համար լաւ ասանկ հատկըցիր։ Քանի
մի հոգի միայն դուրս հանեմք նէ՝ մեր նախնիքնե-
րուն շատին կը վայլէ սա տապանագիրը ս , Աստ
« հանգչի Բենեդիկատոս Փլորենտացի , որ կենացը
« մէջ խաղն ու գինին շատ սիրելուն համար շատ
« աղքատ՝ և Օրհնեցէք շատ խեղճ մեռաւ։

ԳԼՈՒԽ Գ՛

Ա՛ստղային ուժի վերաբերեալ զբօսանքներու շատութիւն։

Ա՛ստղ հայց ուսեալն և մեկալ անգամին միջոց առեալը բան չունեցող մարդիկ քաղաքական կրթութեան տակ մըտած ըլլան նէ՝ կամ զուարճալի բան մը կարդալով կանցընեն, կամ կենցաղավարութեան մէջ տկար խօսակցութիւններ ընելով միտքնին կը բացվի և բանքերնին կանուշնայ • կամ թէատրօնները երթալով՝ գեղեցկութեան պատկերով ելևէկայութիւննին կը զբօսեցընեն և կը վարժեն, գաղափարներէն զգայմունքներու և անկէց ալ նորէն գաղափարներու անցնելով, և երբեմն ալ երկոքը մէկ տեղ բերելով • որով զուարճութիւնը կը շատնայ։ Ասոր հակառակ՝ կոպտութեան և անկրթութեան ժամանակները՝ զգայման պէտքին սահման եղած են միայն լուալ, վազել, ցաթկել, քար կամ ցուպ (ձիւխտ) նետել, ձի հեծնալ, կառք (խոչու) հեծնալ, և ուրիշ ասանկ մարմնական վարժութիւնները, որ մարդը պատերազմի և որսորդութեան կը կըրթեն։ Ասոնք ամէնը միայն մարմնոյ շարժմունք են • հոգին և միտքը ասոնցմէ օրվընալիք մը չունին։ Կոպտութենէ ժամանակ՝ աւելի շատ առեղծուածներ կանցընէին։

1 • ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՎԱՐԺՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Պատերազմը՝ մէկ կողմէն ուժով ըզ-
պայմանները կըթելէ մարդոյն, մէկ կողմէնալ՝ քիչ
առեւնվան մէջ հաւանելի է որ շատ հարստութիւն
ձեռք ձըգելու պատճառ ըլլայ • ուստի առանկ վար-
ժութիւնները՝ ուրիշ ազգայ մօտ եղող անկիրթ կամ
կրթութիւնը պակաս եղած ազգայ գլխաւոր կիրքն է։

Ուստի անոնց զբօսանքը սովորաբար կեղծեալ
պատերազմ կըլլայ՝ մինչև որ մէկ նրաւ պատերազ-
միմը առնթ բայվի • և նրաւ պատերազմներուն՝ կեղ-
ծեալներէն աւելի կը փափաքին • քանզի աւար առ-
նելու (թառթալայի) յոյս կայ։

Ուստի պատերազմի գլխաւոր եղողները՝ նաղ-
յողներուն նաղ չի նաղցած առեւնին պէս՝ նաղա-
ղութեան առենը ժամանակնին պարապ անցուցած
կը սեպեն • և երբ լսեն որ Թշնամին մօտ է՝ կամ
իրենց հարկ եղաւ Թշնամիի վրայ երթալ՝ մեծ ու-
րախութիւն կըլլայ իրենց։

Ա յս այսպէս ըլլալով՝ ազգերը շատ չեն նայիր
թէ զէնք առնելու իրաւունք ունի՞ն մի • միւսին պա-
տերազմիլ և Թշնամիին ձեռքէն տեղ առնել կը
նային • և տեսնելով որ՝ իրենց քաջութիւնը և յաղ-
թութիւն ընելուինին հէմ աւար կը վաստկին հէմ
գովելի կըլլան , իրաւունքնին իրենց Թուրին բե-
րան է • և քաջ մարդը ինչ բան որ սըրտառութիւ

և բռնութեամբ կարենայինք ձեռք ձգել՝ անիկայ
իրաւամբ իրեն կըլայ տէլի կարծելը՝ իրենց ունա-
կութիւն կըլայ։

Ասկէց բնաւէս տուղրութիւն մուտ անկիրթ-
նելուն մէջ, որ վէճմը ունենանինէ՝ իրարու հետ
զինքզինք կռուելով իրաւունքը ուր կողմը ըլլալը որո-
շել կուզէին։ Իրենց ուժն ու զինք գործածելու ձար-
տարութիւննին դաւաստանի ըրած վճռոյն տեղը
բռնել տալ կը կամէին։

Քաջ և դաժան և ոխակալ՝ և ամէն տեսն զինք
գործ ածող ազգաց մտքին մէջ արդարութեան գա-
ղափարը մթին բան մը կըլայ։ Հարկաւորապէս մար-
դասպանութինն ու արիւնհեղութինն ալ շատ պիտի
պատահի։ ուստի Հռոմայեցւոց տէրութեանը վրայ
յարձակող բարբարոս ազգաց օրէնքները՝ մարդուն
ամէն մէկ անդամքը վիրաւորելուն՝ և ամէն մէկ տե-
սակ մարդ ըսպանելուն՝ գաստ գաստ տուգանքի
(ձէրմէն) գին դրին, Թագաւորէն սկսելով մին-
չև գեղին։

Այս պատերազմական ոգին շատ երկար ժամա-
նակ սկրեց Եւրոպա։ և երկոտասարդ ասպետներուն
աւելի իրենց խաթուններուն պատուոյն համար՝
քան թէ հայրենեաց օգտին համար իրարու հետ
կռուած դրամատականները ատոր ապացոյց եղաւ։ և
գեղեցիկ կանայք՝ որ ասանկ հանդէսներու մէջ
կը գտնըվէին, աչքերնին մարդ մեռնել և արիւն վա-
ղել տեսնելու սորված ըլլալով՝ իրենց բնական ե-
ղած դիւրազգածութիւնը կը կորսընցնէին։ քանդի

շատ անգամ վիճ կըլլար , և քաջութիւն ցըցընեմք
ըսելն լիքէն՝ կատաղութիւն կը ցըցընէին, և խաղե-
րու և ուճնական հանդէսներու ալ իրարու ա-
լուն թափելը քիչ տեսնըված բանմը չէր :

Հասարակաց խաղերուն ալ պատերազմի նը-
մանութիւնը և պատկերը մտաբ . որովհետև շատ
տեսեն քըշեց որ ժողովուրդը կկոց ալիձակելու
(թէքմէ զարնելու) և բռնամարտութե (եումրուա-
տէօվիւշիւն) և վահանախաղութե (քալքան տէօ-
լուշիւն) և գաւազանով (տէյնէկով) ձեծկըվելու և
իրար քարի բըռնելու վարժութիւն կընէր : Շատ
անգամ զարնըվելէն պատճառած ցաւը՝ և տեսնող-
ներուն խնդալը՝ խաղցընելուն կրակ կուտային .
խաղը սպանութե կը փոխվէր . ատոր համար օրէնք-
ներ և սահմանադրութիւններ եղան , որով ձէնք
գործածելը արգելվեցաւ . միայն գաւազանով կամ
պատեհքին ձէ. գամվաձ թուրով և վահանով ձեծ-
կըվելու հրաման եղաւ : Ատենմը գաւազաններն
ալ , քարնալ , բռնամարտութիւններն ալ արգելելու
հարկ եղաւ , ատոնցմէ ալ մահ պատճառելուն համար :
Մի և նոյն քաղաքի ձէ կողմ կողմ որոշված ըն-
լալէն զատ՝ քաղաք քաղաքի հետ ալ ոխմամբցանա-
կի (եարըշի) կելլէին ձեծկըվելու , ձի խաղցընե-
լու , ձէնքով խաղալու և կռիւներ ընելու : 1215
Թուին Բատուաձիները և Փռնուկներն և Թուռ-
վէզացիները և Վէնէտկացիները ատանկ պատերազ-
մական խաղեր մը դիմամբցանակ բացին իրարու դէմ,
որ եաքը գէշ բերաւ : Ատանկ վէրջը գէշ երթալը

շատ կը պատահէր. ուստի եկեղեցական կանոնները
ալ աւանկ բաները խափանել ուզեցին, բայց պա-
րապ գնաց. քանզի ոճն օր եղածին պէս առաջվան
կանոնս տղայքը և երիտասարդները կը մեյտեղէին,
մէկ մէկ պարտասիկ (սափան) առնելով՝ քաղաքէն
դուրս կ'ելնային. և իրաւ քար կընետէին. և այս
սովորութիւնս մինչև ժը դարուն կէսերը քշեց
Իտալիայի մէջ:

Պապի երկրները օրէնքները սիրէ այս պատե-
րազմական գաղափարները ուժ կուտային. քանզի
խաղ կար որ՝ խաղալը կարգելէին հաւատարակութե,
խաղ կար որ հրաման կուտային՝ պատերազմական
քաջութեանց վարժուելու օգտակար ըլլալուն հա-
մար: 1424 թուին Աքօձխա սանկ մէկ օրէնք մը
դրուեցաւ: Թագաւորը գնատակախաղութիը (թօբ
խաղալը) կարգիլէր. և ով որ այս պատուէրիս դէմ
ընելնէ՝ սուն անգամին 40 շէլլին տուգանք պիտի
տայ. (հիմակվան լատակովը 220 ղրշ): Հրաման
կընէ որ սուն տղայ 12 տարվան եղածին պէս նետ
նետել սորվի. ուստի որ գեղն որ 10 լրտայի եկա-
մուտ ունէր՝ պէտք էր որ մանաւոր մէկ տեղ մը
ունենայ նետաձգութեան վարժելու համար, յատ-
կապէս եկեղեցիներուն քով. և այս վարժութիւնս
պիտի ըլլայ սուն ոճն օր. և սուն մարդ հարկ էր
որ հոն գըտնըվի. և հիշուր չէնէ՝ երեք անգամ նետ
նետէ: Այս օրէնքըս 1363 թուին ալ Ինկլիզեր-
ուս հրատարակած էր Օտօառա Ը թագաւորին օրը.
և օրէնքը կըսէ որ, նետ նետել գիտցողներն են որ

թագաւորութիւնը պիտի պաշտպանեն։

Ժէ Դարուն ՚ի Ֆռանսա խումբ մը մարդիկ երևեցան. որոնց ընկերութեան անունն էր Ֆռանսայի տղոց կատարելի գործք։ Եւ սանկ կը ըսուէվէին ու Ֆռանչիսկոս թագաւորի տըրուած Օրէնսդրի դուքսին պալատին ազնուական երիտասարդները. որ աշխոյժ և վառվռուն և կրակոտ ըլլալով նոյն իսկ դուքսին պէս՝ իրենց անկանոն վարքովը և իրենց խեղթութիւնովը ուրիշներէն կը զատվէին։ Այս երիտասարդներուն ՚ի վարժութիւն էր որ երկու ոտքերնին ՚ի տեղ բերնելով հորի ՚ի ջը կը ցատկէին. շատը փայտ դնելով կրակ կը վառէին, և ձիով քանի մը անգամ այն կրակին ՚ի ջէն կանցնէին։ Ֆաղաքին ՚ի ջ պըտըտելու նոր կերպը պետան ատենք. ոմնեքուն ծածկերուն (քիւրմիտներուն) վրայէն կը քալէին, և ճամբուն ՚ի ևնկիւներն էն ՚ի ևկալ անկիւնը դէմդիմ կը ցատկէին. գլուխերնին բաղդ փընտրելու համար՝ քալաքին փողոցները կը պըտըտէին. և թէ որ գէնքով մարդ մը ելլէր նէ դէմ կելլին՝ շատը կռիւ կըսկըսէին. այն մարդուն ալ հարկ կըլլար թուր քաշել և ատոնց հետ ձեռկըվիր։ Ֆռանսայի ու Ֆռանչիսկոս թագաւորին գլխուն եկածը պատմեմ նէ՝ կը հասկընաս որ այն ատենվան տըլորութիւնները ինչպէս բարբարոսական էին։ Ասիկա 1621 թուին՝ ձմռայատնութեան տօնախմբութիւնը օրը երեն մարդուկը հետ տուն մը կոխելու գնաց, որ Սէնթօլ կոմսը երեն ընկերներովը կը պաշտպանէր։ Ջինքերնին էին ձիւ-

նէ գնահատելը, հաւկիթ և խնձոր։ Այս ձեռնկըվ-
լեա քէչմը երկընդալով և ներսինները ուռե-
ցընելով պատե-
րազմին պաշտօնը հատնելով վերջն ալ դին վառած
փայտիմը կտոր ձգեցին, որ Թագաւորին գլխուն
գալով էփ ալէկ ծանրակէկ վէրք մը տըվաւ։

Այս ամէն խաղերուա մէջ պատերազմական գա-
շափարները և իրարու միտս հասկընելու վարժու-
թիւնները կերևէին այլ և այլ կերպով. և խաղաղա-
կան և ընկերական գաղափարները մարդուն մըտ-
քէն կը հեռացընէին։

Խաղերու մէջ վէրք և սպանութիւններ տեսնելու
աչք սորվելով այս յանցանքներուա դէմ մարդոյս
ունեցած բնական սոսկումը քիչցաւ. և արուեստ-
ակ մարդիկ հասարակաց աչքին քաջ և պատուա-
կան երևելու յուսով սկսան ամէն տեսն ասանկ
բաներու համարձակիլ։

Խաղաղութեան տեսնել թուրը հետը պըտըտ-
ելուն սովորութիւնը՝ որ անցեալ դարերու մէջ
կար, այս պատերազմական գաղափարներէս առաջ
եկած կը կարծեմ. այս սովորութիւնս տեղ մինչև
ժը դարուն կէսը. ասկից հարկաւոր բան մը նե
ան մարդուն՝ որ հասարակաց խաղաղութիւը չխուռ-
ելու համար զինուորական մարդիկ կուներնայ. սա-
կայն սանկ գործ և պաշտօն չունեցող մարդիկ ալ
զէնքով պըտըտելնէ՝ քաղաքին պահապան զօրա-
յը նախատինք ըլլալէն զատ ծիծաղական բան ալէ։
Քաղաքացին լաթ հագնելու և թուրը վրայէն չի
ձգելու սովորութիւնը պատճառ եղաւ որ՝ մեծա-

մարտաւթիւնները ժէ դարուն կէսերէն եաքն ալ շառնալու վրայ եղան։

Թեպետ անցած դարուն ՚ի սկզբան ալ անձուկ կեցմը ու կայ՝ պատճառը այս պատերազմական գաղափարները եղած ըլլան. և այս էր ու կընկնկ մարդիկ ալ դաշոյն (խանչէր) և դանակ կուռնեոյին քովերնին. չէ քէ պահած, այլ յայտնի. մանաւանդ ակ ուրիշ զարմ մը նայ սեռված էր սանոյ երախտակալը (խասլէն) գոյն գոյն ժապաւէններով (շէրիմներով և քօսաէլաներով) զարդարել. սակայն վրայ՝ դաժանութիւն մը նայ կեցուածք և կըտրիճութիւն մը, որ ամենուին անոնց վայելեցուցած չէր։

2. ՈՐՍՈՐԴՈՒԹԵԱՆ ՎԱՐԺՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ահա նախնիքնին որսորդութիւն ալ իրենք վիրենք շատ սիրած էին. և սակայն քիչ և շատ քըշտըպատերազմներուն պատկերը երևակայութիւններուն ՚ի մէջ կընորոգվէր։ Առանց բանելով անտառները ՚ի մէջ զբօսանք և զուարճութիւն գտնելը կերևի որ ՚ի դարէն մինչև ժէ դարը մեծ իշխանութիւն ունեցող մարդոց և հարուստներուն միայն յատուկ էր. կամ անոր համար որ պատերազմական արուեստին աւելի աշէկ տեղեկութիւն ունէին. կամ պա-

տեսակի մըտնելու քաջութիւն և արտօտութիւնը չունենալնուն համար։

Հրացանը (թուֆէնկը) չի հնարուած ի՛ր ձեռնէն՝ թշնամիները նետով կը զարնէին. և այս կերպ արտօտութիւնս մանաւոր ճարպիկութիւն մը կուզէ։

Կրթութեան գլխաւոր նպատակը ինչ բանէ (շահանոյ) և շունչ արտօտութիւն ընելը. ազնուականները յատկապէս կը տրվին ասիկայ. և իրենց շատ հաւնած բաներնին է. և ատոր պատճառով մարդիկ շատ պատրաստութիւն կ՚ընեին. և գրեթէ իրենց բոլոր կեանքը պատերազմ էր։ Մեծն Ալֆրէտոս Ինգլիզերուն թագաւորը՝ որ ութերորդ դարուն ի՛ր կը թագաւորէր, կարդալ տրվելէն առաջ արտօտութիւն տրվեցաւ. և ատոր վարպետը կըսէ որ՝ տահա 12 տարվան չեղած ի՛ր՝ բոլոր Ինգլիզերուն մէջ Ալֆրէտոսէն պէս ճարտար և քաջ արտօտ չկար։

Այս բանէ դարերուս մէջ արտօտութեան երթալ աչք կենալու նշան ունիմք։

1. Որովհետև արտօտութի՛ն ընելու իրաւունքը միայն ազնուականներուն յատկացած էր, և արտօտութիւնն ալ տովտաբար շընով և բազէով կըլլար, անոր համար շատ անգամ ազնուականները տունէն դուրս ելած և տեղմը գացած ատեննին բազէմը ձեռքերնուն վրայ կը նստեցընէին, շունմը նալ ետևէն կը տանէին. և հասարակաց կարծեաց մէջ այս կենդանիները ազնուականութե՛ն նշան տէր գիտցուցին. ասանկ արգելք եղած էր որ ազնուական

ցեղէ չեղող մարդիկ՝ շուն չի պահեն • ինչպէս որ հիմա սրգեվաճ է ցեղի յատուկ նշան ունենալ։ Պատերազմի մէջ չի մեռնուլ՝ և բնական հիւանդութեամբ իր տունը մեռնող աշնուականները գերեզմանի քարին վրայ այն աշնուականին պատկերը քանդակելէն ետքը՝ կամ ոտքին տակը շուն մը կամ ձեռքին վրայ բազէ մը կը քանդակէին։ Թագաւորները ու աշնուական մարդիկ միշտ իրենց ճամբայ ըրած աուեններին իրենց բազէն հետերնին կուռնեննային • եկեղեցի ալ երթալնին հետ կը տանէին • և առանց աստր դուրս ելլելը պատուոյ պզտիկութիւն կը բերէր։ Ի Դարէն առաջ շինված օրէնք մը կայ Փռանսա, որ պատերազմի մէջ գերի բռնվող Փռանսըզին՝ իրեն փրկանքը տալու և գերութենէ ազատելու համար իր ձեռքի Թուրը կամ իր բազէն տալը կարգիլէ • և աստր համար իր երկիրը բանեցուցած գերիներէն հարիւր և մինչև երկու հարիւր գերի տալ հրաման կուտայ։ Լուդովիկոս բարեպաշտ մականուանեալ Փռանսայի Թագաւորին օրը՝ Ի դարուն մէջ՝ աշնուականի մը ձեռքէն բազէն չէր կրնար առնուիլ՝ ոչ յանցանք մը ըրած ըլլալուն համար, և ոչ տուգանքի (ձէրիմէի) անուանով։ Սակայն անուն պարոն մը իրաւունք ունէր որ եկեղեցին երթալնէ՝ ձեռքի բազէն խորանին մէկ անկիւնը կրնար դնել • ինչպէս որ կը պատմէ Լուկռանոսի հեղինակը։

2 • Ըլները աշնուականութեան նշան ըլլալէն զատ՝ այն աուեններուն խիստ պատուական հեշտու-

թեանը պատճառ էին • ասկէց կը հասկըցվի որ
ինչը համար մեծամեծներուն և իշխաններուն շատ
սիրելի եղած էին • և շատ քաղաքական և մարդա-
վարի սովորութիւններ հասարակութեան մէջ մըտ-
նելու արգելք եղած էին։ Եւ յիրաւի՝ հանրի
հեղինակը կըսէ որ՝ շինելը մեծ մարդոյն՝ և մեծ
մարդիկը շինելուն գաւեզը պիւրին բան չէր։ Երբ-
որ Կալէաձօ Սֆօռձա անուն Միլանի տուքան՝
փլուզնոյէ գնաց 1471 թուին, հետը այլ և այլ տե-
սակներէ հինգ հարիւր ջուխտ շուն, և անոր համե-
մատութէ բազէ և այլ (աթմաճա) տարաւ, գուցէ
երթալն լքէն սիրտը որսորդութեան ընելով երթալ
կուզէ։ Փռանսայի ժ՚ա Լուդովիկոս թագաւորը ժէ
դարուն մէջ, մէկ անշահ պատճառիմը վրայ նստած, և
գիրկը մէկ շունմը, օտար տէրութենայ դեսպաննե-
րը անանկ քովը բերել կուտար։ ժէ Լուդովիկոս
թագաւորը ժէ դարուն մէջ յիշողութիւն շատ ու-
նէր։ բայց յիշողութեան վարժութիւնը այն էր որ՝
որսորդութեան տարած շներուն ամէն մէկուն ալ
անունը միտքը պահած էր։ Ճարտար մարդ էր •
կըրնար շինելուն հետը խօսիլ, և բանը անոնց
հասկըցընել։ Օրմը երբ որ իրեն Ռիլօ անուն
վարժապետին դաս կառնէր, իր բոլոր խելքը մէկ
շանմը վրայ բրած էր, որ շատ կը սիրէր։ Վարժա-
պետին սիրտը նեղանալով տատ վրայ՝ շանը մէկ մը
զարկաւ ոտքովը և դուրս վռնտեց։ Թագաւորը
այնքան բարկացաւ որ բռնկի (եռամուխով) ծեծել
սկսաւ վարժապետը։ Ատոր երէքը լինչ ըսայնե

ալէկ է։ Վարժապետը հրամայեց, եւ ամ-
ուէն ալ մէկ մը նայեցաւ շուռը հոն մընաց։ Ար-
ատրպապետը (աւելի պարզին), որ երբեմն Թագաւո-
րին պալատը մեծ պաշտօն ունէր, երբ որ երթայ
ընելու համար դատաստանի առեանը կանչվելն է՝
հասարակաց սովորութեան պէս չէր պատասխրէր
այ անուանը վրայ երդում ընել. բաւական էր իր
ատրպութիւն առեանը չալած եղջերուայ (պուհնուզէ)
փոշին և իր շքնելուան վրայ երդում ընել։ Սանսէ
կոնը իրեն ատրպութեան վրայ ունեցած սիրոյն
շատութիւնը մէկ յատուկ կերպով հասկըցընելու
համար ասպետութեան կարգը հաստատեց, և ա-
նունը դրաւ կարգ բարակի (Թազըլի)։ Պռանթօմ
պատմիչը կըգրէ որ՝ Ֆռանսայի ու Ֆռանչիսկա
Թագաւորը շատ անգամ կըսէր թէ՝ անանկ մէկ ազ-
նուական Ֆռանսըզը չի կայ, որքան պըզտիկ կըլ-
լայնէ ըլլայ, որ չի կարենայ իր Թագաւորը վայե-
լուչ կերպով իր տունը առնել, թէ որ անոր կըլ-
նայ ցըցընել կամ գեղեցիկ շուն մը, կամ գեղեցիկ
ձի մը, կամ գեղեցիկ կին մը։

3. Աղնուականներուն կենցաղավարութեան և
խօսակցութեան գլխաւոր նիւթ կին ձիերու և շը-
նելու և բազէներու վրայ խօսիլը։ Եւ ինչպէս հիմա
Մինկուէնելուան մէջ մէկ խօսք մը կայ՝ որ մարդուս
կենացը խիստ հարկաւոր երեք բան կայ կըսեն. մէկ
աղվոր ձի մը. մէկ աղվոր շուն մը, և մէկ աղէկ բազե
մը։ Ինկլիզներուն անանկ մէկ մեծամեծներ կային
որ՝ 1600 հատ՝ և տակաւ աւելի որսի շուն կուներ

նային հետևակի (եֆտէկի) համար։

4. Ինկիլթերռայի՝ Ը Հենրիկոս Թագաւորին աւեններըը, որ ժԵ պարոն մէջ կը Թագաւորեր, շատ ձառեր և գիրքեր շինվեցան բազէներըը անուցանելու և կրթելու վրայ. բարակ քննութիւններ եղած տեսականերուն վրայ. և ամէն կարգի մարդոց գործածութեան յարմար մէկ մէկ տեսակ բազէ գտան, Թագաւորականէն սկսեալ մինչև գեղացկին գործածելիքը։ Աղնուականներըը՝ իրենց գործածութեանը յատկացած բազէին տեսակին վրայ հոգացածին չափ իրենց կեղին աղնուականութե նշաններուն վրայ չէին հոգար։

5. Շատ անգութ օրէնքներ դրված են շներըը և որսալու անասուններըը չսպաննելու համար։

ա. Որսորդութիւն ընելու հրամանը՝ առաջներըը միայն զինուորներուն տրվեցաւ։

բ. Եթէ արգելք եղած՝ որսալու կենդանի չսպաննելվի մինչև Թագաւորէն հրաման չըլլայ։

գ. Որսալու կենդանիներըը և անասուներըը պահպանելը՝ և իրենց յանձնվածը չընելը անուցանելը՝ դատաւորներուն յանձնվեցաւ։

դ. Մարդոյս սպաութիւնը և կեանքը մէկ եղջերուի (կէյիկի) կամ փասիանի (սիւլթանի) մը կեանքէ վար և անարգ սեպված էր։ Ուստի բանաստեղծ մը կըսէ. "Անգութ և անողոքելի օրէնքը
"չէզ կը պաուժէ՝ Թէ որ անմտութեամբ յանդըգ-
"նեցար, կամ կատարեալ գնատակով (խուշինով)
"կամ երկաթով անանկ ընտիր անասուններուն

“մեկը վերատուեցին։ Բայց թէ որ մեկ մարդու մը
“ներողութեամբ քեզ ևոս պահելով՝ եաևէն և
“խաբէութեամբ անիկայ մեռցնես՝ յայս կայ որ
“պատիժդ ազատես”։ Ինկիլիթէռա թէ որ թա-
գաւորական անտառներուն մէջ մեկը մեկ եղջե-
մը սպաննէր, թէ որ ատորին կարգի ազնուակա-
նեներէն էրնէ՝ ատոնցմանէն կիյնար՝ և գինքը ձեռ-
քէն կառնէին. թէ որ քահօլ էրնէ՝ գերի կըլլար։
Եւ քահօլ ըսվածը ազատ առանիկ մարդիկն էին որ
քիչմը մշակելու գետին՝ և մեկ խոհանոց (մութ-
վախ) մը, և կերակուր ուտելու սրահմը, և ժամա-
տուն մը և զանգակատուն մը ունէին։ Թէ որ գերի
էրնէ կը մեռցնէին։ Փռանսըզներուն օրէնքները
կամ սովորութիւնները՝ թագաւորութեան առաջին
կեղրին առեններըը աւելի անգութ էին։ Կօնթռան
թագաւորին օրը, որ ձ դարուն մէջ թագաւորեց,
թագաւորական անտառին մէջ մեկ վայրենի գոմէշ
մը սպաննըվեցաւ։ Անիկայ մեռցնողը թագաւո-
րին Ճիւնսօն անուն սեներեկապետն է ըսին։ Կօնթ-
ռան հրաման ըրաւ որ մեռնամարտութիւն (մաթ)
(նպաթ) ըլլըվի՝ այն ժամանակվան տիրած բար-
բարոսական օրէնքներուն համեմատ։ Սեներեկապետը
իր եղբօր որդին ցըցուց ամբաստանողին հետ մե-
ռնամարտելու. և անօգուտ կռնչեց մը եղբայրն
թողուն ալմեռան, Ճիւնսօն վարձեց եկեղեցի մը եր-
թալու և ապաւինելու. ճամբան երթալն լրին բըռ-
նեցին և թագաւորին հրամանովը անգթաբար քար-
կոծեցին։ Տեսա որ մեկ վայրենի գոմէշմը մեկ մար-

դէն ելլել կաժէ եղեր։

6. Նոյն իսկ եկեղեցականներուն ալ, թէ քահանայ, թէ վարդապետ, թէ եպիսկոպոս, իրենց պաշտօնին ծանրութիւնը մոռնալով՝ իրենց ժամանակը շընելու և բազնելու հետ անուառնելու մէջ կանգ կընէին։ Եւ սոր հաստատութիւն կուտան առեն առեն եղած այնքան ժողովքները՝ որ մանաւոր պատճառ սպառնալով արգելեցին եկեղեցականները որսորդութենէն, ցըցընելով որ արտաքին մէկ գործ մը նե՛ տակաւ, և եկեղեցական պատուոյ չի վայլեր։ Այսպիսի կանոններ կը գըտնենք առեալ՝ Գռանատայի և Նէմկեատանի եկեղեցական ժողովքներուն մէջ։ Ասանկ կանոններ կեցած լքեր նալ՝ եկեղեցականները թագաւորէն հրաման առին որսորդութիւն ընելու, կամ կանոններուն տրված սպառնալիքները անկաճի եաև ձըգելով իրենց ուղեալ համարձակեցան։ Սուրբ Դիոնէսիոսի վանքը մեծն Կարոլոսին աղերսագիրը մը տըվաւ 774 թուին, ըսելով որ որսորդութիւն սպանըվաձ վայրի կենդանիքներուն միսը՝ հիւանդ կրօնաւորներուն համար աղէկ է և պիտանի։ և կաշինին՝ վանքին գրասանը գիրքերը կազմելու և կողք շինելու պէտք կըլլայ։ Ռօչեսթէռի Կոթիկ անուն եպիսկոպոսը՝ ժբ դարուն մէջ, այս կերպ ըբօսանքի այնքան լինքը զինք տըված էր որ՝ ուրեմն տարին անցնելէն ետքն ալ բանը գործը միայն որսորդութիւն էր։ Իւր վիճակին պէտք եղած գործերը բընաւին մըտքէն հանած էր, ինչպէս որ կը պատմէ Պետրոս Տըալուա։ Նոյն դարուն մէջ

Ընդքանուրս ը Հռոմայոց պապը՝ Ինկիլեթէռայի Պէլքէս դքսութեան եկեղեցականներուն գրած նամակին մէջ՝ ճամբորդութիւն ըրած ատենը որսական թռչուններու և շուներու համար զատ տաճար սարկաւագ պահելու պարտաւորութիւը անոնց կը վերցնէ։ Այս պարագայս հեշտասէր եկեղեցականներուն առիթ մը կուտայ ճամբորդութեամբ անցած տեղերնին որսորդութէ պարապելով՝ իրենց ճարտիկութիւնը ցցցնելու։ Եօրք քաղաքին մէկ արքեպիսկոպոսը՝ կըսեն որ 1321 թուին ճանապարհորդութի ըրած ատենը հետը երկու հարիւր հոգի կը տանէր, և ատոնց ծախքը իրեն ճամբուն վրան եղած վանքերէն պիտի հոգացվէր։ և մէկ գեղ պտտալով կերթար, հետը հետևակ (եէոմէկ) շուներ ունենալով, որ տեղէ տեղ կը փոխէր։ Լատերանոս երրորդ ժողովքը՝ որ 1180 թուին եղաւ, վիճակը այցելութեան պրտըտելն ալ ատանկ ըրծտանքով երթալը արգելած էր։ եպիսկոպոսներուն հետը գըտնըվելու մարդոց ալ համրանքը կըտրած էր։ քառասուն կամ յիսուն ձիաւոր։ Հաստատակաց սովորութիւնները այնքան փոխված են որ՝ հիմա թէ որ մէկ եպիսկոպոսը իր վիճակին այցելութէ պըտըտած ատենը հետը քառասուն յիսուն ձիաւոր ունենայ նէ՝ ժողովրդեան աչքին յարգելի երևելու տեղը գայթակղութէ պատճառը կուտայ։ այդքան մարդով պատերազմելո՞ւ պիտի երթայ կըսեն։

7։ Կընիկ մարդիկ՝ բնաւէս փափուկ և վախ-

կոտ լքէն՝ որսորդութե՛ շատ սէր ձգեցին։ ժ՛ը Դա-
րուն մէջ՝ Ինկլիզի կլնիկ մարդիկ այնքան փափա-
քով մը որսական թռչուններ պահելու և որսորդու-
թիւն ընելու ետևէ ինկան որ՝ այս արուեստիս մէջ
ազնուական երկիր մարդոցմէն աւելի վարպետ ելան։
Ատոր համար է որ՝ այն ժամանակի կլնիկ մարդոց
գերեզմանի քարերուն վրան բավէ քանդակած կը
տեսնենք։

8 • Ասովհետև ամէն կիրք կը նայի որ չափազան-
ցութիւնը արդարացնէ, և մէկ հարկինք մը ստանա-
լու համար՝ թէ որ կընայինէ՝ կրօնքի երևոյթ մը
նալ վրան առնէ, ուստի զարմանք չի գար մարդու
երբ լսէ որ՝ Կաթօն փէպօ անուն մէկ մը՝ որ
փուսքի կոմսութեան պաշտօն ունէր ժ՛ը դարուն
մէջ, որսորդութեան հետևիլ կառաջարկէ՝ չ՛ը թէ
միայն այս կենացը մէջ երջանիկ ըլլալու միջոց մը
ուզելով, այլև յաւիտենական փրկութեան ալ դիւրաւ
հասնելու կերպ ասկից կը ցցցընէ։ Որսորդութե
համար շինած ձառին մէջ կըսէ • "Որսորդութիւնը
բոլոր մահացու մեղքերէն հեռու կը բըռնէ մար-
դը։ Եւ ո՛վ որ եօթն մահացու մեղքերէն հեռու
կենայնէ՝ անկից փրկութեան կը հասնի։ Անանկ
ալէկ որսորդ մը այս աշխարհքիս՛ մէջ ուրախ կեանք
վարելէն և զուարճանալէն ետքը՝ անդի աշխարհքն
ալ ալքայութիւնը կը ժառանգէ"։ Բայց կերևի որ
այս բարեպաշտ կոմսիս խրշմըտանքին դըպչելու
բանը եղած է, որ նոյն ձառին մէջ այս խօսքերս
գիչը կը մեղմէ, և ինքն ալ հաւանութիւն կուտայ

որ որսորդները ամենաւ արքայութեան մէջ տեղը չեն կրնար բնակիլ • բայց կըսէ որ՝ "Հիւր չ'ենք արքայութեան դուրսի ապուաթներըը և բակը կը բնակին" : Եւ ասկէց կը հետևցընէ որ՝ "Ասոր համար ամէն մարդոց տալու խրատս այս է, ինչ վիճակի մարդ կըլլան ե՛ր ըլլան, մէյ մէկ շուն ունենան" :

Այս որսորդութե՛ն անկարգ սէրը՝ շատ գէշութիւն ներ բերաւ, որ երեն սովորական պատուիրեներն են :

1 • Մէկ զօրաւոր անհոգութիւնմը, որ ուրիշ պատեհաներուն հիւր մէկը բանի տեղ չի դնելը :

2 • Գեղացիները զրկելու ոգիմը :

3 • Մշակութիւնը աղէկնալու արգելք :

Բնութիւնը երեն պիտոյքը ծառայեցընելուզող մարդուն գլխաւոր պէտք եղած գործքերն են՝ անտառները կըտրել կայնուկ ջուրերը չորցընել • անտառներուն մէջ բնակող պատուական գազաններըը հատցընել : Այս գործքերուս հիւր մէկը չէր կրնար ըլլալ այն գեանի աշնուատեսութեան ժամանակը, որ երեն ուզածնին պէս կը խափաներ մշակութեան առաջ երթալը, և տահա երեն ապահութիւնը կըշտացընելու համար՝ հեշտութիւններէն ետ կենալու տրված չէր : Ասոր ե՛ պատճն մինչև ժէ դարը՝ Եւրոպայի պինտ աղէկ տեղերը անապատ և անպտուղ մնացած էին, որ տեղ շատ՝ և որ տեղ քիչ : Թէ որսալու կենդանիներըը՝ և թէ բարբարոսական օրէնքներու պահպանութեան տակ եղած անտառները այս սկըզբունքին ուժ տըվեր էին որ՝ թագաւորը անտառներուն պահպանութեանը համար ար-

դարուն թեան կանոնները յարգելու պարտական չէր։
Եւ այսպէս մեծ մարդոց զբօսանքին համար պե-
տութեան երկիրները կավերվէին և տէրութեան
գին կը հասնէր։ և մշակներուն տեղը եղջերուները
կը բռնէին։ ինչպէս որ Ֆիլոս պապը երբ որ
կառք մարդ չի նստէ, ամէնն ալ ջորի հեծնան տէյլ
հրաման հանեց նէ՝ ջորիները արուեստաւորներուն
տեղը անցան։ Յովհաննէս Սալիսպուրեցի հեղի-
նակը որ ժբ դարուն ԱՀջն էր, կը գրէ որ, «Հիմա
«ազնուականները խնամ պատուաւոր պարապումնե
«մը և փափաքելի ճարտարութիւնմը կը սեպեն։
«Այսպէս զբօսանքներու հետևելու, պատերազմի
«երթալէն աւելի ծախք կընեն։ գազաններ որսալու
«չափ իրենց հայրենեաց թշնամիները վըռընտելու
«ուժ չեն գործ ածեր։ Եւ այս կերպ կեանքն ան-
«վորութիւնը իրենց վրայ տիրելով՝ կամաց կամաց
«բոլոր գթութիւնն ու մարդասիրութինալ իրենց
«սրտին ՀՀջէն կը վերնայ։ և իրենց վըռընտած
«գազաններուն պէս իրենք ալ վայրենի կըլլան։
«Որսալու կենդանիները շատնան և շատ տեղ ու-
«նենան տէյլ՝ մշակները իրենց տեղերէն կը վը-
«ռընտեն անոնց անասուններուն արծելու և պատ-
«կելու տեղ չեն թողուր։ Թէ որ այս մեծ և բար-
«բարոս որսորդներուն ՀՀկը դրանդ առՀևէն անց-
«նելու ըլլայ՝ և չուզես որ այն որսորդը քեզ տակն
«ու վրայ ընելու աշխատի նէ՝ անոր պատիւ ընելու
«համար ինչ առկ ուտելիք ունիս կամ դրամ ինդ
«տուն կունաս գրանելնէ՝ հարկ է որ անոր հանես։

«Չէնէ՝ քեզ երբեմն մատնիչ աղբաստանելը պիտի «հնարաւոր է։

Սովորութեան պատճառաւ՝ վայրենի ցեղերը թիւններէրը հասարակաց ուրախութիւններու մէջ ալ մտան։ Երբ որ Ֆրանսայի՝ ըլ Հենրիկոս Թագաւորը՝ որ ժէ դարուն մէջ կը Թագաւորէր, հանդիսիւ Սէնժան Տըմօռիէն ըսված տեղը մտաւ, ասիկայ պատուով ընդունելու համար ալիւս կաշի հագված հարիւր հոգի դէմ գային։ և ճիշդ ալիւս նմանութիւնէն ուրիշ բանով տարբերութիւն մը չունէին։ միայն ուսելնուն (օմուպլնելնուն) վրայ մէկ մէկ Թուր բռնած էին։ Առաջ կէտ կէտ խաղալներով ցաթկելներով Թագաւորին հետ կը քալէին։ և ալիւրուն աղէկ մը նմանելու համար՝ փոշոյներէն անցնելնիքէն տըներուն պատերէն վեր կը ճանկէին կելլէին։ շուկայէն անցնելնիքէն մարմարիոն սիւներուն վրայ կը պըլլըվէին։ և բուն արջու ձայնի պէս ձայներ կը հանէին։ Վերջապէս Թագաւորին դարձան կեցցէ՛ արքայ ըսելու։ և ամէնը մէկ բերան անանկ սոսկալի արջու ձայն մը հանեցին՝ որ ձիերը խրտնելով գլուխնին Թօթվեցին, սանձերնին (կէմերնին) կոտրեցին, ջիրեռնիք բըռնողներուն ձեռքէն ազատեցան և բակըսան փախչիլ։ Ի՞նչ կըսես այս հանդէսիս և ըզբօսանքիս աշնութեանն ու վայելչութեանը՝ որ ձիերը պիտի կը խրտուցանէ։

Պալատական աշնուականներուն ատանկ արջու նմանութիւնը լըսելէդ ետքը՝ զարմանք չգայ քեզի որ Թագաւորներն ալ առիւծներուն հետ ընտանու-

թիւն կը ցըցընէին։ Քաղքէդոնի Թագաւորը Տօն Ճիօվանի անուն՝ 1434 թուին՝ Փռանսըզի դեսպաններըը քովը մտած աոեղը ոչ փառաւոր աթոռի մը վրայ նստած էր • ոտքին քովը ալ ոչ մեծ առիւծ մը կար՝ որ ընտանեցուցեր էր։

Անցած դարերու ՝ի՛ մայրաքաղաքս վարժութեան վերաբերեալ զբօսանքներուն շատ տիրեցին՝ այս ընդհանուր հետեւութիւնները կընէին •

1 • Ուրիշի երկիրները առնել, ուրիշի վրայ վազել, ինչքերը թալան ընել, գողնալ, ատոնք ամէնն ալ պատուաւոր գործ կը սեպվէին։

2 • Վայրի կենդանիները մարդէն աւելի պատուական կը սեպվէին։

3 • Մեծերը անխտիր ընտանութիւն կընէին շներու և ձիերու և արջերու և առիւծներու հետ։

4 • Մշակութիւնը կավլէին, և առաջ երթալուն խափանիչ և արգելք կըլլային։

Կըրնանք ըսել որ ասոնք ամէն քաղաքական կըրթութիւն ալ կավլըվէր։ Փռանսայի Ը Կարլոս Թագաւորը՝ որ ժը դարուն կէսէն ետքը Թագաւորեց • որտղութեան չափազանց սէր ունէր՝ թէ որ Մաթիօ պատմիչին խօսքին հաւատամք • կուզէր որ անասուններուն մէջ մեռնի • քաղաքը ոչխարու գերեզման կըսէր։ Շատ խշխաններ և թագաւորներ ալ անանկ անուններ վրանին առին որ՝ այս բանիս աւելի հաստատութիւն կուտան։ Պատմութիւններուն մէջ կը գտնենք Ի դարուն մէջ Թուջնորս Հենրիկոս՝ Նէմցէի կայսր։ ժը դարուն

ՈՂ առևծ Հենրիկոս՝ Սաքսոնական դուքս։ Նոյն ժբ դարուն ՈՂ Աւղ Ալեքսիոս՝ Պռանտէպուռկի կայսրընտիր։ ժե Դարուն ՈՂ սրտորէ Փիլիպէդոս՝ Սաւոյացի դուքս։ և այլն։ Հմմակվան Թագաւորունեան և Իշխանունեան փափաքած մականունեան հետ այս անուններուն բաղդատէ։ այս բաղդատութիւնով քեզի կը ցցցնէ որ՝ բարուց ՈՂ ինչ մըկ փոփոխութիւն եղեր է։

3. ՄԱՐՄՆԱՒՈՐ ՎԱՐԺՈՒԹԵԱՆՑ ՎՐԱՅ ԿՆՆՈՒԹԻՒՆ

Վ։ԷՆ ազդ շարունակ խրատու հետ պատերազմելու վրայ եղած առեննին՝ եղբ որ այս պատերազմելուս ՈՂ մարմնոյ ուժը շատ բան կը տեսնէր, շատ մասնագիտունեու գոված մարմնաւոր վարժութիւնը՝ և խրատու հետ կռուելու իրենք զիրենք կրթելը՝ յիրաւի գովելի բան էր։ բայց քանի որ ազգայ լուսթիւնը ընդհանրապէս պատերազմի հետ բան չունին, և կրակի զէնքերը եղելով մարմնական ուժը պատերազմի ՈՂ անպիտան բան մը սեպվիլ սկսաւ, և ինկ զօրապետի մը խելք՝ հազարաւոր մարդոց ձեռքին և ոտքին ըլլածը կընդունէ, պատերազմի վարժութիւնը՝ որ բանբասուս ազգայ օգտակար է, և քաղաքական կրթութեան տակ մընանուշազ-

պետան օգուտը չունի, իրաւամբք իրեն յայրգուեանը մեծ մասը կորսնցուց • ինչպէս որ ժամացոյցները հնարուելէն ետքը ջուրով ու աւազով շինուած ժամացոյցները աչքէ ինկան • մարդ վտանգին չի նայիր։

Առն երկիկ մարդ զինք գործածելու վարժուելէ ուներով ըսելը՝ հիմակուան գործերուն բաժանմանը կանոնուելը խեղճութիւն է • առնը մէկէն երկրագործ կամ փայտ կըտրող կամ երկաթագործ կամ բժիշկ ըլլան ըսելու պէս է • քանզի առն ընկերութեանց մէջ՝ հիմակուան վիճակին նայելով, այս արուեստները մեծաւ առնուած հարկաւոր են։ Այս կանոնէս դուրս են Զվիցկէացիները, որ իրենց մարդոցը մէկ մասը օտար տէրութեանց երկիրները կը խրկեն զինուորութեամբ բատակ վաստկելու համար • ուստի իրենց երկրին մէջ ալ հիմա առնուած ծանր հրացաններ (թիւֆէնկներ) ունին • տօն օրերը անոնցմով նշան զարնելու վարժութիւն կընեն թէ երկրին աւելի ուժովցնելու համար։ Գիտութեանց տեղեկութիւններ և շատ ատակ պէտք է հիմա զինուորութիւններու • որով իրարու երկիր կոխելու դիւրութիւնը քիչցած է՝ որ անցեալ դարերու մէջ առնառնէն կըլլար • վախու տեղ մընալ չկայ որ՝ անպատրաստ չի գըտնըվելու համար պատերազմի վարժութիւնը այնքան ընդհանուր ընել հարկ կըլայ։

Թէ որ այնալ մտածենք որ՝ մարդի վարժութիւն ընելու ժամանակնիս՝ մարմնոյ ուժը եվելցընելու վերաբերեալ վարժութիւններու խարճընուս հա-

մալ՝ մարդոյս մարմնական ուժը ծլքան եվելնայ նէ՝ մըտքին ուժը այնքան կը պակսէ, և չափաւորապէս պըտըտելով մը նայ՝ այս վարժութիւններէս ակընկալութիւն ըլլան առողջութիւնը կատարեալապէս կըլնանք ձեռք ձգել, պէտըն է հասկընալը որ՝ առանձ մարմնական վարժութիւններու խարճած ժամանակնիս աւելի օգտիւ կըլնանք խարճել օգտակար տեղեկութիւններ և արուեստներ վաստկելու, որ առանց կարգի չեն ըլլար, և պտուղները շատ տեսակ կըլլան: Օրինակի համար. ոտքերը վազելու և ցաթկելու և ծառերու վրայ ելլելու վարժելու համար առնել անտառները տանելուն տեղը՝ ինչպէս որ Ներկեստանի քանի մը մեծապատիւ հեղինակներ կուզեին ընել և իրաւ կուտային, աւելի աղէկ է խումբ խումբ բաժնել. առն ալ խումբին մէջ ալ վարպետ յատկացընել, որ անոնք պըտըտցընելին իքէն բնութեան զարմանալի գործերը բացատրէ և հասկըցընէ. մէյ մը ծառերուն վրայ բուսական զօրութեան բանելը ցըցընէ. ալ մը գետերուն վրայ ցըցընելով ատրվեցընէ որ ջուրերը ի՛նչ կանոնով և ի՛նչ օրէնքով կը վազեն. և այլն:

Ծանօթ բան մըն է որ մարդը հոգիէ և մարմինէ բաղկացեալ է: Պէտք է առանց երկուքին ալ ուժը պէտք եղածին պէս վարժել: Անկրթութեան ժամանակները մարմնոյ ուժը շատ կուզեին. կրթութեան ժամանակ՝ հոգիին և միտքին ուժը աւելի պէտք է. այս ուժըս՝ ընկերութեան աւելի օգուտ և շահ, և մարդս աւելի հեշտութիւն կը բերէ. Անտառն-

ՆԵՐՈՒՆ ՀԵՏ ՈՒՆԵՑԱԾ ՆՄԱՆՈՒԹԻՒՆԻՆ՝ ԲՈԼՈՐՈՎԻՆ
ՎԵՐՑՆԵԼՈՒ ՀՈԳՆԻԼԸ ԽԵՆԹՈՒԹԻՒՆ Է • ԲԱՅՑ ՈՐՔԱՆ
ՈՐ ԿԼՐՆԱՆՔՆԷ՝ ԱՆՈՒՆՑՆ ՁԱՒԵԼՈՒ ՉԻ ՀՈԳՆԻԼԸ՝ Ա-
ՒԵԼԻ ՄԵԾ ԽԵՆԹՈՒԹԻՒՆ Է։

ԿՈՒՄՈՒՆ

ԱՆՑԵԱԼ ԴԱՐԵՐՈՒՆ ՄԷՋ ԲԱՂԴՈՎԻ ԽԱՂԵՐՈՒՆ ՉԱՓԱԶԱՆՑՈՒԹԻՒՆԸ։

Պատերազմը կըլլայ միայն ցերեկ աւուն, յարմար ժամանակ կուզէ, և որսորդը աւուրջ ըլլալու է։ Այս երեք սահմանէ դուրս եղած ժամանակներուն համարալ ուրիշ գործ պիտք է պարապելու։ Անցած աւեններէրը սան մէջ զբօսանքներ ունենալ այնքան հարկաւոր բան էր որ՝ կարդալու և գրելու և մտածելու տրված մարդիկ իւեսա քիչ կը գըտնըվէին։ Թէատրօներէրը այնքան յաճախ չէին երթար, և զբօսանաց համար ետքէն գըտնըված խելացի բաներէրը հնարված չէին։ Աւստի ամէն վայրենի ազգ որ պարապ կեցած աւեններին պարապելու բան մը կուզէն, հարկաւորապէս բաղդովի խաղերու ետևէ պիտի ըլլան, և իրօք ալ ատանկ ըլլալը պատմութիւն

ներըլ կըվկայեն *։ Մենք ալ բաղդովի խաղեր ու-
նինք • եւսանի՛ թէ չունենայինք • բայց անկուրթ ազ-
գերուն եւ անցեալ ժամանակներուն կիրքերն ու
մեր կիրքը այս խաղերուս վրայ ճիշդ իրարմե
հեռու են։

1 • Տակիտոս կըսէ որ՝ Գերմանացիները բաղ-
դովի խաղերուս մէջ քան չափը անցընելով և այնքան
փափաքով եռանդ կընծայեն որ՝ իրենց ունեցած ին-
քեանին խաղի մէջ կորսընցընելէն եաքը իրենց ան-
ձինը և ազատութեանը վրայ կըսկըսէին խաղալ։
Սուրբ Ամբռոսիոսը նոյնը կըվկայէ Հոնաց ազգին
համար։ Ի՛նչ որ կըպատմէ Տակիտոս՝ Գերմանաց-
ւոց բաղդովի խաղ խաղալուն վրայ, և յաղթըվողին
ինչ վիճակ հասնելուն վրայ, հիմակուան վայրենի
ազգաց պատմութիւնն ալ նոյնը կըհաստատէ։ Ճա-
նապարհորդները ամէնը մէկ բերան կըսեն որ՝ Ափ-
րիկէ և Ամերիկա հաստատուն բնակութիւն չունե-
ցող ցեղեր և ամբողջ ազգեր ալ կրթեալ ազգերէն
շատ աւելի փափաքով խրեղք ընկենք բաղդովի խա-
ղերու տված են։ Հինախառնականները միչև իրենց
մատը կտրելու պայմանքով բաղդովի խաղ կըխա-
ղան, և յաղթըվողը խօսք տըված ըլլալուն համար

ծա։ * Եւսանի թէ միայն պատմութիւնները վկայ-
էին • շատ տեղ կայ որ՝ խօսքէն պիլէ կը ձանձ-
րանան, թուղթը բերնէ կընեն • և յայտնի է որ
թուղթ լսածնին՝ քան տալուելու համար կարդա-
լու գիրք լսել չէ։

մատը կը կըսուի։ Եուխտայի երկիրը բնակուշ ատե-
րը՝ իրենց կինիկը և տղայքնին խաղի կը դընեն.
յաղթուվողը կինիկ առնու և յաղթողին՝ տղայքն
ալ։ Լրօպէոեթսօն պատմիչը Ամերիկացւոց բարքը
պատմելով կըսէ. "Խաղալու անկանոն սէրմը, մա-
"նաւանդ բաղդովին ըսուած խաղերուն համար՝
"ընդհանուր եղած է Ամերիկացւոց մէջ. և կերևի
"որ՝ կանոնաւոր արուեստով պարապիլ չգիտցող
"ազգերուն աւելնալ բնական է ատկից։ Այս
"ժողովուրդըս՝ որ ուրիշ ժամանակ անանկ անհոգ
"և պատ և անձայն և իր օգտին չի նայող, խաղի
"մըտածին պէս կըլլայ յափշտակող, անհամբեր,
"կռուարար. և ազահութեամբ գրեթէ կը կատղի։
"Կըռնակներուն մուշտակը (քիւրքը), ալնեկնուն
"իարտախքը (հշեան), հագած լաթերնին և զէն-
"քերնին խաղի կը դնեն։ Եւ ամէն բան կորսըն-
"ցնելեն ետքը՝ ոտքան ու իրենց ազատութեանը
"և ուրիշի իշխանութեան տակ չըլլալուն սէրը շատ
"ալ ենէ՝ յուսահատելով և միանգամայն այս ան-
"գամին կը վատսրկինք ուժի յուսալով շատ անգամ
"մէկ անգամ միայն քուէ (ձայն) ներտելու բաղդին
"կը հաւատան իրենց անձին ազատութիւնը։ Պահն
"ցերեկուս մէջ տուանկ խաղալ շատ կըլլայ. և ասոն
"օրերը պինտա մեծ և զուարճալի զբօսանքնին ասը-
"կայ է։ Աներեսպատաշտութիւնը՝ որ միշտ այս
"կիներուս ուժով կը պահէ, տուանկ ամէնուն սիրած
"մէկ յօժարութեանմը օգնութեան կը հասնի։
"Մոգերը՝ ձեռները հաշուեցընելու մէկ զօրաւոր

«միջոցի մը պէս, և հիւանդութեան առողջութեան
«դեղ տէյլ, և ձախորդ դիպուածի մը առեն՝ կա-
«պըտըլըեն որ հանդիսիս և հրապարակաւ քաշ-
«դուի խաղ խաղցըվի։

2. Եկեղեցականութեան վայելուչ եղած համեստութիւնն ու ծանրութիւնն ալ՝ խաղալու անկանոն սիրոյն պատճառաւ վերցըվեցաւ և ոչինչ սեպվեցաւ անցած առեններըը։ Յուստինիանոս կայսրը կը վկայէ որ՝ եպիսկոպոսներն ալ նարտ (թաւլու) խաղալով կը կորսընցընէին իրենց ժամանակը։ Սրբեցաք եպիսկոպոսի մը համար՝ որ Լէոն Ե պապին ժամանակակից էր Թ դարուն մէջ, Լիպօ պատմիչը կըսէ որ՝ խորամանկ պալատական մը ըլլալէն զատ շատ լաւ յանդուգն խաղացողէր։ Պետրոս Դամիանոս կարդինալը՝ ժԱ դարուն մէջ, գիւղեցի եպիսկոպոս մը գինեստան մէջ խաղալուն համար պատապարտեց երեք անգամ սաղմոսը գլխէ գլուխ կարդալու, տասն և երկու աղքատի ոտք լուալու, և առն մէկուն մէկ մէկ ըսքուտ (լուքալ) ողորմութիւն տալու։

3. Քաղաքի և բերդի և պատերու տէր եղողները՝ հպատ և բանէ գործէ հեռու մարդիկ՝ բոլոր տակ վաստկելու շատ ագահ էին, և իրենք մինակ կըմնային իրենց երկրին բնակիչներուն բոլոր ունեցածը ձեռվընուն առնելու. սոնք գինուիլներն և ծեծկըվելէն զատ խալխ կըմնատէին, և կատաղի խաղացողէին. որ սոնք ոչ օրէնքը կըմնար զըսպել, և ոչ մարդասիրութիւնը։ Քառասնայն սուրբ

Լուդովիկոս Թագաւորին եղբայրը շատ անկարգ
ակր տրված էր նարտ խաղալու, եղբօրը հրամանները
րը և պատուէրները ամենևին անկաճը չէր մնոեր։
Ատանկ մանաւոր պարոններուն ձեռքը բերլե և
երկիրներ յանձնելը շահնալով եղած կառավարու-
թեան դրութիւնը հաստատակութեան մէջ խաղալու
ակրը շատցուց։ քանզի զինուորեալ մարդիկ շատ
կային, որ շատ անգամ բան գործ չէին ունենար։
Տուկէքլէն անուն Ֆռանսայի Քոնեթաբլը
(ախոռապետը)՝ որ ժէ դարուն պինտ անուանի
պատերազմականը և զօրապետ էր, և սէրուեթեան
նորհուրդներուն մէջնալ մեծ մարդ էր, բանդի մէջ
լքէն մէկ անգամ մը միայն խաղալով բոլոր ունե-
ցածը կորսընցուց։ Շատ սպարապետներ իրենց
գործը տակնուվրայ ընելէն ետքը՝ իրենց հայրեն-
եայց վրկութիւնն ալ խաղալ բաղդի ձեռք տուին։
Ֆիլիպպոս ծ որ Շալօն անուն Օռանժի դուքսը՝
որ Կարոլոս Ե կայսեր կողմանէ Ֆլանդրայի պաշտօ-
նանը հրամանատար էր՝ զինուորներուն տալու հա-
մար իրեն խոստացված գանձը խաղալով կորսընցուց։ և
տան և մէկ ամիս աշխատելէն ետքը հարկ եղած
պաշարած քաղաքին բնակիչներուն հետ դաշնադ-
րութիւն ընելու զինջանիլ, որ քաղաքը իր ձեռքը
տալու չափ անոնք բռնադատեելը առաջ իր ձեռքն էր։

4. Վերջապէս խաղը ապաւինելու տեղ և պաշտ-
պանութիւն և ապահովութիւն գտաւ Թագաւորաց
պալատներուն մէջ. և նոյն իսկ Թագաւորները իրենց
օրինակովը խաղ խաղալը օրինաւոր բան մը սեպել

տըվին։ Ֆռանսայի ՚ի Հենրիկոս Թագաւորը Լուվր
ըսված պալատին մէջ առանձին մէկ սենեակ մը շի-
նել տըվաւ Թուղթ և նարտ խաղալու համար. և
ինքն ալ հոն խաղալով մէկ կրկուն մը 3000 ըս-
քուտ կորսընցուց։ ՚ի Հենրիկոս Թագաւորը թէ-
պէտ այնքան առաքինի մարդ, իր օրինակովը խաղա-
լու սէրը այնքան տարածեց որ ժ՚ի Լուդովիկոս
Թագաւորը իր բոլոր խստութիւնը այս բանին վեր-
ցընելու գործածելով չի կրցաւ գլուխ ելլել։
Հենրիկոս Թագաւորին խաղալու սէրը այնքան ե-
ղաւ որ՝ երբեմն այն պատուական քնութիւնը ունե-
ցած ինքն՝ մէկ օրմը հասարակաց գանձուն համար
առնուած ըստակէ մը 72000 լիւրա իրեն առաւ
խաղալու համար, որ մէկ ըստակ մըն ալ առնելու
իրաւունք չունէր։ Շատ երեւելի տըներ վըրան. և
երբ որ ստակը տալ պէտք կըլլար նէ՝ խաղը կոր-
սընցնողները կամ իրենց Թուրսվը կորսընցուցած-
ներնուն տեղը լեցընել կուզէին, կամ կուլուի կըս-
կըսէին և պատասխանատուները կերթային և դա-
տաւորներուն անկաճը կը խլացընէին։ Ուէճ կար-
դինալը իրեն յիշատակագրութեանը մէջ կը պատմէ
որ՝ 1650 Թուին՝ Պօռսոյի բառլամէնթի խորհըր-
դականներուն առջեն ծերը՝ որ առջեն ալ խելացի
և համեստ մարդ է տէյի անուն հանած էր, իր բոլոր
ունեցածը մէկ իրիկվան մէջ խաղալ վտանգի դնելը
չամըչցաւ։ Եւ կարդինալը կըսէ որ՝ այս այսպէս
ընելով իրեն համբաւոյն ալ բոլորովին վնասը չե-
կաւ. այսքան առջեն վրայ ալրած էր այս ան-

կարգ սէրըս։

Հիմա խաղալու սէրը էվ աղէկ քիչցած է. քանի ուրիշ ախորժակներ և ուրիշ բաներու սէրը խառնըվեցաւ հետը. թէպէտ ելլալու և կատակերգութիւն (քօմէտիա) տեսնելու ժամանակ և ըտեակ կուգէ. և այս ժամանակս ու ըտեակըս չի կըրնար նորէն խաղալու խարճըվիլ և ո՛չ ժամանակը անոր տըրվիլ. պիւռայի և օշարականերու (շէրպէթնեերու) տըրվելու ըտեակ պէտք է, որ Թուրքի խաղալու չենք կըրնար դնել։ Ընդհակառակն՝ ինքը զինք ցըցընելու համար բաճկոն (ժիլէ) կը հագնի հիմայ. աստղ ըտեակ պէտք է որ Թուրքի խաղալու չեն կըրնար խարճել։ Փափկութեան անուանով բամբասած ուրիշ բաներն ալ աւանդ հակըցի՛ր։ Օշարակը և պիւռան և կատակերգութիւնը և նորաձև բաճկոնը և ասոնց նման ուրիշ բաները պատասխանող բարոյագէտը այն բժշկին կը նմանի որ՝ կրակոտ ջերմախտի (հիւմմայի) արիւն առնել պէտք չէ ըսէ։ Ուամիկներուն սրտին մէջ՝ յաղթելու ագահութիւնը պակասած չէ, խաղալու կարողութիւնը քիչցած է։

[3ա.]

A
810